

[ל ע"ב]

בנהרדעא [לפי שיש שם צבור, והשליח פוטרני], חוץ מאותו היום שהגיע חיל של המלך למקום, והטרידו הרבנים ולא התפללו, והתפללתי ביחידות, והייתי יחיד שלא בחבורת עיר.

רבי חנינא יושב וקרא לפני רבי ינאי, וישב ואמר, הלכה כרבי יהודה שאמר בשם רבי אלעזר בן עזריה. אמר לו, לך ותקרא קריאתך בחוץ, שאין הלכה כרבי יהודה שאמר בשם רבי אלעזר בן עזריה. אמר רבי יוחנן, אני ראיתי את רבי ינאי שהתפלל וחזר והתפלל [פעם שנית, ולמה, וצ"ל משום שאחד של שחרית ואחד של מוסף, רואים הלכה לא כרבי אלעזר בן עזריה]. אמר רבי ירמיה לרבי זירא, ואולי בתחילה [רבי ינאי] לא כיוון דעתו, ולבסוף כוון דעתו [ושניהם היו של שחרית]. אמר לו, תראה איזה אדם גדול שמעיד עליו [פי' רבי יוחנן העיד על הרב ר' הוא דקדק שבשביל תפילת מוסף היתה התפילה השניה].

רבי אמי ורבי אסי אף על גב שהיה להם שלש עשרה בתי כנסיות בטבריה, לא התפללו אלא בין עמודים איפה שהיו לומדים¹.

למדנו, רב יצחק בר אבדימי אמר בשם רבינו [פי' רב], הלכה כרבי יהודה שאמר בשם רבי אלעזר בן עזריה.

רבי חייה בר אבא התפלל וחזר והתפלל [עוד פעם]. אמר לו רבי זירא, למה הרב עשה כך. אם תאמר משום שהרב לא כוון דעתו, והרי אמר רבי אלעזר, לעולם ימדוד אדם את עצמו, אם יכול לכוין את לבו, יתפלל, ואם לא, אל יתפלל². אלא שהרב לא הזכיר של ראש חדש, והרי למדנו בבביתא, טעה ולא הזכיר של ראש חודש בערבית, אין מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה בשחרית. [שכח לומר אותן] בשחרית³, אין מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה במוסף. [אם שכח שוב] במוסף [שהתפלל "אתה חונן"], אין מחזירין אותו, מפני שיכול לאומרה במנחה. אמר לו, וכי לא למדנו על זה, אמר רבי יוחנן, [זה שאין מחזירין] מדובר בצבור [משום ששמע אותו ההזכרה של ר"ח משליח ציבור, ויש מקצת הזכרה, אבל ביחיד צריך לחזור].

[מה שדברנו על זה שצריך לחזור ולהתפלל עוד פעם או משום שעטה או משום מוספים] כמה ישהה בין תפלה לתפלה. רב הונא ורב חסדא, אחד אמר, כדי שתתחונן דעתו עליו⁴ [פי' שתהא דעתו מיושבת לערוך

1 ע"י ש"ע (א"ח סי' קא ס"א): המתפלל צריך שיכוין בכל הברכות, ואם אינו יכול לכוין בכולם, לפחות יכוין באבות. אם לא כיון באבות, אף על פי שכוין בכל השאר, יחזור ויתפלל. הגה: והאידיא אין חוזרין בשביל חסרון כוונה, שאף בחזרה קרוב הוא שלא יכוין, אם כן למה יחזור. משנה ברורה: המתפלל וכו' - וירגיל אדם עצמו לכוין עכ"פ בחתימת של כל ברכה.

שיכוין - היינו פירוש המילות ע"כ מה נכון מאוד להמונים שילמדו פירוש המילות של כל התפלה ועכ"פ של ברכת אבות ומודים בודאי יש חיוב עליו לידע ביאורו.

באבות - כי הוא סידור שבחו של מקום ע"כ אינו בדין שיהא אז פונה לבבו לדברים אחרים ויש פוסקים דגם מודים חשוב כאבות לכתחלה. ואם הוא משער שאפילו באבות לא יכוין לא יתפלל כלל עד שתתיישב דעתו שיהיה יוכל עכ"פ לכוין באבות.

והאידיא וכו' - כתב הח"א נ"ל כיון דמצד הדין צריך לחזור ולהתפלל עכ"פ אם נזכר קודם שאמר בא"י בסוף ברכה יחזור לומר מאלקי אברהם וכו'.

2 ע"י רמב"ם (הלכות תפילה ונשיאת כפים פ"ד ה"ו): כוונת הלב כיצד כל תפלה שאינה בכוונה כ אינה תפלה, ואם התפלל בלא כוונה חוזר ומתפלל בכוונה, מצא דעתו משובשת ולבו טרוד אסור לו להתפלל עד שתתיישב דעתו, לפיכך הבא מן הדרך והוא עיף או מיצר אסור לו להתפלל עד שתתיישב דעתו, אמרו חכמים ישהה שלשה ימים עד שינוח ותתקדש דעתו ואח"כ יתפלל.

3 ע"י ש"ע (א"ח סי' קכו ס"ג): כל מקום שהיחיד חוזר ומתפלל, ש"צ חוזר ומתפלל, אם טעה כמותו כשמתפלל בקול רם, חוץ משחרית של ר"ח, שאם שכח ש"צ ולא הזכיר יעלה ויבא עד שהשלים תפלתו, אין מחזירין אותו, מפני טורח הצבור, שהרי תפלת המוספין לפניו שהוא מזכיר בה ר"ח. אבל אם נזכר קודם שהשלים תפלתו, חוזר לרצה ואין בזה טורח צבור. הגה: "א דאם טעה בשחרית של שבת וי"ט, דינו כמו ב"ח, והכי נהגו (טור וסמ"ק).

משנה ברורה: שאם שכח ש"ץ - ולענין יחיד אם שכח עיין לעיל בסימן קכ"ד סי'.

ולא הזכיר יע"י - ואם שכח משיב הרוח וטל ומטר וכו"ג מחזירין אותו דדוקא ביעלה ויבא מפני שזכרון אחד עולה לכאן ולכאן [פמ"ג].

דאם טעה וכו' - ר"ל ששכח והתפלל של חול ולא הזכיר מענינו של שבת וי"ט והשלים תפלתו אבל אם נזכר קודם שהשלים תפלתו חוזר לישמח משה או ב"ט לאתה בחרתנו כ"כ הפמ"ג ומדברי הרב בהג"ה לקמן בסימן רס"ח ס"ה קצת לא משמע כן.

דינו כמו ב"ח - הלבוש הביא דיעות בזה ולא הכריע אבל האחרונים כתבו כהרב.

4 ע"י ש"ע (א"ח קה ס"א): המתפלל שתי תפלות, זו אחר זו, צריך להמתין בין זו לזו כדי הילוך ד' אמות, כדי שתהא דעתו מיושבת להתפלל בלשון תחינה. משנה ברורה סימן קה

דבריו בלשון תחינה], ואחד אמר כדי שתתחולל דעתו עליו⁵ [היינו כמו הקודם, אלא זה בלשון בעלמא⁶]. מי שאמר "כדי שתתחונן דעתו עליו", שנאמר "ואתחנן אל ה'", ומי שאמר "כדי שתתחולל דעתו עליו", שנאמר "ויחל משה".

אמר רב ענן אמר רב, טעה ולא הזכיר של ראש חדש ערבית, אין מחזירין אותו⁷, לפי שאין בית דין מקדשין את החדש אלא ביום. אמר אממר, דברי רב מובנים בחדש מלא [פי' כשהחדש שעבר מלא, עושין ראש חדש שני ימים, הלכך יכול לאומרה למחר, דערבית של מחר ראש חדש גמור יותר מן הראשון], אבל בחודש חסר, מחזירין אותו. אמר רב אשי לאממר, הרי הרב אמר טעם [לדבריו, שאין מקדשים את החדש בלילה], מה לי חסר ומה לי מלא. אלא, לא משנה [ובכל ענין מי שלא הזכיר ר"ח בלילה לא מחזירין אותו].

הדרן עלך תפלת השחר

משנה. אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש [פי' הכנעה]⁷. חסידים הראשונים [אחרי שבאו למקום להתפלל] היו שוהין שעה אחת [ורק אז] מתפללין, כדי שיכוונו לבם לאביהם שבשמים. [אם הוא באמצע תפילה] אפילו המלך שואל בשלומו לא ישיבנו, ואפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק.

גמרא. מאיפה אנו לומדים דברים אלה [שצריך הכנעה בתפילה]. אמר רבי אלעזר, שנאמר בפסוק, "והיא מרת נפש". מאיפה [מוכרח שזה מלמד לכולם]. דילמא חנה שונה, שהיתה מאד מר בלבה. אלא אמר רבי יוסי בן רבי חנינא מכאן, "ואני ברב חסדך אבוא ביתך אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך" [פי' מתוך יראה]. מאיפה [יודעים שזה מחייב את כולם], דילמא דוד שונה, שהיה מצער את עצמו הרבה בתפילה. אלא אמר רבי יהושע בן לוי, מכאן, "השתחוה לה' בהדרת קדש", אל תקרא "בהדרת" אלא "בחדרת". מאיפה [אנו יודעים שזה מקור]. דילמא באמת [המובן של הפסוק היא רק], הדרת ממש, כמו זה שרב יהודה היה מקשט את עצמו [בבגדיו] ואחר כך מתפלל. אלא אמר רב נחמן בר יצחק מכאן, "עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה" [פי' עבדו את ה' בתפילה ביראה שהיא לנו במקום עבודה].

[הגמ' חוזר לפסוק הנ"ל ומקשה] מהו "וגילו ברעדה". אמר רב אדא בן מתנא בשם רבה, במקום גילה⁸ שם תהא רעדה.

אביי יושב לפני רבה, ראה שהיה מאד שמח [יותר מדאי, ונראה כפורק עול], אמר, נאמר "וגילו ברעדה". אמר לו, אני מניח תפילין [והם עדות שממשלת קוני ומשרתו עלי].

רבי ירמיה יושב לפני רבי זירא, ראה שהיה שמח מאד, אמר לו, נאמר "בכל עצב יהיה מותר" [כשאדם מראה את עצמו עצב, יהיה לו שחר]. אמר לו, אני מניח תפילין. מר בנו של רבינא עשה הלולא@aמסיבה לבנו, ראה את החכמים שהיו מאד שמחים,

שתי תפלות - כגון שחרית ומוסף או ששכח ולא התפלל וצריך להשלימה בזמן תפלה שלאחריה ומתפלל שתיים. והנה לפי מה שיבואר בסימן ק"ח במשנה ברורה דבין ששכח ערבית ומתפלל שחרית שתיים להשלמה ובין ששכח שחרית ומתפלל מנחה שתיים להשלמה צריך לומר אשרי בין תפלה לתפלה לא יצויר דין זה רק בשכח תפלת המנחה שמתפלל ערבית שתיים להשלמה דשם לא יאמר אשרי כמו שמבואר שם במ"ב דצריך עכ"פ להמתין כדי ד"א.

להמתין וכו' - ושיעור זה צריך להיות אחר שעקר רגליו ואמר עושה שלום וגו'.

בין וכו' - כתב בספר שולחן שלמה וכן אם סיים שמונה עשרה אף שעדיין לא עקר רגליו ונזכר שטעה וצריך לחזור ולהתפלל ימתין כזה.

כדי הילוך וכו' - אפילו אינו רוצה לחזור למקומו אלא מתפלל שנית במקום שעומד שם כשפסע אחר תפלה הראשונה אבל לחזור למקומו אפי' אינו רוצה להתפלל שנית צריך להמתין כמש"כ בסימן קכ"ג.

5 כי יש שני מדות רחום וחונן, רחום מחמת רחמנות המרחם, וחונן הוא שהמתפלל מוצא חן בעיניו. וזהו שתתחולל הוא רחמנות, כמ"ש ויחל משה שהחלה למדת הרחמים, ושתתחונן הוא חנון, וכמ"ש באבות אל תעש תפלתך קבע אלא רחמים ותחנונים, שנאמר כי אל רחום וחונן. וכ"ה בזוהר פ' פנחס ברחמים לגבי קודשא בריך הוא וחונן לגבי שכינתא ע"ש. והוא מ"ש עיניו למטה ולבו למעלה, ור"ל שכל כוונתו יהיה בשביל שכינה. וז"ש דעתו עליו. שהדעת כלל שניהם [אגדות הגר"א].

6 ע"י ש"ע (א"ח תכב ס"א): הוב"ד לעיל הערה .

7 ע"י ש"ע (א"ח צג ס"ב): לא יעמוד להתפלל אלא באימה והכנעה, לא מתוך שחוק וקלות ראש ודברים בטלים ולא מתוך כעס, אלא מתוך שמחה כגון: דברי תנחומין של תורה סמוך לגאולת מצרים או סמוך לתהלה לדוד שכתוב בו: רצון יראיו יעשה, שומר ה' את כל אוהביו (תהילים קמה יט - כ).

משנה ברורה: באימה והכנעה - שנאמר עבדו את ד' ביראה היינו התפלה שהיא לנו במקום עבודה עשו אותה ביראה.

לא מתוך וכו' - ר"ל דמצוה מן המובחר שאין עומדים אלא מתוך אימה והכנעה אלא כיון דאין כ"א יכול ליזהר להכניס בלבו הכנעה ואימה עכ"פ לא יתפלל מתוך שחוק אלא מתוך שמחה של מצוה [ב"ח וא"ר].

{ לא ע"א }

[אז מר בנו של רבינא] הביא כוס של זכוכית לבנה⁸, שזה ארבע מאה זוזי⁹, ושבר אותו לפניו, והתעצבו.

רב אשי עשה מסיבה לבנו, וארבע חכמים שהיו מאד שמחים, הביא כוס של זכוכית לבנה ושברו בפניהם, והתעצבו. החכמים אמרו לרב "המנונא זוטא" במסיבת מר בנו של רבינא, שהרב ישיר לנו [שירה]. אמר להם, ארי לנו שאנחנו מתים [יום א']¹⁰, ארי לנו שאנחנו מתים¹⁰. אמרי לו, מה אנחנו נענה אחריו. אמר להם, איפה תורה [שלמדנו] ואיפה המצוה [שאנו מקיימים] שמגינים עלינו [מדינה של גיהנם].

אמר רבי יוחנן בשם רבי שמעון בן יוחאי, אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה¹¹, שנאמר "אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה"¹², מתי [מותו למלאות פיו שחוק], בזמן ש"אמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה". אמרו על ריש לקיש, שמימי לא מלא שחוק פיו בעולם הזה מאז ששמעה זו מרבו רבי יוחנן.

הרבנים למדו, אין עומדין להתפלל לא מתוך דין¹³, ולא מתוך דבר הלכה, אלא מתוך הלכה פסוקה [פ' דברי תורה שאינה צריכה עיון, שלא יאה מהרהר בה בתפלתו]. ואין מדובר הלכה פסוקה. אמר אביי, כמו זה [שנאמר] רבי זירא, שאמר רבי זירא, בנות ישראל החמירו על עצמם¹⁴,

⁸ הוא כוס של יין, שהוא בחינת הגוף (אגדות הגר"א). עי' לעיל יז ע"א? ר"א.

⁹ שתי"ו המתהפכת, כמ"ש והתיותו תו כ'. תנינים הגדולים כידוע (אגדות הגר"א).

¹⁰ שב' מיתות הן, כמ"ש מות תמות, מות ושאלו. שהן נגד עץ חיים דג"ע, שהוא דבר ונוקבא. וז"ש **הי תורה והי מצוה**. כי תורה עץ חיים היא כו', והיא קולטת מן המיתה. ומצות מצילין מן הגיהנם, כמ"ש כי נר מצוה. וכמ"ש במדרש רות כל פקודא ופקודא כו' ובשבילם זוכה לארץ החיים, וכמ"ש ועמך כלם צדיקים. ואמר וי, שהוא בסוד ו"י וזהו שנסתלקו, וז"ש ה"י תורה ה"י, ב' הה"ן כמ"ש ותלכנה שתיהן, נעמי ורות. והיא במיתה לנפש וגיהנם שנשמה, נע ונד מבעלה, והן הי תורה והי מצוה (אגדות הגר"א).

¹¹ שחוק הוא יהי אור ויהי אור, והוא כשיתחברו עוה"ז ועוה"ב יחדיו, כמ"ש אף ידי יסדה ארץ כו' וימיני כו' יעמדו יחדו, והוא ולשוננו רנה אור השלישי (אגדות הגר"א).

¹² עי' שר"ע (א"ח"ס) תקס"ה: אסור לאדם שימלא פיו שחוק בעולם הזה. משנה ברורה: אסור למלאות פיו שחוק - שהשמחה יתירה משכח המצות. ועיי' בט"ז ופרישה דאפילו בשמחה של מצוה כגון בחתונה ופורים לא ימלא פיו שחוק.

¹³ עי' שר"ע (א"ח"ס) צג ס"ג: אין עומדים להתפלל מתוך דין, ולא מתוך הלכה שלא יאה לבו טרוד בה, אלא מתוך הלכה פסוקה. הגה: והיינו נמי כמו מתוך שמחה, כי פקודי ה' ישרים משמחי לב (תהילים יט, ט).

משנה ברורה: פסוקה - שאין בה עיון ולא מחלוקת כדי שלא יטרד עי"ז בתפלה ומ"מ אם עסק בפלפול הלכה והתחילו הצבור להתפלל יתפלל עמהם ובפרט עכשיו שאין מכוונים כ"כ בתפלה ולא הזהירו אלא לכתחלה שלא יעסוק בפלפול קודם התפלה.

¹⁴ עי' שר"ע (יר"ד ס' קפג ס"א): אשה שיצא דם ממקורה, בין באונס בין ברצון, טמאה, והוא שתרגיש ביציאתו. ומיהו משרגיש בו שנקר ממקומו ויצא, טמאה אף על פי שלא יצא לחוץ, ואפילו לא ראתה אלא טיפת דם כחרדל, יושבת עליו שבעה נקיים. הגה: כאשר יתבאר משפטן לקמן סימן קצ"ו. ואין חילוק בין פנויה לנשואה לענין איסור נדה, כי כל הבא על הנדה חייב כרת. באונס - פירוש על ידי קפיצה. ברצון פירוש כפי טבע האשה מחמת עצמה (ט"ז).

והוא שתרגיש כו' - היינו מדאורייתא אבל מדרבנן טמאה אף על פי שלא הרגישה כדלקמן (ס' קצ ס"ד?) (ש"ך), שלשה מיני הרגשות יש לענין שתהא טמאה מדאורייתא: א', שנזדעזע גופה. ב', שנפתח מקורה (עי' לקמן ס' קפח ס' וס' קצ ס"א). ג', כשמרגשת שדבר לח זב ממנה בפנים וע' (בתשובת נודע ביהודה חלק י"ד ס' נ"ה) ובחור"ד (ס' קצ ס"ק), אמנם יש אומרים דהרגשת זיבת דבר לא אינו הרגשה הוא. ואם מצאה דם בבדיקה בלא הרגשה או אחר תשמיש בלא הרגשה, אם זה ספק דאורייתא ונימא אלא דלא ארגשה משום דסברה הרגש עד או שמש הוא או לא ע' בשו"ת שב יעקב ובתשובת כתר כהונה ס' מ"ח, ועי' לקמן (ס' קפח ס"א ס"ק?), אמנם י"א דהוא דאורייתא, וכן סמוך להטלת מי רגלים הוא ג"כ דאורייתא, אבל כשלא הרגישה וראתה בקינוח או שלא הכניסה העד בעומק אלא מהפרוודור ולחוץ, אינו אלא מדרבנן (פ"ת). אף על פי שלא יצא לחוץ - עי' לקמן (ס' קפח ס"ד?) (ט"ז), עיקר הטומאה בעקירת הדם מבית הפנימי לבית החיצון אבל יציאת הדם מבית החיצון לחוץ לא מעלה ולא מוריד ותוכל לספור אותו לז' נקיים אבל למעשה צריכים הפסק טהרה ולכן אין בזה נ"מ (פ"ת).

כחרדל - וה"ה פחות (ש"ך), עבה"ט וע' בתשובת שב יעקב ס' ל"ח ול"ט ובתשובת כתר כהונה ס' מ"ח וע' בתשובת אדני פז ס' י"ח מ"ש בענין דם יבש (פ"ת).

שבעה נקיים - היינו מדרבנן אבל מדאורייתא א"צ לישוב ז' נקיים אלא זבה גדולה אלא שכדי שלא תבא לידי טעות החמירו חז"ל והצריכו לעולם ז' נקיים (ש"ך), עי' ש"ך וע' בתשובת כתר כהונה שם (פ"ת).

שאפילו רואות טיפת דם כחרדל, יושבות עליה שבעה נקיים [מאותו היום שפוסקת, והתורה לא הצריכה ז' נקיים אלא לזבה, ואין זבה אלא הרואה ג' ימים רצופים בתוך י"א יום שבין ראית מחזור לראית מחזור]. רבא אמר, כמו זה [שנאמר] רב הושעיא, שאמר רב הושעיא, מערים אדם על תבואתו ומכניסה [בביתו] במזון שלה [קודם שיזרה אותה, שאין מתחייב במעשר מן התורה אלא ברייאת פני הבית, ומשנמרח בכרי, אבל לפני מירוח אין ראיית פני הבית קובעת], כדי שתהא בהמתו אוכלת ופטורה מן המעשר¹⁵. ואם תרצה לומר, כמו זה [שנאמר] רב הונא, שאמר רב הונא אמר רבי זעירא, המקיז דם בבמהת קדשים, אסור בהנאה, ומועלין בו [פ' בדם, ואע"פ שכתוב בפירוש שאין מועלים בדם היינו כשנשחטו בעזרה, אבל בדם הקזה מועלים]. רבנן עשו כמו המשנה שלנו [שצריכים להתפלל מתוך כבוד ראש], רב אשי עשה כמו הברייתא [שהתפלל מתוך הלכה פסוקה].

הרבנים למדו, אין עומדין להתפלל לא מתוך עצבות¹⁶, ולא מתוך עצלות, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך שיחה¹⁷ [פ' ליצנות], ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך דברים בטלים אלא מתוך שמחה של מצוה¹⁸ [כגון דברי תנחומים של תורה]. וכן לא יפטר אדם מחברו לא מתוך שיחה, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך קלות ראש [ההיפך של כבוד ראש, והוא מתוך זחות לב ועתק], ולא מתוך דברים בטלים, אלא מתוך דבר הלכה, שכן מצינו בנביאים הראשונים שסיימו דבריהם בדברי שבח ותנחומים. וכן לימד מרי בן בנו של רב הונא בנו של רבי ירמיה בר אבא, אל יפטר אדם מחבירו אלא מתוך דבר הלכה, שמתוך כך זוכרה¹⁹.

כמו [מקרה] זה שרב כהנא ליהוה את רב שימי בר אשי מ"פה הנהר" עד "בית הדקלים" של בבל, כאשר הגיע לשם, אמר לו, הרב, ודאי שאנשים אומרים, ה"דקלים" האלה של בבל נמצאים מ[זמן] אדם הראשון ועד עכשיו. אמר לו, הזכרתי לי דבר [שנאמר] רבי יוסי בן רבי חנינא, שאמר רבי יוסי בן רבי חנינא, מה זה שנאמר "בארץ אשר לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם"²⁰, וכי מאחר ש"לא עבר" איך "ישב" [ואם כן למה זה כתוב]. אלא לומר לך, כל ארץ שגזר עליה אדם הראשון לישוב, נתישבה. וכל ארץ שלא גזר עליה אדם הראשון לישוב, לא נתישבה. רב מרדכי ליהוה את רב שימי בר אשי מ"הגרונא" ועד "בית כיפ", ויש אומרים, עד "בית דורא".

הרבנים למדו, המתפלל צריך שיכוין את לבו לשמים²¹. אבא שאול אומר, סימן לדבר, "תכין לבם תקשיב אזנך" [ורק אם "תכין ליבם", אז "תקשיב אזנך"].

למדנו בברייתא, אמר רבי יהודה, כך היה מנהגו של רבי עקיבא²², כשהיה מתפלל עם הצבור, היה מקצר ועולה²³, מפני טורח צבור, וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו, אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת, וכל כך למה, מפני כריעות והשתחויות²⁴.

אמר רבי חייא בר אבא, תמיד אדם צריך להתפלל בבית שיש בו חלונות²⁵, שנאמר "וכוין פתיחן ליה וגו'" [תרגום: וחלונות פתוחים לו].

הייתי חושב שאדם יתפלל כל היום כלו, כבר מפורש על ידי דניאל, "וזמנין תלתא וגו'" [פ' רק ג' פעמים שחרית מנחה וערבית. מקשה הגמ' היה מקום לחשוב מן [אז שכלל ישראל] באו לגלות התחיל [התפלה הזאת, אבל קודם לכן לא היה רגיל בכך]. כבר נאמר, "די הוא עבד מן קדמת דנא" [תרגום: אשר הוא עשה מלפני כן].

[מקשה הגמ' הייתי חושב שאדם יכול להתפלל לכל רוח שירצה. מלמד הנאמר "נגד ירושלם". הייתי חושב שאדם יכול לכלול [כל הג' תפילות] בבת אחת, כבר מפורש על ידי דוד, שנאמר "ערב ובקר וצהרים וגו'".

הייתי חושב שאדם יכול ישמיע קולו בתפלתו. כבר מפורש על ידי חנה, שנאמר "וקולה לא ישמע".

הייתי חושב שאדם יכול לבקש צרכיו [כמו אתה חונן עד שומע תפילה] ואחר כך יתפלל [ג' ראשונות שהם של שבח]. כבר מפורש על ידי שלמה, שנאמר "לשמוע אל הנהגה ואל התפלה", רינה, זו תפלה [של שבח], תפלה, זו בקשה [וקודם הנהגה לתפילה].

אסור לומר שום דבר אחר אמת ויציב [קודם תפילת י"ח], אבל אחר התפלה²⁶, יכול לומר אפילו כסדר וידוי של יום הכפורים. וכן למדנו, אמר רב חייא בר אשי אמר רב, אף על פי שאמרו אדם יכול לבקשה צרכיו בשומע תפלה, אם בא לומר אחר תפלתו, אפילו כסדר של יום הכפורים, אומר.

אמר רב המנונא, כמה הלכות חזקות יש ללמוד מאלה פסוקים של חנה, "וחנה היא מדברת על לבה", מכאן למתפלל צריך שיכוין לבו²⁷. "רק שפתיה נעות", מכאן למתפלל שיחתוך בשפתיו²⁸. "וקולה לא ישמע", מכאן, שאסור להגביה קולו בתפלתו. "ויחשבה עלי לשכרה", מכאן, ששכור אסור להתפלל²⁹. "ויאמר אליה עלי עד מתי תשתכרין וגו'", אמר רבי אלעזר, מכאן, לרואה בחברו

¹⁵ עי' שר"ע (א"ח"ס) צח ס"א: הוב"ד לעיל הערה יג.

¹⁶ עי' שר"ע (א"ח"ס) קא ס"ב: הוב"ד לעיל הערה .

שג' דרגין הן מחשבה וקול ודבור, ושני דרגין הן של תפלה, מחשבה ודבור, כמ"ש עיניו למטה ולבו למעלה, אבל קול אסור, וז"ש וקולה לא ישמע כו', שקול באשה ערוה. הביאו לה בחשאי (אגדות הגר"א).

[לא ע"ב]

דבר שאינו הגון צריך להוכיחו.¹⁷
[מאחר ופרשו כמה פסוקים בחנה, ממשיך הגמ' להסביר עוד] "ותען חנה ותאמר לא אדני", אמר עולא ואם [תמצא] לומר רבי יוסי בן רבי חנינא, אמרה לו, לא אדון אתה בדבר זה.¹⁸ ולא רוח הקודש שורה עליך, שאתה חושדני בדבר זה. יש אומרים, כך אמרה ליה, לא אדון אתה, אין שכינה ורוח הקודש שורה בך, שאתה דנת אותי לכף חובה ולא דנת אותי לכף זכות, וכי לא ידעת ש"אשה קשת רוח אנכי".

"ויין ושכר לא שתיית", אמר רבי אלעזר, מכאן, לנחשד בדבר שאין בו שצריך [הנחשד] להודיעו [שאיין בו אותו דבר מגונה, כדי לנקות את עצמו]. "אל תתן את אמתך לפני בת בליעל" [פי' אל תתני@תחשוב כי כבת בליעל לחשדני בשכרות], אמר רבי אלעזר, מכאן, לשכור שמתפלל כאלו¹⁹ עובד עבודה זרה. [שכן] נאמר כאן "לפני בת בליעל", ונאמר שם "יצאו אנשים בני בליעל מקרבך". מה שם עבודה זרה, אף כאן, עבודה זרה.

"ויען עלי ויאמר לך שלום", אמר רבי אלעזר, מכאן, לחושד את חברו בדבר שאין בו, שצריך לפייסו, ולא עוד, אלא שצריך לברכו²⁰, שנאמר "ואלהי ישראל יתן את שלתך".

"ותדר נדר ותאמר ה' צבאות", אמר רבי אלעזר, מיום שברא הקדוש ברוך הוא את עולמו, לא היה אדם שקראו להקדוש ברוך הוא "צבאות"²¹ עד שבאתה חנה וקראתו צבאות. אמרה חנה לפני הקדוש ברוך הוא, רבנו של עולם, מכל צבאי צבאות שבראת בעולמך, קשה בעיניך שתתן לי בן אחד. משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שעשה סעודה לעבדיו, בא עני אחד ועמד על הפתח, אמר להם, "תנו לי פרוסה אחת". ולא השגיחו עליו. דחק ונכנס אצל המלך. אמר לו, "אדוני המלך, מכל סעודה שעשית קשה בעיניך ליתן לי פרוסה אחת".

"אם ראה תראה", אמר רבי אלעזר, אמרה חנה לפני הקדוש ברוך הוא, "רבנו של עולם, אם ראה, מוטב [פי' אם תפילות שלי התקבלו לפניך, ואני יפקד בזרע, טוב]. ואם לא, תראה, ואלך ואסתתר בפני אלקנה בעלי [שהוא אוסר עלי להתייחד איתו], וכיון שהתייחדתי ישקו לי מי סוטה, ואים אתה עושה תורתך פלסתר [פי' שקר], שנאמר "ונקתה ונזרעה זרע".

[מקשה הגמ', מה שחנה אמרה] מובן לפי מי שאמר [לגבי אשה שהתייחדה עם גבר שבעלה לא הסכים ולהשקו אותה, ויצאה נקייה], אם היתה עקרה, נפקדת. אלא לפי מי שאמר, אם היתה יולדת בצער יולדת בריח²². [או אם היתה יולדת] נקבות, יולדת זכרים²³. [או אם היתה יולדת] שחורים, יולדת לבנים²⁴. [או אם היתה יולדת] קצרים, יולדת ארוכים²⁵. מה אפשר לומר. שלמדנו בברייתא, "ונקתה ונזרעה זרע", מלמד, שאם היתה עקרה נפקדת²⁶, דברי רבי ישמעאל. אמר לו רבי עקיבא, אם כן, ילכו כל העקרות כולן ויסתתרו, וזו שלא קלקלה נפקדת. אלא, מלמד שאם היתה יולדת בצער, יולדת בריח. קצרים, יולדת ארוכים. שחורים, יולדת לבנים. אחד, יולדת שנים.

[אם כן לדעת ר"ע] מה זה "אם ראה תראה", דברה תורה כלשון בני אדם [והוא דיוק מכפל הלשון].

¹⁷ ע"י רמב"ם (דעות פ"ו ה"ז): הוואה חבירו שחטא או שהלך בדרך לא טובה מצוה להחזירו למוטב ולהודיעו שהוא חוטא על עצמו במעשיו הרעים שנאמר הוכח תוכיח את עמיתך, המוכיח את חבירו בין בדברים שבינו לבינו, בין בדברים שבינו לבין המקום, צריך להוכיחו בינו לבין עצמו, וידבר לו בנחת ובלשון רכה ויודיעו שאינו אומר לו אלא לטובתו להביאו לחיי העולם הבא, אם קיבל ממנו מוטב ואם לאו יוכיחו פעם שניה ושלישית, וכן תמיד חייב אדם להוכיחו עד שיכחו החוטא ויאמר לו איני שומע, וכל שאפשר בידו למחות ואינו מוחה הוא נתפש בעון אלו כיון שאפשר לו למחות בהם.

לבדוק רמ"א תר"ג?

¹⁸ פי' שאין השכינה שורה ע"ג. **ולא רוח הקודש כו'.** כי הוא חשדה ב' דברים, שהיא שכורה, וגם התפללה בשכרות, ואמרה ג"כ כנגדן ב' דברים, וכן אח"כ **לא ידעת דאשה רוח**, שהתפללה בלב נשבר, **ויין ושכר כו'** (אגדות הגר"א).

¹⁹ והוא חטא אדה"ר כ"ל, גם בלא דעת, וכמ"ש נדב ואביהוא שתויי יין נכנסו (אגדות הגר"א).

²⁰ כי ידוע בסוד שבירת הכלים שכל מחשבה פוגמת בהנחשב, ולכן אמר לעיל שצריך להודיעו. ונמצא שחושב על חבירו פוגם, ואם אומר לו גורם ב' דברים, וצריך לפייסו נגד אמירה, וצריך לברכו נגד הפגם של המחשבה (אגדות הגר"א).

²¹ ששם מקום הבנים, והוא שם הדעת דמהלך ת"ק פריסה, אברים של ז"נ (אגדות הגר"א).

²² ד' ה' (אגדות הגר"א).

²³ ו' נ' (אגדות הגר"א).

²⁴ ה' ו' (אגדות הגר"א).

²⁵ ו' א' שדינין דדכורא נייחין בסיפא ובנוקבא להפך (אגדות הגר"א).

²⁶ ע"י רמב"ם (סוטה פ"ג הל"ב): שוטה שהשתת והיתה טהורה הרי זו מתחזקת ופניה מזהירות ואם היה בה חולי יסור ותתעבר ותלד זכר ואם היה דרכה לילד בקושי תלד במהרה היה דרכה לילד נקבות תלד זכרים.

"בעני אמתך אל תשכח את אמתך, ונתתה לאמתך". אמר רבי יוסי בן רבי חנינא, שלש אמתות²⁷ [פי' שהזכירה בתפילות שלה "אמה"ן הללו למה [כעת הגמ' דורש "אמתך" מלשון מיתה], אמרה חנה לפני הקדוש ברוך הוא, רבנו של עולם, שלשה דבקי מיתה בראת באשה [פי' שהאשה נבדקת בהן בששת הסכנה, שאם ימצא בה אחד מהם תמות], ויש אומרים, שלשה דבקי מיתה. ואלו הן, נדה וחלה והדלקת הנר [של שבת²⁸], כלום עברתי על אחת מהן.

"ונתתה לאמתך זרע אנשים", מה זה "זרע אנשים". אמר רב, גבר [חשוב²⁹] בין הגברים. ושמואל אמר, זרע שימשוך [למלך] שני אנשים, ומי הם, שאול ודוד. ורבי יוחנן אמר, זרע ששקול כשני אנשים, ומי הם, משה ואהרן, שנאמר "משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו". ורבנן אמרו, "זרע אנשים", זרע שמובלע בין אנשים³⁰. כאשר רב דימי הגיע [מארץ ישראל לבבל], אמר [מזה זרע שמובלע בין אנשים], לא גבוה ולא נמוך, ולא רזה ולא שמן, ולא אדום ולא לבן, ולא חכם [יותר מדאי, שלא יהיה תימה בעיני הבריות, ומתוך שנדברין בו שולטת בו עין הרע] ולא טפשי³¹.

"אני האשה הנצבת עמכה בזה" [משמע שגם הוא עומד איתה ולא יושב], אמר רבי יהושע בן לוי, מכאן, שאסור לישב בתוך ארבע אמות של תפלה³².

"אל הנער הזה התפללתי"³² [פי' על הנער הזה ולא אחר, מכאן שחטא לעלי ורצה לענשו ולהתפלל שינתן לה בן אחר], אמר רבי אלעזר, שמואל מורה הלכה לפני רבו היה, שנאמר "וישחטו את הפר ויביאו את הנער אל עלי", [מקשה הגמ' וכן] משום ד"וישחטו את הפר" "הביאו הנער אל עלי", אלא, אמר להן עלי, שיקראו לכהן, שיבא וישחוט. ושמואל ראה אותם שחזרו אחרי כהן לשחוט, אמר להם, למה אתם חוזרים אחרי כהן לשחוט, שחטיה בזה כשרה³³. [בגלל זה] הביאוהו לפני עלי, אמר לו, מאיפה אתה יודע את זה. אמר לו, וכי כתוב "ושחט הכהן". כתוב "והקריבו הכהנים" [ו"הקריב" הוא רומז לקבלת הדם, וחז"ל דורשים] מקבלה ואילך מצות כהונה, מכאן לשחטיה שכשרה בזה. אמר לו, דבר טוב אמרת, אבל אתה, מורה הלכה בפני רב שלך, וכל המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה. חנה הגיע וצרחת לפני, "אני האשה הנצבת עמכה בזה וגו'". אמר לה, תעזבי אותי לענשו [והוא ימות], ואני אתפלל ויתן לך [ילד] גדול יותר ממנו. אמרה לו, "אל הנער הזה התפללתי".

"וחנה היא מדברת על לבה", אמר רבי אלעזר בשם רבי יוסי בן זמרא, על עסקי לבה. אמרה לפניו, רבנו של עולם, כל מה שבראת באשה לא בראת דבר אחד לבטלה, עינים לראות, ואזנים לשמוע, חוטם להריח, פה לדבר, ידים לעשות בהם מלאכה, רגלים ללכת בהן, דיים להניק בהן, דיים להללי³⁴ שנת על לבי למה, [וכן] לא להניק בהן³⁵. תן לי בן ואניק בהן. ואמר רבי אלעזר בשם רבי יוסי בן זמרא, כל היושב בתענית בשבת³⁶, קורעין לו גזר דינו של שבעים שנה³⁴ [אפילו נגזר עליו מנעוריו דבר רע, זה נתקן, לפי שתענית קשה בשבת, לפי שהכל מתענגים בו והוא מתענה], ואף על פי כן חוזרין [בית דין של מעלה] ונפרעין ממנו דין [על שחיסר] עונג שבת. מה תקנתו. אמר רב נחמן בר יצחק, שישב תענית להתענית [פי' שיתענה עוד פעם ביום ראשון³⁵ לתקן החטא שלא התענה בשבת].

ואמר רבי אלעזר, חנה³⁷ זרקה דברים כלפי מעלה [פי' הפכה את תפילותיה על חוסר בהנהגתו ית' ולא בצערה הפרטית], שנאמר "ותתפלל על ה', מלמד, שזרקה דברים כלפי מעלה. ואמר רבי אלעזר, אליהו הטיח דברים כלפי מעלה, שנאמר "ואתה הסבת את לבם אחרנית". אמר רבי שמואל בר רבי יצחק, מאיפה אנו לומדים שחזר הקדוש ברוך הוא והודה לו לאלהיו [לאחר זמן בנבואת נביאים אחרים],

²⁷ בסוד אמה ועבד ושפחה, וכולן הן נוקבין. וז"ש **ג' בדקי כו'.** שהן עלמא דמותא. והן נגד גר"ן, וז"ש **נדה חלה הזלכת הנר.** ממטה למעלה. והן **שאול ודוד כו' משה ואהרן כו'** והן ד' דרגין התחתונים שבקשה, ה' צבאות (אגדות הגר"א).

²⁸ ז"ל המשנה בשבת: על שלש עבירות נשים תמות בשעת לידתן: על שאינו זהירות בנדה, בחלה, ובהדלקת הנר.

²⁹ תוס'.
³⁰ שהקצות הם מסוכנים. וכן אמר שלמה ריש ועושר אל תתן לי (אגדות הגר"א).

³¹ ע"י בהגרא, בס"י פ"ד מ"ג: ובכל דבר יש אמצעי כמ"ש (ברכות לא ע"ב) לא חכם ולא טפש, ויש שנוטה לזה או לזה.

³² פי' לא חכם ולא טפש, ואתה אומר רבא מיניה (אגדות הגר"א).

³³ ע"י רמב"ם (ביאת המקדש פרק ט הלכה ו)
שחיתת הקדשים כשירה בזרים אפילו קדשי קדשים, בין קדשי יחיד בין קדשי צבור שנאמר ושחט את בן הבקר לפני יי' והקריבו בני אהרן מקבלה ואילך מצות כהונה, וכן ההפשט והניתוח והולכת עצים למזבח כשירה בזרים שנאמר באיברים והקטיר הכהן את הכל המזבחה זו הולכת איברים לכבש, הולכת איברים היא שצריכה כהונה ולא הולכת עצים.

³⁴ הן גזר דין של ע' קתדראין, ובשבת נתגלת עתיקא, ע' אותיות דמרגלא, והן דקדוש (אגדות הגר"א).

³⁵ יש חולקים, ול"ד ביום ראשון.

{לב ע"א}

שנאמר "ואשר הרעתי" [פ"י] אני, הקב"ה, גרמתי להם, שבראתי יצר הרע]. אמר רבי חמא בן רבי חנינא, לולי שלש פסוקים האלו [שמעדין] שיש ביד הקדוש ברוך הוא לתקן יצרנו, ולהסיר יצר הרע ממנו], נתמוטטו רגליהם של ישראל [במשפט, אבל עכשיו יש לנו פתחון פה, שהוא גרם לנו שברא יצר הרע], אחד, שנאמר "ואשר הרעתי". ואחד שנאמר "הנה כחומר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל". ואחד שנאמר "והסרת את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר". רב פפא אמר, מכאן, "ואת רוחי"³⁶ אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בחקי תלכו".

ואמר רבי אלעזר, משה זרק דברים כלפי מעלה [פ"י] הפך את תפילותיו על חוסר בהנהגתו ית' ולא בצערו [פרטית], שנאמר "ויתפלל משה אל ה'", [וחז"ל דורשים] אל תקרא "אל ה'" אלא "על ה'", שכן בבית מדרש של רבי אליעזר בן יעקב קוראים לאלפי"ן עייני"ן ולעייני"ן אלפי"ן. בבית מדרש של רבי ינאי אמרו, מכאן [מקור שמשה זרק תפילותיו למעלה], "ודי זהב", מה זה "ודי זהב". אמרו בבית מדרש של רבי ינאי, כך אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם, בשביל כסף וזהב שהשפעת להם³⁷ לישראל עד שאמרו יי, הוא גרם שעשו את העגל.

אמרו בבית מדרש של רבי ינאי, אין ארי נהם [שמח ומשתגע ומזיק] מתוך קופה של תבן אלא מתוך קופה של בשר. אמר רבי אושעיא, משל³⁸, לאדם שהיתה לו פרה כחושה ובעלת אברים, האכילה כרשינין והיתה מבעטת בו. אמר לה, מי גרם לך שתהא בועטת בי, אלא כרשינין שהאכלתיך.

אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, משל, לאדם אחד שהיה לו בן, הרחיצו וסכו [בשמך], והאכילו והשקהו, ותלה לו כיס [מלא כסף] על צוארו, והושיבו על פתח של זונות, מה יעשה אותו הבן שלא יחטא. אמר רב אחא בנו של רב הונא אמר רב ששת, היינו שאנשים אומרים בטן מלא ממני [חטאים] רעים³⁹, שנאמר "כמרעיתם וישבעו שבעו וירם לבם על כן שכחוני". רב נחמן אמר, מכאן, "ורם לבבך ושכחת את ה'". ורבנן אומרים, מכאן, "ואכל ושבע ודשן ופנה", ועוד אפשר לומר, מכאן, "וישמן ישרון ויבעט". אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן, מאיפה אנו לומדים שחזר הקדוש ברוך הוא והודה למשה [שהקב"ה גרם את זה], שנאמר "וכסף הרביתי להם וזהב עשו לבעל".

"וידבר ה' אל משה לך רד", מה זה "לך רד"⁴⁰. אמר רבי אלעזר, אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה, משה, רד מגדולתך. כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל, ועכשיו ישראל חטאו, אתה למה לי. מיד תשש כחו של משה⁴¹ ולא היה לו כח לדבר. וכיון שאמר [הקב"ה], "הרף ממני ואשמידם" [פ"י] הראהו שיש כח בידו למחול על ידי תפילה, אמר משה, דבר זה תלוי בי, מיד עמד ונתחזק בתפלה ובקש רחמים.

משל, למלך שכעס על בנו והיה מכהו מכה גדולה, והיה אוהבו יושב לפניו וירא לומר לו דבר. אמר המלך, לולא אוהבי זה שיושב לפני, הרגתיך. אמר, דבר זה תלוי בי, מיד עמד והצילו.

"ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול וגו'", אמר רבי אבהו, לולא שכתוב בפסוק אי אפשר לאומרו, [זה שכתוב "הניחה לי" שמשמע שמשה היה אוהבו כו בהקב"ה] מלמד, שתפסו משה להקדוש ברוך הוא כאדם שהיה תופס את חבירו בבגדו⁴², ואמר לפניו, רבונו של עולם, אין אני מניחך עד שתמחול ותסלח להם.

"ואעשה אותך לגוי גדול וגו'", אמר רבי אלעזר, אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם, ומה כסא של שלש רגלים [העם בנוי על אברהם יצחק ויעקב] אינו יכול לעמוד לפניך בשעת כעסך, כסא של רגל אחד [רק אני משה] על אחת כמה וכמה⁴³. ולא עוד אלא שיש בי כושת פנים מאבותי. עכשיו יאמרו, ראו מנהיג שהעמיד עליהם, בקש גדולה לעצמו ולא בקש עליהם רחמים.

"ויחל משה את פני ה'"⁴⁴, אמר רבי אלעזר, מלמד שעמד משה בתפלה לפני הקדוש ברוך הוא עד שהפציר בו. ורבא אמר, עד שהפר לו נדרו

³⁶ הוא רוח חכמה, רוח הקודש, שאז אין אדם בא לידי חטא כידוע (אגדות הגר"א).

³⁷ אף שבפסוק אין מוזכר רק זהב, די משמע כסף וזהב, י"ד וד' (אגדות הגר"א).

³⁸ נגד ג' יצרין, ונגד ג' חיות המרכבה, ארי כו', שנשר אינו חוטא. ונגד ג' פסוקים הנ"ל כו' (אגדות הגר"א).

³⁹ עי' ז"ח כט ע"א שזה דווקא בימי חול.

⁴⁰ בגלות רביעי, בנו"ן דארין, בשביל ערב רב, הרע שלהם, שנשאר ר"ד, והוא בדעת, דרגא דמשה. והוא בשביל ה' בתרא. ה' דהבראם, שירדו בגלות בשביל נגע רע דהערב רב (אגדות הגר"א).

⁴¹ כחו היא כח מ"ה, שאחז שם משה (אגדות הגר"א).

⁴² שמשם שורש נשמתן (אגדות הגר"א).

⁴³ ה' דמשה שהשלים השם (אגדות הגר"א).

⁴⁴ כולד דרשו ר"י דויחל. וז"ש **והיחל לו נדרו**. כמ"ש בין איש לאשתו בין אב לבתו, שחן ו"ו, והן עצמם ח"ל דויחל [וה' דחלה]. והוא ה', אותיות הפשוט, שהם ב' הה"ן של שם. וכן **עד שהחלה מדת הרחמים**. שהן ו"ו. וכן **חולין הוא לך**. מתחבר עם אחרים. וכן בכלם. וכן התרת נדרים דחכם ושלשה הדיוטות ג"כ

[פ"י] דברו ית' שאמר "ואכלם", שנאמר כאן "ויחל" וכתוב התם "לא יחל דברו", ואמר מר, הוא אינו מיחל [פ"י] מתיר את נדרו] אבל אחרים מחלין לו [פ"י] משה יתיר את הנדר של הקב"ה כביכול]. ושמואל אמר [ויחל הוא מלשון חלל, ומת' מלמד שמסר עצמו למיתה עליהם, שנאמר "ואם אין מחני נא מספרך"]. אמר רבא אמר רב יצחק, מלמד שהחלה [מלשון חלות והנחה] עליהם מדת רחמים. ורבנן אמרו [שהלשון "ויחל" הוא כלשון חולין ולא קדוש], מלמד שאמר משה לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם, חולין הוא לך לעשות כדבר הזה.

"ויחל משה את פני ה'". למדנו בברייתא, רבי אליעזר הגדול אומר, מלמד שעמד משה בתפלה לפני הקדוש ברוך הוא עד שאחזתו "אחילו". מה זה אחילו. אמר רבי אלעזר, אש של עצמות. מה זה אש של עצמות. אמר אביי, אש של עצמות [חוס של חולה].

"זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך אשר נשבעת להם בך". מה זה בך⁴⁵. אמר רבי אלעזר, אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם, אלמלא נשבעת להם בשמים ובארץ, הייתי אומר כשם ששמים וארץ בטלים, כך שבועתך בטלה. ועכשו שנשבעת להם בשמן הגדול [בעקידה שנאמר (בראשית כב &) "בי נשבעתי וכו'"], מה שמך הגדול חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים, כך שבועתך קיימת לעולם ולעולמי עולמים.

"ותדבר אלהם ארבה את זרעכם ככוכבי השמים וכל הארץ הזאת אשר אמרתי". זה [שנאמר] "אשר אמרתי", היה צריך לכתוב "אשר אמרתי". אמר רבי אלעזר, עד כאן [פ"י] עד "כוכבי השמים" דברי תלמיד, מכאן ואילך דברי הרב⁴⁶ [שנאמר הקב"ה אני אעשה כדברך משה]. ורבי שמואל בר נחמני אמר, אלו ואלו דברי תלמיד, אלא כך אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא, "רבונו של עולם, דברים שאמרת לי [בסנה] לך אמור להם לישראל בשמי, הלכתי ואמרתי להם בשמן, עכשיו מה אני אומר להם".

"מבלתי יכלת⁴⁷ ה'", היה צריך לכתוב "יכול ה'". אמר רבי אלעזר, אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם, עכשיו יאמרו אומות העולם, תשש כחו [של הקב"ה] כנקבה ואינו יכול להציל. אמר הקדוש ברוך הוא למשה, והלא כבר ראו נסים וגבורות שעשיתי להם על הים. אמר לפניו, רבונו של עולם, עדיין יש להם לומר, למלך אחד יכול לעמוד לשלשים ואחד מלכים⁴⁸ אינו יכול לעמוד.

אמר רבי יוחנן, מאיפה אנו לומדים שחזר הקדוש ברוך הוא והודה למשה, שנאמר "ויאמר ה' סלחתי כדברך". למדו בבית מדרש של רבי ישמעאל, עתידים⁴⁹ אומות העולם לומר כדברך. אשרי תלמיד שרבו מודה לו.

"ואולם חי אני", אמר רבא אמר רב יצחק, מלמד, שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה, משה, החייתי בדברך⁵⁰ [בפני האומות].

דרש רבי שמלאי, לעולם יסדר אדם⁵¹ שבחו של הקדוש ברוך הוא ואחר כך יתפלל⁵². מאיפה אנו לומדים את זה, ממשה, שנאמר "ואתחנן אל ה' בעת ההיא", ונאמר "ה' אלהים אתה החלת להראות את עבדך את גדלך ואת ירך החזקה אשר מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך וכגבורותיך", ונאמר אחריו "אעברה נא ואראה את הארץ הטובה וגו'". (סימן, מעשי"ם, צדק"ה, קרב"ן, כה"ן, תעני"ת, מנע"ל, ברו"ל).

כנ"ל, כי ב"ה ה' צור עולמים, י' לה', ג' לה' אחרונה. ואיש ואב, בשם אחד כנ"ל. והם עשר אתונן דקו המדה, דו פרצופין, ו' בדוכרא, ד' בנוקבא (אגדות הגר"א).

⁴⁵ בך אתונן, הוא השותף השלישי, כמ"ש שד"ו כ"ב אתונן כו', וכמ"ש את השמים ואת הארץ, ו' דואת הוא החיבור, והן מ"ה זיני נהורין דבהון אתברי עלמא. וז"ש **אלמלי בשמים כו'** (אגדות הגר"א).

⁴⁶ ר"ל התלמיד בשם הרב (אגדות הגר"א).

⁴⁷ ר"ל שם המקרה, כי ג' שמות עצם ותואר ומקרה, בג' דרגין (אגדות הגר"א).

⁴⁸ כי אחד הוא בדכורא, כמ"ש בסוד שבועות, ול"א בנוקבא בסוד א"ל, והיא בסוד ארץ, לכן יאמרו תשש. ששם אין כחו כו' (אגדות הגר"א).

⁴⁹ ר"ל זמן חורבן הבית והגלות שאמרו הזקינים הדברים כו' (אגדות הגר"א).

⁵⁰ מקום חיים, חי וקיים, וכבוד הוא ל"ב, וחי"י משלים לנר"ו, בסוד אל חי שמקבל משניהם, ואחד נעלם, נתיב לא ידעו עיט. וז"ש ואולם וגו' וימלא כו' (אגדות הגר"א).

⁵¹ והן ב' דרגין נגד עוה"ב ועוה"ז, ורוח ונפש. וז"ש ה' אלהים. ואמר אתה החלות ד' דברים, וכן אעברה נד' דברים, נגד ד' אותיות של הו"ה א"ד. והן ג' דרגין ארץ וחר ולבנון (אגדות הגר"א).

⁵² עי' רמב"ם (תפילה ונשיאת כפים פ"א ה"ב): ולפיכך נשים ועבדים חייבין בתפלה לפי שהיא מצוות עשה שלא הזמן גרמא אלא חיוב מצוה זו כך הוא שיהא אדם מתחנן ומתפלל בכל יום ומגיד שבחו של הקדוש ברוך הוא ואחר כך שואל צרכיו שהוא צריך להם בבקשה ובתחנה ואחר כך נותן שבח והודיה לה' על הטובה שהשפיע לו כל אחד לפי כחו.

{לב ע"ב}

אמר רבי אלעזר, גדולה תפלה יותר ממעשים טובים, שאין לך גדול במעשים טובים יותר ממשה רבינו, אף על פי כן לא נענה אלא בתפלה, שנאמר "אל תוסף דבר אלי", וכתוב בסמוך, "עלה ראש הפסגה" [פי' בדבר תפלה זו נתרצית להראותך אותה].
ואמר רבי אלעזר, גדולה תענית יותר מן הצדקה. למה, זה בגופו וזה בממונו.

ואמר רבי אלעזר, גדולה תפלה יותר מן הקרבנות⁵³ שנאמר "למה לי רוב זבחיכם", ונאמר, "ובפרשכם כפיכם" [אחרי שכתוב שה' ית' לא רוצה "רוב זבחיכם", למה נאמר "ובפרשכם" אם לא שתפילה יותר גדולה].

אמר רבי יוחנן, כל כהן שהרג את הנפש לא ישא את כפיו, שנאמר "ידיכם דמים מלאו"⁵⁴.

ואמר רבי אלעזר, מיום שחרב בית המקדש ננעלו שערי תפלה, שנאמר "גם כי אזעק ואֶשְׁמַע שְׁמִי תַפְלִיתִי", ואף על פי ששערי תפלה⁵⁵ ננעלו שערי דמעה לא ננעלו, שנאמר "שמעה תפילתי ה' ושועתי האזינה אל דמעתי אל תחרש" [מזה שלא כתוב "את דמעתי תראה" לומדים שהיא נראית לפניו, ואין צריך להתפלל אלא שתתקבל לפניו].

רבי אבא בר חנינא, כל המאריך בתפלתו, אין תפלתו חוזרת וריקם. מאיפה אנו יודעים, ממש רבינו שנאמר "ואתפלל אל ה'", וכתוב אחריו "וישמע ה' אלי גם בפעם ההיא". [מקשה הגמ' וכי זה נכון, והרי אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, כל המאריך בתפלתו ומעיין בה [פי' מצפה שתעשה בקשתו על ידי הארכתו], סוף [שאינה נעשית], בא לידי כאב לב [ונמצאת תוחלת ממושכת חנם], שנאמר "תוחלת [לשון תחינה וחילון] ממשכה מחלה לב", מה תקנתו, יעסוק בתורה, שנאמר "ועץ חיים תאווה באה" [סוף הפסוק הנ"ל], ואין עץ חיים אלא תורה, שנאמר "עץ חיים היא למחזיקים בה".

[מתוך הגמ' אין קושי [וסתירה], זה⁵⁷ [שכתוב המאריך בתפילה היא חסרון היינון שמאריך ומעיין בה]⁵⁸, וזה [שכתוב שהוא מעלה האריכות תפילה מדובר] שמאריך ולא מעיין בה.
אמר רבי חמא בן רבי חנינא, אם ראה אדם⁵⁹ שהתפלל ולא נענה, שיחזור ויתפלל, שנאמר "קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה'" [פי' הקוה השני מלמד שיתחזק ולא יפסיק אלא יחזור ויתקוה].
הרבנים למדו, ארבעה צריכין חזוק⁶⁰ [פי' שיתחזק אדם בהם תמיד בכל כחן] ואילו הן, תורה, ומעשים טובים, תפילה ודרך ארץ [אומן הוא, לאומנתו. אם סוחר הוא, לסחורתו. אם איש מלחמה הוא, למלחמתו].

⁵³ כי הקרבנות הם קירוב גופין דשכינתא, משא"כ בתפלה. ומזה הטעם גדולה ממעשים טובים. שהן במעשה והיא בדבור (אגדות הגר"א).

⁵⁴ עי' שו"ע (א"ח סי' קכח סל"ה): כהן שהרג את הנפש, אפילו בשוגג, לא ישא את כפיו אפילו עשה תשובה. הגה: ו"א דאם עשה תשובה נושא כפיו, ויש להקל על בעלי תשובה, שלא לנעול דלת בפניהם, והכי נהוג (טור ורש"י והרבה פוסקים אגור וכו').

משנה ברורה: שהרג את הנפש - דכתיב ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם וגו' ידיכם דמים מלאו.

(קכח) אפילו בשוגג - ואם אנסוהו להרוג נושא את כפיו ואף על גב דברצחיה ק"ל דיהרג ואל יעבור מ"מ אם עבר ולא נהרג לא מיפסל ל"כ בשביל זה [מהר"ח ופ"ח].

(קכט) אפילו עשה תשובה - טעם דעה זו דס"ל דאע"פ שאין לך דבר שעומד בפני התשובה מ"מ אין קטיגור נעשה סניגור דבידים אלו שהרג את הנפש אין ראוי לישא את כפיו אף על פי שעשה תשובה. דחף אשה הרה והפילה נושא את כפיו דאין חייבין מיתה על עוברין [אחרונים].
ו"א דאם וכו' - היינו אפילו כשעבר במזיד.

(קלא) והכי נהוג - ויש איזה אחרונים שמחמירין עכ"פ במזיד ועיין בה"ל.
⁵⁵ ידוע הוא שהן נ"ה דחור', דחכמה פתוחה לעולם, בת עין, י' ימים של עשרת ימי תשובה (אגדות הגר"א).

⁵⁶ היא הרביעיית מצלם שראה דניאל, שהיא הקשה שבכולם (אגדות הגר"א).
⁵⁷ עי' שו"ע (א"ח סי' צח ס"ה): אל יחשוב: ראוי הוא שיעשה הקדוש ברוך הוא בקשתו כיון שכוונתי בתפילתי, כי אדרבה זה מזכיר עונותיו של אדם (שע"י) כן מפשפשין במעשיו לומר בטוח הוא בזכותיו, אלא יחשוב שיעשה הקדוש ברוך הוא בחסדו. ויאמר בלבו: מי אני, דל ונבזה, בא לבקש מאת מ"ה הקדוש ברוך הוא, אם לא מרוב חסדיו שהוא מתנהג בהם עם בריותיו.

⁵⁸ כי ב' תפלות הן, כמ"ש לקמן כלום ארכן כלום מקצר, סוד ו"י דו"ג. כשהתפלל בשביל ישראל האריך, שהן דרגא דדקורא, ובשביל מרים קיצר. ומקום האריכות אסור העיין (אגדות הגר"א).

⁵⁹ בסוד ב' תפלות בלחש ובחזרה, ששם מתקבל התפלה יותר (אגדות הגר"א).
⁶⁰ חיזוק הוא בדת, בד' דרג' דליה. והן ד' רוחין, רוח ה' בתפלה, רוח חכמה בינה בתורה, רוח עצה וגבורה בדרך ארץ כמ"ש עצה וגבורה למלחמה, רוח דעת ויראת ה' במעשים טובים, כמ"ש אז תבין יראת ה' ודעת וכו' (אגדות הגר"א).

מאיפה אנו יודעים תורה ומעשים טובים, שנאמר "רק חזק ואמץ מאד לשמר ולעשות ככל התורה". "חזק", בתורה, "ואמץ", במעשים טובים. מאיפה אנו יודעים תפלה, שנאמר "קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה'". מאיפה אנו יודעים דרך ארץ, שנאמר "חזק ונתחזק בעד עמנו וגו'". "ואמץ ציון עזבני ה' "⁶¹ וה' שכחני". עזובה היינו שכוחה [ומה נוסף במילה השניה]. אמר ריש לקיש, אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא, רבוננו של עולם, אדם נושא אשה [שניה] על [פי' אחרי גירוש] אשתו ראשונה, זוכר מעשה [האשה] הראשונה, [אבל] אתה עזבתני ושכחתני. אמר לה הקדוש ברוך הוא, בתי, שנים עשר מזלות בראתי בריקע⁶² ועל כל מזל ומזל בראתי לו שלשים חיל [פי' ראשי גייסות וחבורות חלוקות] ועל כל חיל וחיל בראתי לו שלשים לגיון [נמנה כמה סוגי שמות של שורה], ועל כל לגיון ולגיון בראתי לו שלשים רהטון⁶³, ועל כל רהטון ורהטון בראתי לו שלשים קרטון, ועל כל קרטון וקרטון בראתי לו שלשים גסטרא⁶⁴, ועל כל גסטרא וגסטרא תליתי בו שלש מאות וששים וחמשה אלפי רבוא כוכבים⁶⁵, כנגד ימות החמה, וכולן לא בראתי אלא בשבילך ואת אמרת עזבתני ושכחתני.

"התשכח אשה עולה"⁶⁶, אמר הקדוש ברוך הוא, כלום אשכח עולות אילים⁶⁷ ופטרי רחמים שהקרכת לפני במדבר. אמרה לפניו, רבוננו של עולם, הואיל ואין שכחה לפני כסא כבודך, שמא לא תשכח לי מעשה העגל. אמר לה, [המשך הפסוק הנ"ל] "גם אלה תשכחנה"⁶⁸ [שהוא מרמז למעשה העגל שאמרו "אלה אלהיך ישראל"]. אמרה לפניו, רבוננו של עולם, הואיל ויש שכחה לפני כסא כבודך, שמא תשכח לי מעשה סיני. אמר לה [המשך הפסוק הנ"ל], "ואנכי לא אשכחך"⁶⁹ [שנאמר בסיני "אנכי ה' אלהיך"]. והיינו שאמר רבי אלעזר אמר רב אושעיא, מה זה שנאמר "גם אלה תשכחנה", זה מעשה העגל, "ואנכי לא אשכחך", זה מעשה סיני.

חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת⁷⁰. מאיפה לומדים את זה. אמר רבי יהושע בן לוי, אמר קרא "אשרי יושבי ביתך" [ורק אחר כך "עוד יהללך"]. ואמר רבי יהושע בן לוי, המתפלל צריך לשהות שעה אחת אחר תפילתו⁷¹, שנאמר "אך צדיקים יודו לשמך [ואחר כך] ישבו ישרים את פניך".

וכן למדנו בבבויטא, המתפלל צריך שישא שעה אחת קודם תפלתו, ושעה אחת אחר תפלתו. מאיפה אנו יודעים קודם תפלתו, שנאמר "אשרי יושבי ביתך". מאיפה אנו יודעים לאחר תפלתו, שנאמר "אך צדיקים יודו לשמך ישוב ישרים את פניך".

הרבנים למדו, חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין שעה אחת וחוזרין ושוהין שעה אחת. וכי מאחר ששוהין תשע שעות ביום בתפלה [לכל הג' תפילות], תורתן היאך משתמרת, ומלאכתן היאך נעשית. אלא מתוך שחסידים הם, תורתם משתמרת [בלבם שלא שוכחים אותן] ומלאכתן מתברכת.

אפילו המלך שואל בשלמו לא ישיבנו⁷². אמר רב יוסף, לא למדנו את זה אלא למלכי ישראל, אבל למלכי אומות העולם פוסק [שלא ייהרגו]. שאלו שאלה מברייטא, המתפלל וראה אנס בא כנגדו⁷³, ראה קרון בא כנגדו, לא יפסיק אלא יקצר ויסיים. אין קושי [וסתירה], זה [שכתוב שאסור להפסיק אלא יקצר מדובר], שאפשר לקצר [עד שיגיע הסכנה, כגון שסמוך לגמור תפילתו], וזה [שכתוב שיפסיק באמצע מדובר] שלא אפשר לקצר. הרבנים

למדו, מעשה בחסיד אחד שהיה מתפלל בדרך, בא הגמון [לשון שולטן] אחד ונתן לו שלום ולא החזיר לו שלום, המתין לו עד שסיים תפלתו. לאחר שסיים תפלתו אמר לו, טיפש, והלא כתוב בתורתכם "רק השמר לך ושמור נפשך" וכתוב "ונשמרתם מאד לנפשתיכם"⁷⁴, כשנתתי לך שלום, למה לא החזרת לי שלום, אם הייתי חותך ראשך בסיף, מי היה תובע את הדם שלך מיד. אמר לו, המתן לי עד שאפייסך בדברים. אמר לו, אילו היית עומד לפני מלך בשר ודם ובא חברך ונתן לך שלום, היית

⁶¹ ר"ל במעשה ודבור, כמ"ל אדם נושא כו'. לכך אמר כאן ב' שמות עזבני ה' כו' (אגדות הגר"א).

⁶² הזכיר כאן ז' דרגין, שבעה נרות שעליה, וז"ש וכולן לא בראתי אלא בשבילך. ודרגא ראשונה הוא י"ב, תריסר תרעי מתפתחין בעלמא. וה' פעמים לו', ה' בריחין וה' בריחין וה' בריחין, ג' פ' נ' ש"ב. והששית בו הכוכבים (אגדות הגר"א).

⁶³ רש"י גורס קרטון.

⁶⁴ יש סה"כ 8748000000 גסטרא. ח' תשמ"ח.

⁶⁵ יש סה"כ 31930200000000000000 כוכבים. שו"ט ש"ב.

⁶⁶ פ"י עולל שלה (רש"י ישעיה), פ"י בנה. אבל כאן דורשו מלשון עולה וקרבן.

⁶⁷ אילים. ט"ס וצ"ל אישים. ונקט החמורה. והן לה' ראשונה ואחרונה, שהם כלל הכל (אגדות הגר"א).

⁶⁸ גם כמ"ש ויבוא גם השטן, והוא השני שהעמיד ירבעם בן, וכמ"ש ולקח גם מעץ החיים (אגדות הגר"א).

⁶⁹ כי אין השכחה אלא בדרגא דנוקבא, אבל שם כל זכורך (אגדות הגר"א).

⁷⁰ כי אסור לשהות יותר מג' שעות בתפלה כמ"ש בבהיר והטעם ידוע (אגדות הגר"א).

[לג ע"א]

מחזיר לו. אמר לו, לא. ואם היית מחזיר לו, מה היו עושים לך. אמר לו, היו חותכים את ראשי בסייף. אמר לו, והלא דברים קל וחומר, ומה אתה שהיית עומד לפני מלך בשר ודם שהיום כאן ומחר בקבר כך, אני שהיית עומד לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, שהוא חי וקיים לעד ולעולמי עולמים, על אחת כמה וכמה. מיד נתפייס אותו הגמון, ונפטר אותו חסיד לביתו לשלום.

אפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק⁷¹. אמר רב ששת, לא ללמדנו [שאסור להפסיק באמצע תפילת י"ח] אלא [אם] נחש [כרוך] על עקבו, אבל [אם] עקרב [כרוך] על עקבו, פוסק [ונוטלו, לפי שהעקרב מסוכן לעקוץ יותר משנחש מוכן לישוק]. שאלו שאלה מברייא, נפל [אדם] לגוב אריות אין מעידין עליו שמת⁷² [להתיר אשתו להתחתן עם אחר ללא גט, שלפעמים שאין האריות רעבים ואין אוכלין אותו, אבל אם הוא] נפל לחפירה מלאה נחשים או עקרבים, מעידין עליו שמת [הרי רואים שנחשים כן מסוכנים כמו עקרבים. מתוך הגמ' שם שונה שבגלל [שנפל עליהם] הוא דחק אותם, אז הם הזיקו אותו].

אמר רבי יצחק, [אדם העומד באמצע תפילת י"ח וראה שוורים פוסק⁷³, שרב ומשנחש לימד, מרחיקין משור תם [שלא נגח אדם אי פעם] חמשים אמה, ומשור ומוד [שנגח שלשה פעמים], כמלא עינו. למדו בשם רבי מאיר, [אם אתה רואה] שור וראשו בסל [שתולים בו תבן בו ואוכל ממנו], תעלה לגג, ותזרוק הסולם מתחתך [להציל את עצמך ממנו ולא דווקא אל הזר הרבה ממנו]. אמר שמואל, היינו [רק] בשור שחור ובימי ניסן, מפני שהשטן רוקד בין קרניו [מתוך שעברו ימי הסתיו שהארץ בישבה, ועכשיו רואה אותה מלאה דשאים זחה דעתו עליו, ונכנס בו ציר הרע].

הרבנים למדו, מעשה במקום אחד שהיה ערוד [כאשר צב נחש מזדווגים יוצא ערוד] והיה מזיק את הבריות, באו והודיעו לרבי חנינא בן דוסא. אמר להם, הראו לי את חורו. הראו לו את חורו, נתן עקבו על פי החור, יצא [הערוד] ונשכו ומת אותו ערוד⁷⁴. נטלו על כתפו והביאו לבית המדרש. אמר להם, ראו בני, אין ערוד ממת אלא החטא ממית. באותה שעה אמרו, אוי לו לאדם שפגע בו ערוד ואוי לו לערוד שפגע בו רבי חנינא בן דוסא⁷⁵.

⁷¹ ע"י שו"ע (א"ח סי' קד ס"ג): היה מתפלל בדרך ובאה בהמה או קרן כנגדו, יטה מן הדרך ולא יפסיק. אבל בענין אחר, אין לצאת ממקומו עד שיגמור תפלתו, וא"כ הוא בתחנונים שלאחר התפלה.

משנה ברורה: לא יפסיק - ר"ל ע"י דיבור כגון לומר לאחר שיסירה וכן כל הסעיף זה ושאר זה שמזכיר הפסק מיירי הכל ע"י דיבור אבל ע"י הליכה מותר שהליכה לא נקרא הפסק ודוקא הכא דהוא לצורך להסיר הנחש אף דתלינן דמן הסתם לא יהיה סכנה אבל שלא לצורך מקרי הליכה ג"כ קצת הפסק וכמו שפסק המחבר בס"ב.

ומוכן להזיק - אפילו באינו כרוך על עקבו אלא שרואה שבא נגדו פוסק. ואם הוא יכול להשתמט ע"י שיטה מן הדרך קודם שיבוא אליו יטה ולא יפסיק בדבור וכנ"ל בס"א.

⁷² ע"י שו"ע (א"ח סי' יז סכ"ט): שולחן ערוך אבן העזר הלכות אישות סימן יז סעיף כט

אין מעידין על האדם שמת אלא כשראוהו כשמת ודאי ואין בו ספק. כיצד, ראוהו שנפל לגוב אריות ונמרים וכיוצא בהם, אין מעידין עליו, שמא לא היו רעבים ולא אכלוהו. אבל אם נפל לחפירת נחשים ועקרבים, מעידין עליו, מפני שעל ידי שדוחקן כשעומד עליהם מזיקין אותו.

חלקת מחוקק על שולחן ערוך אבן העזר הלכות אישות סימן יז סעיף כט שמא לא היו רעבים. אבל א"א שמא נעשה לו נס כדניאל דאין מזכירין מעשה ניסים וע"כ בסמוך בכבשן אש מעידין עליו ואין אומרים שמא נעשה לו נס כמו שנעשה לחמ"ו ודלא כירושלמי (הביאו התוס') יבמות דף קכ"א ע"ב ב"ה אין מזכירין מעשה ניסים כתבו נפל לגוב אריות אין מעידין עליו שמא נעשה לו נס כדניאל נפל לכבשן אש אין מעידין עליו חוששין שמא נעשה לו נס כחמ"ו ב"ה כתב דגמרא דידן מיייר באופן שלא שייך נס ובשנפל למקום עמוק ולא ידעתי איך לא שייך נס בכ"מ.

בית שמואל על שולחן ערוך אבן העזר הלכות אישות סימן יז סעיף כט צא שמא לא היו רעבים. כי גוב אריות רחב הוא אבל חפירות נחשים צר הוא אבל אין אומרים שמא נעשה לו נס כדניאל וכן בכבשן אש א"א נעשה לו נס כחנני' מ"ו וע"ש בתוספ', ואפילו אם לא נמצא שם שום אדם אמרינן שיצא והלך לדרכו ומדברי ב"ח נשמע אם נמצא שם עצמות אמרינן דאכלוהו אותו וכן אם נפל לאש ויכול לצאת משם אם נמצא שם עצמות אמרינן דנשרף מיהו דבריו אין מוכרחים וכן בסעיף ל"ב לא משמע כן.

פתחי תשובה על שולחן ערוך אבן העזר הלכות אישות סימן יז סעיף כט

§

⁷³ ע"י שו"ע (א"ח סי' קד ס"ד): הוב"ד לעיל הערה .

⁷⁴ כשהערוד נושך את האדם, אם הערוד מקדים את האדם למים, מת האדם. ואם האדם מקדים למים, מת הערוד, ונעשה נס לרבי חנינא ונבקע מעין מתחת עקבו.

משנה. מזכירין גבורות גשמים [פ"י משיב הרוח] ב[ברכת] תחיית המתים⁷⁶ [שזה לא לשון בקשה אלא לשון שבח והזכרה]. ו[מזכירין] שאלה⁷⁷ [ותן טל ומטר לברכה] בברכת השנים⁷⁸, והבדלה [במוצאי שבת תפילת אתה חוננתנו] בחונן הדעת⁷⁹, רבי עקיבא אומר, אומרה [הבדלה] ברכה רביעית בפני עצמה, רבי אליעזר אומר, [מזכירים הבדלה] בהודאה.

גמרא. **מזכירין גבורות גשמים.** [מקשה הגמ'] למה [מזכירים גשמים בתחיית המתים]. אמר רב יוסף, מתוך ששקולה [ירידת גשמים] כתחיית המתים, לפיכך קבעו [חז"ל] בתחיית המתים.

ושאלה בברכת השנים. [מקשה הגמ'] למה [מתפללים על גשם דווקא בברכת הפרנסה]. אמר רב יוסף, מתוך שהיא פרנסה לפיכך קבעו בברכת פרנסה.

הבדלה בחונן הדעת. [מקשה הגמ'] למה [מזכירים הבדלה בדווקא בברכת חונן הדעת]. אמר רב יוסף, מתוך שהיא חכמה [להבדיל בין קודש לחול ובין טמא לטהור, וכן חז"ל] קבעו בברכת חכמה. ורבנן אמרו, מתוך שהיא [תפילה על ימי ה]חול לפיכך קבעו בברכת חול [פ"י הברכה הראשונה שאומרים בימי החול ולא בשבת וי"ט].

אמר רב אמי, גדולה דעת שנתנה בתחלת ברכה של חול⁸⁰. ואמר רב אמי, גדולה דעת שנתנה בין שתי הזכרות [שם השם]⁸¹, שנאמר "כי אל דעות הוי"ה". וכל מי שאין בו דעת אסור לרחם עליו⁸², שנאמר "כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עושהו".

אמר רבי אלעזר, גדול [בית ה]מקדש שנתן בין שתי הזכרות [שם ה'], שנאמר "פעלת הוי"ה מקדש אדני". ואמר רבי אלעזר, כל אדם שיש בו דעת⁸³, כאילו נבנה בית המקדש בימיו, [למה, שכן] דעת נתנה בין שתי הזכרות [שם ה'], מקדש נתן בין שתי הזכרות [שם ה'].

רב אחא "קרחינא" שאל, אלא מעתה, יש לומר גם כן גדולה נקמה⁸⁴ שנתנה בין שתי הזכרות [שם ה'], שנאמר "אל נקמות הוי"ה". אמר לו, כן, בדבריו, [במקום שצריך לה] היא דבר גדולה⁸⁵. והיינו שאמר עולא, שתי נקמות הללו למה. אחת לטובה ואחת לרעה. לטובה, שנאמר "הופיע מהר פארן" [והפיקר ממון הגוים לישראל]. לרעה, שנאמר "אל נקמות ה' אל נקמות הופיע" [להנקם מהגוים שלא קבלו את התורה].

רבי עקיבא אומר אומרה ברכה רביעית כו'. אמר לו רב שמואל בר אבא לרבי יוחנן, הרי⁸⁶ אנשי כנסת הגדולה תקנו לישראל ברכות ותפלות קדושות [פ"י קידוש היום] והבדלות, בא נראה איפה הם תקנו [הבדלה כ"ע א ע כת"ק]. אמר לו, בתחילה [כאשר עלו מהגולה והיו עניים] קבעו [אנשי כנסת הגדולה את הבדלה] בתפלה. [אבל כאשר כלל ישראל] העשירו [לקנות יין], קבעו על הכוס [ואז שכחו תקנת עזרא לומר בתפלה]. אחר כך כאשר כלל ישראל⁸⁷ הענו, חזרו וקבעו בתפלה. והם אמרו, המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס.

וכן למדנו, אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, אנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות. בתפלה קבעו בתפלה, העשירו, קבעו על הכוס, חזרו והענו, קבעו בתפלה, והם אמרו, המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס. וכן למדנו, רבה ורב יוסף שניהם אמרו, המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס.

אמר רבא, שאלו על זה מהגמרא שלנו, טעה ולא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים⁸⁸ או שאלה בברכת השנים⁸⁹, מחזירין אותו [להתפלל י"ח עוד פעם, אבל אם שכח] הבדלה בחונן הדעת, אין מחזירין אותו, מפני שיכול לאומרה על הכוס [זה שכתוב "מפני שיכול" משמע שאם ירצה שלא לחזור ולהתפלל שיגיד על הכוס, ואם אמרו בתפילת י"ח לא צריך לומר על הכוס. ומתוך הגמ'] לא תאמר "מפני שיכול לאומרה על הכוס" אלא תאמר "מפני שאומרה על הכוס". וכן למדנו, אמר רבי בנימין בר יפת, שאל רבי יוסי את רבי יוחנן ב"צידן" ויש אומרים רבי שמעון בן יעקב דמן צור [שאל] את רבי יוחנן, ואני שמעתי, [ששאלו] המבדיל בתפלה, צריך שיבדיל על הכוס או לא. ואמר לו, צריך שיבדיל על הכוס.

שאלו שאלה, [מי שכבר] המבדיל על הכוס, מהו [פ"י האם הוא חייב שיבדיל בתפלה]. אמר רב נחמן בר יצחק, קל וחומר מתפלה, ומה תפלה שהיא עיקר התקנה [של הבדלה], אמרו [חז"ל], המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס. המבדיל על הכוס, שאינו עיקר התקנה, וכי זה לא כל שכן [שחייב להזכירו בתפילה].

רב אחא אריכא לימד לפני רב חנינא, המבדיל בתפלה משובח יותר ממי שיבדיל על הכוס, ואם הבדיל בזו ובזו, ינוחו לו ברכות על ראשו. [מקשה הגמ'] זה [פ"י דברי רב אחא] עצמם קשים. אמרת, המבדיל בתפלה משובח יותר ממי שיבדיל על הכוס, רואים שתפלה לבד מספיק, וחזרו ולימד, אם הבדיל בזו ובזו, ינוחו לו ברכות על ראשו. [וקשה הרי] כיון שיצא ידי חובתו באחד, והוא פטור, [ואם הוא אומר ברכת הבדלה על הכוס] הוא ברכה שאינה צריכה, ואמר רב ואם [תרצה] לומר ריש לקיש, ויש אומרים רבי יוחנן וריש לקיש שאמרו שניהם, כל המברך ברכה שאינה צריכה⁹⁰, עובר משום "לא תשא". אלא, תאמר כך, אם הבדיל בזו ולא הבדיל בזו, ינוחו לו ברכות על ראשו.

רב חסדא שאל את רב ששת, [אם אדם] טעה בזו ובזו [פ"י לא הזכירו בתפילת י"ח וטעה בברכת הבדלה על הכוס] מה דינו. אמר לו, מי שטעה בזו ובזו, חוזר לראש [פ"י ואומר בתפילה עוד פעם וכן על הכוס עוד פעם].

{לג ע"ב}

אמר רבינא לרבא, מה ההלכה [המבדיל בתפילה צריך שיבדיל על הכוס, או לא]. אמר לו, כמו קידוש, מה קידוש, אף על גב שקידש בתפילה מקדש על הכוס, גם הבדלה, אף על גב שהבדיל בתפילה מבדיל על הכוס. **רבי אליעזר אומר, בהודאה.** [פעם] רבי זירא רכב על חמור, ורבי חייא בר אבין הלך אחריו. אמר לו, ודאי שאמריתו בשם רבי יוחנן, הלכה כרבי אליעזר ביום טוב שחל להיות אחר השבת [שכן אין מתפללים "אתה חונן"]. אמר לו, כן. [מקשה הגמ', אם הוא אמר] הלכה [כרבי אליעזר], משמע שחולקים [רבינא עליו, ובאמת] לא חולקים. [מקשה הגמ', איך תתכן] הרי רבנן חולקים [על רבי אליעזר. מתרץ הגמ'] תאמר שרבנן חולקים [על ר"א], בשאר ימות השנה, ביום טוב שחל להיות אחר השבת וכי חולקים.

[מקשה הגמ', אולי הוא אמר הלכה כר"א בגלל] שרבי עקיבא חולק. [מקשה הגמ'] וכי כל השנה כולה אנו עושים כרבי עקיבא, שעשוי נעמוד ונעשה כמותו [ולכן צריכים לומר שאין הלכה כמותו אלא כר"א]. [מקשה הגמ'] כל השנה כולה למה לא עושים כרבי עקיבא. [שנאנשי כנסת הגדולה] תקנו י"ח [בכריות של תפילת עמידה], ולא תקנו י"ט, גם כאן [ביום טוב שחל לאחר השבת, אנשי כנסת הגדולה] תקנו [רק] שבע [בכריות], ולא תקנו שמונה.

אמר לו, לא נאמר הלכה [כר"א], אלא אמר "נראים דבריו". שלמדנו, רבי יצחק בר אבדימי אמר בשם רבינא, הלכה [כר"א], פי' דורשים כדבריו ברבים, ויש אומרים, "נראים דבריו" [פי' לא דורשים כך ברבים, אבל יחיד השואל אם לעשות כר"א ביום טוב שחל להיות אחר השבת, אומרים לו לעשות כדבריו]. רבי יוחנן אמר, מודים [נחמיה לר"א ביום טוב שחל להיות אחר השבת], ורבי חייא בר אבא אמר, נראים [דברי ר"א אבל לא אומרים אפילו ליחיד לעשות כך]. אמר רבי זירא, קח דברי רבי חייא בר אבא בידך, שהוא מדייק ולומד הגמרא מפיו של הרב טוב, כרחוב של "פומבדיתא" [פי' הוא מדקדק בלשון רבנן].⁷⁵

שאמר רחבא אמר רבי יהודה, הרי הבית היה כסא של בנין כפול⁷⁶, והיה כסא של בנין לפנים מכסא [אחר בהיקף עיגול מבחוץ לשבת שם]. אמר רב יוסף, אני לא ידעתי לא זה ולא זה [פי' לא נראים דברי ר"א ולא מודים חכמים לר"א ולא מטים דברי ר"א], אלא מדברי רב ושמואל ידעתי שבבבל תקנו לנו מרגולית [תפילה מיוחדת במוצ"ש שחל להיות ביו"ט], "ותודיענו" ה' אלהינו את משפטי צדק ותלמדנו לעשות חקי רצונך, ותנחילנו זמני ששון וחגי נדבה ותורישנו קדושת שבת וכבוד מועד וחגיגת הרגל, בין קדושת שבת לקדושת יום טוב הבדלת ואת יום השביעי מששת ימי המעשה קדשת, הבדלת וקדשת את עמך ישראל בקדושתך, ותתן לנו וכו'".

המשנה. האומר [בתפילתו] "על קן צפור יגיעו רחמיך"⁷⁸ [פי' המתכוין להעמיד בלשון תחנונים ואומר "רחום וחנן אתה, ועל קן צפור יגיעו רחמיך, שאמרת לשלח את האם"] או "על טוב [שאתה עושה לנו] יזכר שמך", או "מודים מודים"⁷⁹, משתקין אותו.

גמרא. זה מובן [מי שאומר] "מודים מודים" משתקין אותו, משום שנראה כשתי רשויות [פי' ח"ו כאילו שיש שתי בורא עולם]. וגם [מובן למה משתקין מי שאומר] "על טוב יזכר שמך", שמשמע על הטובה [מודים] ולא על הרעה. ולמדנו במשנה, חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה⁸⁰. אלא, "על קן צפור יגיעו רחמיך" למה [משתיקים]

⁷⁵ להזכיר בדיוק כלשון רבו, כמו בענין "רחבא" (רש"י).

⁷⁶ עי' רמב"ם (בית הבחירה פ"ה ה"א)

הר הבית והוא הר המוריה היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה והיה מוקף חומה, וכיפין על גבי כיפין היו בניות מתחתיו, מפני אהל הטומאה, וכולו היה מקורה סטיו לפנים מסטיו.

⁷⁷ עי' שו"ע (או"ח סי' תצא ס"ב): יום טוב שחל להיות במוצאי שבת אומר באתה בחרתנו, ותודיענו.

משנה ברורה: אומר באתה בחרתנו ותודיענו - והוא דוגמת אתה חוננתנו שמזכירן במר"ש בברכת אתה חונן וע"כ דינו ג"כ כאתה חוננתנו שאם טעה ולא אמרו אין מחזירין אותו שיכול לומר אח"כ קידוש על הכוס ושם נזכר הבדלה ג"כ ועיין לעיל ברש סימן רצ"ד בב"ח ל"ה ואם טעה.

⁷⁸ עי' רמב"ם (תפילה ונשיאת כפים פרק ט הלכה ז)

מי שאמר בתחנונים מי שריחם על קן ציפור שלא ליקח האם על הבנים או שלא לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד ירחם עלינו וכיוצא בענין זה משתקין אותו, מפני שמצות אלו גזרת הכתוב הן ואינן רחמים, שאילו היו מפני רחמים לא היה מתיר לנו שחיטה כל עיקר, וכן לא ירבה בכנויים של שם ויאמר האל הגדול הגבור והנורא והחזק והאמין והעוז, שאין כח באדם להגיע בסוף שבחיו, אלא אומר מה שאמר משה רבינו עליו השלום.

⁷⁹ עי' שו"ע (או"ח סי' קא ס"ב): האומר מודים מודים, משתקים אותו.

משנה ברורה: משתקין אותו - אף אם לא השתחוה ב' פעמים ובין לכפול המלות ובין לכפול ענין וענין הכל אסור דמיחזי כשתי רשויות.

⁸⁰ עי' שו"ע (או"ח סי' רכב ס"ג): חייב אדם לברך על הרעה בדעת שלמה ובנפש חפצה, כדרך שמברך בשמחה על הטובה, כי הרעה לעובדי השם היא שמחתם וטובתם, כיון שמקבל מאהבה מה שגזר עליו השם נמצא שבקבלת רעה זו הוא עובד את השם, שהיא שמחה לו.

אותו. מתרץ הגמ' ש[שתי אמוראים נחלקו בזה בארץ ישראל, רבי יוסי בר אבין ורבי יוסי בר זבידא, אחד אמר, מפני שמטיל קנאה במעשה בראשית [לומר: על אלה ה' ית' חס, ולא על שאר בריותיו], ואחד אמר, מפני שעושה מצוותיו⁸¹ של הקדוש ברוך הוא רחמים, ואינן אלא גזרות [וחוקים, להודיע שהם עבדיו ושומרי מצותיו, אף בדברים שיש לשטן ולנכרים להשיב עליהם, ולומר מה צורך במצוה זו].

אחד ירד [כש"ץ] לפני רבה ואמר, "אתה חסת על קן צפור אתה חוס ורחם עלינו". אמר רבה, כמה ידע התלמיד חכם הזה לרצות את אדונו. אמר לו אבבי [איך אתה משבח את זה], והרי למדנו במשנה "משתקין אותו". וגם רבה [מסכים לזה], והוא רק רצה לחדד את אבבי [וישיב מה שהוא ענה לו].

אחד ירד [כש"ץ]⁸² לפני רבי חנינא, ואמר⁸³, "האל הגדול הגבור והנורא והאדיר והעוז והיראי החזק והאמין והודאי והנכבד". [רבי חנינא] המתין לו עד דסיים, כאשר סיים, אמר לו, [וכי] סיימת את כל השבחים של אדונך. למה [אמרת] כל אלה. [אפילו] אנחנו, השלשה האלה שאנחנו נומרים [האל הגדול הגבור והנורא], אם לא שמשא רבינו אמרם בתורה [דברים י &], ובאו אנשי כנסת הגדולה ותקנום בתפלה [נחמיה ט לב: ועתה אלהינו האל הגדול הגבור והנורא וכו']⁸⁴, לא היינו יכולים לומר אותם, ואתה אמרת כל אלה והמשכת. משל, למלך בשר ודם שהיו לו אלף אלפים דינרי זהב, והיו מקלסין אותו בשל כסף, והלא גנאי הוא לו.

ואמר רבי חנינא, הכל בידי שמים [פי' כל הבא על האדם ביד הקדוש ברוך הוא הוא; כגון ארוך, קצר, עני, עשיר, חכם, שוטה, לבן, שחור], חוץ מיראת שמים⁸⁵ [פי' אם האדם צדיק או רשע נמסר בידו של האדם], שנאמר, "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה". [מקשה הגמ'] וכי יראת שמים הוא דבר קטן. והרי אמר רבי חנינא בשם רבי שמעון בן יוחי, אין לו להקדוש ברוך הוא בבית גזויו אלא אוצר של יראת שמים, שנאמר "יראת ה' היא אוצרו". [מתרץ הגמ'] כן, [יראת שמים] לגבי משה הוא דבר קטן. שאמר רבי חנינא, משל, לאדם שמבקשים ממנו כלי גדול ויש לו, דומה לו ככלי קטן. [אבל אם מבקשים ממנו] קטן ואין לו, דומה לו ככלי גדול.

מודים מודים, משתקין אותו. אמר רבי זירא, כל האומר שמע שמע⁸⁶, דומה כמי שאומר מודים מודים [ומשתקים אותו]. שאלו שאלה מברייטא, הקורא את שמע וכופלה, הרי זה מגונה. [הרי מדויק] שהוא מגונה, אבל לא משתיקים אותו. אין קושי [וסתירה], זה [שלא משתיקים אותו אלא הוא רק דבר מגונה מדובר], שאמר כל תיבה פעמיים [שאינן זה דומה למקבל עליו שתי מלכיות, אלא למתלוץ\$?], וזה [משתיקים אותו מדובר], שאמר פסוק וחזר עליו. אמר רב פפא לאבבי, אולי בתחילה הוא לא כוון דעתו, ולבסוף כוון דעתו. אמר לו,

משנה ברורה: כדרך שמברך וכו' - כי באמת כל היסורין בין בגוף ובין בממון הוא הכל כפרה על העונות כדי שלא יצטרך להתיסר לע"ל ששם העונש הוא הרבה יותר גדול וכדאיתא במדרש יצחק תבע יסורין [היינו שהוא הכיר גודל מדת הדין שלעתיד וכעין זה אמר ג"כ דהע"ה סמר מפחד בשרי וממשפטין יראתי ותבע בעצמו יסורין כדי שינקה מכל וכל ולא יצטרך לפחדו עוד] א"ל הקדוש ברוך הוא חייך דבר טוב אתה מבקש וממך אני מתחיל שנאמר ויהי כי זקן יצחק ותכתיב עניני מראות.

⁸¹ כמ"ב ב"ח מאן דאמר קב"ה חס על דא לא אמר כלום, מאן דחס שבק לבני כו' (אגדות הגר"א).

⁸² כוונתו להזכיר עשרה שבחים, ואנו אין לנו אלא שלשה, שהן ד' חיות לבד כו', ורב תבואות בכח שור, הנשר הגדול כו', בסוד אלפי שנא"ן (אגדות הגר"א).

⁸³ משמע שהם לא תקנו נוסח השמנה עשרה בדיוק מה שיש בדינו. §

⁸⁴ עי' רמב"ם (תשובה פ"ה ה"א): רשות לכל אדם נתונה אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק הרשות בידו, ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע הרשות בידו, הוא שכתוב בתורה הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע, כלומר הן מין זה של אדם היה יחיד בעולם ואין מין שני דומה לו בזה הענין שיהא הוא מעצמו בדעתו ובמחשבתו יודע הטוב והרע ועושה כל מה שהוא חפץ ואין מי שיעכב בידו מלעשות הטוב או הרע וכיון שכן הוא פן ישלח ידו.

⁸⁵ עי' שו"ע (או"ח סי' סא ס"ט): אסור לומר שמע ב' פעמים, בין שכופל התיבות שאומר שמע שמע בין שכופל הפסוק ראשון.

משנה ברורה: שמע ב' - משום דנראה כאלו מקבל עליו שתי רשויות ח"ו ואם לא כיון מעיקרא יחזור ויקרא בלחש ואם ליכא שומעין אפילו בקול רם מותר אבל אם כיון מעיקרא אפילו בלחש אסור ובסליחות מותר לומר שמע בכל פעם שאומר ויעבור דכיון שמפסיק הרבה בינתים לא מיחזי כשתי רשויות. ועיין בט"ז בסימן ס"ג ס"ג שכתב ג"כ דאם ממתין איזה זמן בין הקריאה ראשונה לשנייה שרי דאין משתקין אותו אא"כ קורא ב' רצופים ואפילו מגונה נמי לא הוי.

בין שכופל - ובדיעבד בכפילת הפסוק יצא ובכפילת התיבות צ"ע ועי' בב"ח. הפסוק ראשון - איתא בב"י דמפסוק ראשון והלאה אין חשש ומלשון הר"ף לכאורה לא משמע כן ע"ש ועיין במגן גבורים שגם המאירי מחמיר בזה אך על מטתו בודאי אין להחמיר בזה.

[לד ע"א]

וכי יש לו [לנהגו כמנהג אדם עם] חבירו כלפי הקב"ה ולא יזהר בתפילות. אם לא כוון דעתו בתחילה, מכים אותו בפטיש של נפח [פי' מלמדים אותו שיכיון ואם ירגיל לעשות כנ"ל מכים אותו] עד שמכין את דעתו.

משנה. שליח ציבור שטעה⁸⁶, יעבור אחר תחתיו, ולא יהא [השני] סרבן באותה שעה⁸⁷ [ככל מי שמבקשים ממנו להתפלל, כדלקמן בגמ', וכאן מפני שזה גנאי שהתפלתהיה מופסקת כל כך]. מהיכן הוא מתחיל⁸⁸. מתחלת הברכה שטעה זה [ואם דילג על ברכה שיתחיל בברכה שדילג]. אין השליח ציבור עונה אמן אחר [כל ברכה שברכו] הכהנים מפני הבלבול⁸⁹ [ויטעה, שכן השליח ציבור צריך להגיד הברכה הבא, ואם יענה אמן לא יוכל לכוין מהר ולהתחיל בברכה שלאחריו], ואם אין שם כהן אלא הוא [והוא החזן], לא ישא את כפיו⁹⁰ [פי' לא יעשה ברכת כהנים, שמא לא יוכל לחזור לתפלתו לדעת לכוין להתחיל בשים שלום, שדעתו מבולבלת מאימת הצבור]. ואם הוא בטוח שהוא נושא את כפיו וחוזר לתפלתו [שאין דעתו מבולבלת מאימת הציבור], מותר לו לעשות ברכת כהנים].

⁸⁶ עי' שו"ע (או"ח סי' קכו ס"ב): ש"צ שטעה ואינו יודע לחזור למקומו, יעמוד אחר תחתיו (כדרך שנתבאר לעיל סי' נ"ג), ומתחיל מתחלת הברכה שטעה זה, אם היה הטעות באמצעיות. ואם היה בג' ראשונות, מתחיל בראש. ואם בג' אחרונות, מתחיל רצה.

משנה ברורה: ואינו יודע וכו' - ר"ל שהוא נבהל ואינו יודע לחזור אף לאחר שמזכירין אותו וכו"ל.

תחתיו - ולכתחילה טוב שיהיה אותו האחר מי שכיון לכל התפלה עם הש"ץ ולא שח בשעה שהיה ש"ץ מתפלל ואם לא נמצא כזה יקחו אף מי שלא כיון בזה ואפ"ה גם בזה לא יתחיל אלא מתחלת הברכה מפני טורח הצבור.

סימן נ"ג - ר"ל דמבואר שם בס"ז דלא יהיה סרבן באותה שעה.

מתחלת הברכה - ואפילו אם לא טעה אלא בסוף שקריאת אותה ברכה כמאן דליא דמי ואין חילוק בין שטעה או שנחלש ואינו יכול לגומרה והוצרך אחר לעמוד תחתיו ולכן בימים נוראים שלפעמים נחלש הש"ץ באמצע הפיוטים ועומד אחר תחתיו צריך לזהר שיתחיל העומד מתחלת הברכה מאתה בחרתו ולא יחזור הפיוטים ומ"מ בליעבד אם התחיל במקום שנשתק ולא מראש אתה בחרתו כיון שעדיין לפני השני לומר בסוף סליחות מחל לעונותינו אין להקפיד במה שקיצר באמצעיות.

מתחיל בראש וכו' - דג' ראשונות וג' אחרונות חשובות כחדא ברכה ואין לחלק חדא ברכה לשני אנשים ומש"ה אין חילוק בין שטעה ודילג ברכה אחת מהג' ברכות או שטעה ונשתתק בהם באמצע ברכה או בין ברכה לברכה בכל גונוי בג' ראשונות חוזר לראש ובאחרונות חוזר לרצה כ"כ בנשמת אדם כלל כ"ה וכו"כ הגרע"א בחידושי שוה"ר לחזן שנחלש ביה"כ בתפילת שחרית בפיט של סדר קדושה והוצרך אחר לירד לפני התיבה שיחזור מראש התפילה ובלא אמירת הפייט ועיין בבה"ל. ש"ץ שהוא כהן ובאמצע התפילה נודע שמת אחד בבתי הסמוכים אם אפשר לסתום הפתחים והחלונות של בה"כ או של בית שהמת שם ואף על פי שיש עוד טומאה דרבנא א"צ להודיע להש"ץ עד שיגמרו תפילתו [ומיהו ודאי אם סיים תפילתו בלחש ולא התחיל עדיין בקול רם יאמרו לו יוצא ויחזור אחר בקול רם] אבל אם א"א ליזהר בזה צריך לצאת ואפילו באמצע התפלה והשני העומד תחתיו יתחיל מתחלת ברכה אם הוא באמצעיות.

⁸⁷ עי' שו"ע (או"ח סי' נג ס"ז): אם טעה ש"ץ וצריכין להעמיד אחר תחתיו, אותו שמעמידין תחתיו לא יסרב.

ביאור הלכה סימן נג סעיף יז

* לא יסרב - שלא להפסיק בתפלה.

⁸⁸ עי' שו"ע (או"ח סי' קיט ס"ג): אם דילג או טעה בברכה אחת מהאמצעיות, אינו צריך לחזור אלא לראש הברכה שטעה או שדילג, ומשם ואילך יחזור על הסדר.

משנה ברורה: אם דילג - פי'. שדילג הברכה לגמרי וטעה פי' ששינה בה בעיניו שצריך לחזור מחמת זה ועיין מה שכתבנו לעיל בסימן ס"ח במ"ב סק"א ותרווייהו איירי בשוגג דמביד צריך לחזור לתחלת ה"ח כמש"כ סימן ק"ד ס"ז.

לראש הברכה - ואם נזכר בטעותו. בעוד שהוא עומד עדיין בהברכה יחזור למקום שטעה לבד.

על הסדר - ואפילו אם לא נזכר עד אחר כמה ברכות צריך לחזור ולומר כולן אחריה שאם יאמר אותה ברכה לבדה במקום שנזכר נמצא ששינה סדרן של ברכות ולא יצא ה"ח. שסדר ברכות הוא מאנשי כנה"ג וסמכו סדרן על המקראות.

⁸⁹ עי' שו"ע (או"ח סי' קכח ס"ט): אין ש"צ רשאי לענות אמן אחר ברכה של כהנים.

משנה ברורה: אחר ברכה של כהנים - שמא תתבלבל דעתו ולא ידע להקרות אח"כ פסוק ב' או ג'. ואם מתפלל מתוך הסיפור ומובטח לו שלא תתבלבל דעתו רשאי לענות אמן דאמן זה אינו חשיב הפסק דהוא צורך תפלה. ועל אמן של הברכה אשר קדשנו בקדושתו וכו' יש מחמירין שבכל גונוי לא יענה משום הפסק בתפלה ושאינו אמן של הב"כ גופא דלא הוי הפסק שהוא מורה על קבלת הברכה.

גמרא. הרבנים למדו, החזן צריך לסרב⁹⁰, ואם אינו מסרב, דומה לתבשיל שאין בו מלח. ואם מסרב יותר מדאי, דומה לתבשיל ששרפוהו במלח. מה הוא עושה, פעם ראשונה יסרב [כשאומרים לו לך, יעשה עצמו כלא רוצה, כלומר: איני כדאי], שניה מהבהב, שלישית, פושט את רגליו ויורד. הרבנים למדו, שלשה רובן קשה ומיעוטן יפה, ואלו הן, שאור, ומלח, וסרבנות.

אמר רב הונא, טעה בשלש ראשונות, חוזר לראש. [ואם טעה] בןשלש עשרה ברכות [אמצעיות, חוזר ל"אתה חונן".] [ואם טעה בשלשה] אחרונות, חוזר לעבודה. ורב אסי אמר, אמצעיות אין להן סדר [ואם דלג ברכה אחת ואחר כך נזכר בה, אומרה, אף שלא במקומה].

רב ששת שאל [על דברי רב הונא שאמר אם עטנה בברכות אמצעיות חוזר ל"אתה חונן", הרי כתוב במשנה שלנו], מהיכן הוא חוזר, מתחלת הברכה שטעה זה, וזה פורץ את דברי רב הונא. רב הונא יענה לו, [כל הברכות] אמצעיות, כולם ברכה אחת [ולכן מובן דברי המשנה שחזור לתחילת הברכה שטעה בו].

אמר רב יהודה, לעולם אל ישאל אדם [על] צרכיו לא בשלש [ברכות] ראשונות, ולא בשלש [ברכות] אחרונות, אלא בןברכות] אמצעיות⁹¹. שאמר רבי חנינא, [ברכות] ראשונות, דומה לעבד שמסדר שבח לפני רבו. [ברכות] אמצעיות, דומה לעבד שמבקש פרס מרבו. [ברכות] אחרונות, דומה לעבד שקבל פרס מרבו ונוטל רשות [ללכת] והולך ממנו⁹².

הרבנים למדו, מעשה בתלמיד אחד שהיה חזן בפני רבי אליעזר והיה מאריך יותר מדאי. אמרו לו תלמידיו, רבינו, כמה ארכן הוא זה. אמר להם, וכי הוא מאריך יותר ממשה רבינו, שנאמר בו, "את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה וגו'".

שוב מעשה בתלמיד אחד שהיה חזן בפני רבי אליעזר והיה מקצר יותר מדאי. אמרו לו תלמידיו, כמה קצרן הוא זה. אמר להם, וכי הוא קיצר יותר ממשה רבינו, שנאמר "אל נא רפא נא לה".

אמר רבי יעקב אמר רב חסדא, כל המבקש רחמים⁹³ על חבירו אין צריך להזכיר שמו, שנאמר "אל נא רפא נא לה", ולא הזכיר שמה של מרים.

הרבנים למדו, אלו ברכות שאדם משתחוה בהן⁹⁴, באבות תחלה וסוף, בהודאה תחלה [פי' במודים] וסוף ["ולך נאה להודות"], ואם בא להשתחוה בסוף כל ברכה וברכה או בתחלת כל ברכה וברכה, מלמדין אותו שלא ישתחוה. אמר רבי שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא הדייט [פי' כל איש חוץ מכה"ג ומלך משתחוה בתפילתו], כמו שאמרנו.

⁹⁰ עי' שו"ע (או"ח סי' נג ס"ז): מי שאינו ש"צ קבוע צריך לסרב מעט קודם שירד לפני התיבה, ולא יותר מדאי, אלא פעם ראשונה מסרב וכשיאמרו לו פעם שניה, מכין עצמו כמו שרוצה לעמוד, ובפעם שלישית יעמוד. ואם האומר לו שירד הוא אדם גדול, אינו מסרב לו כלל.

משנה ברורה: לסרב - שליח ציבור שלא רצה להיות עוד ש"ץ וקבלו אחר במקומו א"צ רשות כיון שבידו עוד להיות ש"ץ ודוקא מהקהל א"צ רשות אבל מהש"ץ השני צריך ליטול רשות כן כתב בתשובת יד אליהו ולפי מה שביארנו בבב"ל גם ש"ץ כזה צריך ליטול רשות מתחלה.

כלל - דאין מרבינן לגדול. וכתבו התוספות סוף פרק ז' דפסחים דדבר גסות ושררה אפילו האומר לו הוא אדם גדול יסרב.

⁹¹ עי' שו"ע (או"ח סי' קיב ס"א): אל ישאל אדם צרכיו בג' ראשונות, ולא בג' אחרונות. ודוקא צרכי יחיד, אבל צרכי צבור שרי.

משנה ברורה: אל ישאל וכו' - דג' ראשונות למה הן דומין לעבד שמסדר שבח לפני רבו והאמצעיות לעבד שמבקש פרס מרבו אחרונות לעבד שקבל פרס מרבו שמשבחו והולך לו ולפי שהראשונות הן מסדר השבח וע"כ אין ראוי לשאול בהן צרכיו וה"ה אחרונים.

שרי - שזה הוא ג"כ מעין השבח וכבוד לרב שרבים צריכים לו.

⁹² עי' שו"ע (או"ח סי' קכג ס"א): כורע ופוסע ג' פסיעות לאחריו, בכריעה אחת, ואחר שפסע ג' פסיעות בעודו כורע, קודם שיזקוף, כשיאמר עושה שלום במרומי, הופך פניו לצד שמאלו. וכשיאמר הוא יעשה שלום עלינו, הופך פניו לצד ימינו. ואח"כ ישתחוה לפניו, כעבד הנפטר מרבו. הגה: ונהגו לומר אח"כ י"ר שיבנה בית המקדש כו', כי התפלה במקום העבודה ולכן מבקשים על המקדש שנוכל לעשות עבודה ממש (ד"ע).

משנה ברורה: כורע ופוסע וכו' - כעבד הנפטר מרבו ושיעור הכריעה כבר כתבתי לעיל בסימן ק"ג בבב"ל שהוא כדי שיתפקקו כל חוליותיו שבשדרה אח"כ מצאתי בסימן זה שכל א"ר בשם צידה לדרך.

ג' פסיעות - עיין בבית יוסף כמה טעמים ועוד כתבו טעם משום דאח"ל דבזכות ג' פסיעות שרץ נבוכדנצר לכבוד הש"י זכה להחריב ב"ה ולכן אנו פוסעים ג' פסיעות ומתפללין שיבנה ב"ה.

ואחר שפסע - ולא כאותן שאומרים עושה שלום בעוד שפוסעין דאין נכון לעשות כן וכן הדין בעושה שלום דקדיש (א"ר).

לצד שמאלו - שהמתפלל רואה עצמו כאלו שכנה מול פניו ושמאל האדם הוא צד ימינו של הקדוש ברוך הוא.

שלום עלינו - דלא כהאומרים עלינו ועל כל ישראל אלא ועל כ"י יאמר כשמשתחוה לפניו.

{לד ע"ב}

[אבל] כהן גדול [משתחוה] בסוף כל ברכה וברכה [ככל מה שהוא גדול ביותר צריך להכניע ולהשפיל עצמו]. והמלך, [משתחוה] בתחלת כל ברכה וברכה וסוף כל ברכה וברכה. אמר רבי יצחק בר נחמני, אני הבנתי דברי רבי יהושע בן לוי, הדיט⁹³, כמו שאמרנו. כהן גדול, [משתחוה] בתחלת כל ברכה וברכה, המלך, כיון שכרע, שוב אינו זוקף [עד סוף התפילה], שנאמר "ויהי ככלות שלמה להתפלל וגו' קם מלפני מזבח ה' מכרע על ברכיו". הרבנים למדו, "קידה"⁹⁴, על הפנים, שנאמר "ותקד בת שבע אפים ארץ". "כריעה" הוא על ברכים, שנאמר "מכרע על ברכיו". "השתחוה", זו פשוט ידים ורגלים, שנאמר "הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחוה לך ארצה". אמר רב חייא בנו של רב הונא, ראיתי את אבי ורבא [כשנופל על פניהם אין פושטין ידיהם ורגליהם, אלא] מטין על צדיהן⁹⁵.

אחד לימד, הכורע בהודאה הרי זה משוכב, ואחר לימד, הרי זה מגונה. אין קושי [וסתירה], זה [שכתוב שזה מעלה כשהוא כורע], בתחלה, זה [שגמגמג], לבסוף. רבא כרע בהודאה תחלה וסוף. חכמים אמרו לו, למה הרב עשה כך. אמר להם, ראיתי את רב נחמן שכרע [תחלה וסוף], וראיתי את רב ששת שעשה כך. והרי למדנו בבבלי, הכורע בהודאה הרי זה מגונה. [רבא תירץ] אותו [בבבלי שכתוב שזה מגונה מדובר הכורע], בהודאה שבהלל [פי' הודו לה' כי טוב. הקשו הרבנים והרי למדנו

⁹³ עי' רמב"ם (תפילה ונשיאת כפים פ"ה ה"י): כריעה כיצד המתפלל כורע חמש כריעות בכל תפלה ותפלה, בברכה ראשונה בתחלה ובסוף, ובהודאה בתחלה ובסוף, וכשגומר התפלה כורע ופוסע שלש פסיעות לאחוריו, וכשהוא כורע נותן שלום משמאל ס עצמו ואחר כך מימין עצמו ואח"כ מגביה ראשו מן הכריעה, וכשהוא כורע בארבע הכריעות כורע בברוך וכשהוא זוקף זוקף בשם, במה דברים אמורים בהדיט ע אבל כהן גדול כורע בתחילת כל ברכה ובסוף כל ברכה, והמלך כיון ששחה בראשונה אינו מגביה ראשו עד שגומר כל תפלתו.

⁹⁴ עי' רמב"ם (תפילה ונשיאת כפים פ"ה ה"ג) השתחויה כיצד אחר שמגביה ראשו מכריעה חמישית ישב לארץ ונופל על פניו ארצה ומתחנן בכל התחנונים שירצה, כריעה האמורה בכל מקום על ברכים, קידה על אפים, השתחויה זה פשוט ידים ורגלים עד שנמצא מוטל על פניו ארצה.

⁹⁵ עי' שו"ע (או"ח סי' קלא ס"א): אין לדבר בין תפלה לנפילת אפים. כשנופל על פניו, נהגו להטות על צד שמאל. הגה: ו"א דיש להטות על צד ימין, והעיקר להטות בשחרית כשיש לו תפילין בשמאלו, על צד ימין משום כבוד תפילין. ובערבית, או כשאין לו תפילין בשמאלו, יטה על שמאלו. ולאחר שנפל על פניו יגביה ראשו ויתחנן מעט מיושב, וכל מקום ומקום לפי מנהגו. ומנהג פשוט לומר: ואנחנו לא נדע כו' ונצי קדיש אשרי למנצח, ואפי' בימים שאין אומרים תחנון אומרים למנצח, מלבד ב"ר וחוננו ופורים וע"פ ועי"כ וט' באב.

משנה ברורה: אין לדבר וכו' - דע"ז אין תחנונו שמתחנן ב"א מתקבלת כ"כ ודוקא כשמפסיק ועוסק בדברים אחרים לגמרי אבל שיחה בעלמא לית לן בה [ודוקא שלא בעת שש"ץ חוזר התפלה דאז צריך לשתוק ולהאזין היטב כל ברכה וברכה כדלעיל בסיון ק"ד ס"ד] וכ"ש דלדבר קדושה כגון מה שמפסיקין בתחנון כגון והוא רחום מותר להפסיק ואפילו בתוך ג"כ מותר לענות איש"ר וכל דבר קדושה [אחרונים].

בין תפלה וכו' - מיהו אם עבר ודבר פשיטא דצריך ליפול על פניו. מותר להתפלל במקום אחד וליפול במקום אחר ואך שלא יפסיק באמצע.

כשנופל על פניו - הנה נפילת אפים שנהגו בה בימים הראשונים היה בדרך קידה דהיינו ליפול על פניו ארצה ושלא בפשוט ידים ורגלים ועכשיו לא נהגו ליפול על פניהם ממש אלא בהטית הראש וכיסוי הפנים בלבד. ונוהגים לכסות הפנים בבגד ולא די כיסוי היד שנופל פניו עליה לפי שהיד והפנים גוף אחד הם ואין הגוף יכול לכסות את עצמו [מ"א].

על צד שמאל - לפי שמצינו כשאדם מתפלל שכינה מימינו שנא' ה' צלך על יד ימיך ונמצא כשהוא מוטל על שמאלו פניו כלפי שכינה ואם היה מוטל על יד ימינו היה להיפך ולא יתכן לעבד להיות אחורי פניו כלפי אדונו.

על צד ימין - כי השכינה נגד האדם ונמצא שמאל השכינה כנגד ימינו וכשהוא מטה על ימינו והשכינה כנגדו יכוין שמאלו תחת לראשי וימינו תחבבני.

והעיקר וכו' - וכן דעת הט"ז ומ"א שאין לשנות ממנהג זה וכן נהגו העולם (ואפילו להג"א דסובר דהעיקר כהמחבר דתמיד על שמאל מ"מ אם מתפלל בבית המדרש והעולם נוהגין כהג"א מ"מ אסור לשנות משום לא תתגודדו). וש"ץ העומד מימין הארון טוב שיטה ראשו מעט כלפי הארון.

ובערבית - ר"ל לצד ערבית דהיינו במנחה שאין אנו נוהגין להניח תפילין ומי שמניח תפילין גם שם יפול על ימינו ועיין בח"א שמצדד דאז יוכל לסמוך על דעת הג"א וליפול על שמאלו.

לפי מנהגו - ובמדינות אלו נוהגין לומר רחום וחנן וכו'.

לומר ואנחנו לא נדע - לפי שהתפללנו בכל ענין שיוכל אדם להתפלל בישיבה ובעמידה ובנפילת אפים כמו שעשה משה רבינו ע"ה שנא' ואשב בהר וגו' ואנכי עומדי בהר וגו' ואתנפל לפני ה' וגו' ומאחר שאין בנו כח להתפלל בע"א אנו אומרים ואנחנו לא נדע מה נעשה וכו' וראוי לומר ואנחנו לא נדע בישיבה מה נעשה בעמידה (של"ה ואחרונים).

בבבלי, הכורע בהודאה ובהודאה של הלל הרי זה מגונה. [תירץ רבא] אותו שלמדנו בבבלי, [מדובר] בהודאה דברכת המזון.

משנה. המתפלל וטעה, סימן רע לו, ואם שליח צבור הוא, סימן רע לשולחיו [פי' כל הקהל], מפני ששלוחו של אדם כמותו. אמרו על רבי חנינא בן דוסא, שהיה מתפלל על החולים ואומר, זה יחיה וזה ימות. אמרו לו, מאיפה אתה יודע. אמר להם, אם [כאשר אני מתפלל עליו] תפילתי סדורה בפ"י⁹⁶ במרוצה ואיני נכשל, ותחנתי נובעת מלבי אל פי, כל מה שאני חפץ להאריך בתחנונים, יודע אני שהוא [פי' התפילה] מקובל. ואם לא, יודע אני שהוא [פי' החול] מטרור.

גמרא. על איזה [ברכות הוי טעות סימן רע]. אמר רב חייא אמר רב ספרא בשם אחד מבית מדרשו של רבי, באבות [שהוא תחלת התפלה, רמז הוא שאין הקב"ה חפץ בה תפילתו]. יש שלמדו את זה על [גברי ה] בבבלי, המתפלל צריך שיכוין את לבו בכולן⁹⁷ [פי' בכל הברכות], ואם אינו יכול לכוין בכולן, שיכוין את לבו באחת [מהברכות], אמר רבי חייא אמר רב ספרא בשם אחד מהבית מדרש של רבי, [איזה ברכה, היינו] באבות.

אמרו עליו על רבי חנינא וכו'. מאיפה אנו יודעים את זה [מה המקור בפסוק לזה]. אמר רבי יהושע בן לוי, שנאמר בפסוק "בורא נים שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו" [כשהניב בריא באדם, אז מובטח על השלום].

אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, כל הנביאים כולן לא נתנבאו [הטובות והנחמות] אלא למי שמשאית בתו לתלמיד חכם או לעושה פרקמטיא⁹⁸ לתלמיד חכם או למהנה תלמיד חכם מנכסיו, אבל תלמידי חכמים עצמן, "עין לא ראתה אלהים וזולתך יעשה למחכה לו" [לא נראית ולא נגלית לשום נביא].

ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לימות המשיח, אבל לעולם הבא, "עין לא ראתה אלהים וזולתך". וזה חולק⁹⁹ על שמואל. שאמר שמואל, אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכות בלבד, שנאמר "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ".

ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה, אבל צדיקים גמורים, "עין לא ראתה אלהים וזולתך". וזה חולק על¹⁰⁰ רבי אבהו, שאמר רבי אבהו, במקום שבעלי תשובה עומדין, צדיקים גמורים אינם עומדין¹⁰¹, שנאמר "שלום שלום לרחוק ולקרוב". בתחילה "לרחוק"¹⁰² ואחר כך "לקרוב". ורבי יוחנן יאמר [לתרץ הנ"ל], מה זה רחוק, שהיה רחוק מדבר עבירה בתחילה [היינו צדיק מעיקרו]. ומה זה "קרוב", שהיה קרוב לדבר עבירה ונתרחק ממנו עכשיו.

מה זה "עין לא ראתה". אמר רבי יהושע בן לוי, זה יין המשומר בענביו מששת ימי בראשית. רבי שמואל בר נחמני אמר, זה עדן שלא שלטה בו עין כל בריה.

שמא תאמר, איפה אדם הראשון היה. בגן. ושמא תאמר, "גן" הוא "עדן", מלמד הנאמר, "ונגהר יצא מעדן להשקות את הגן", גן שונה מעדן. הרבנים למדו, מעשה שחלה בנו של רבן גמליאל, [הוא] שלח שני תלמידי חכמים אצל רבי חנינא בן דוסא לבקש עליו רחמים. כיון שראה אותם [מגיעים, הוא] עלה לעלייה ובקש עליו רחמים. בירידתו, אמר להם, "לכו שחלצתו חמה" [החום יצא מגופו]. אמרו לו, וכי אתה נהיא. אמר להן, לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי, אלא כך קבלתי, אם סדורה תפילתי בפ"י, יודע אני שהוא מקובל, ואם לא, יודע אני שהוא מטרור. ישבו [השולחים] וכתבו וכווננו אותה השעה [שהוא אמר שהחום ירד]. וכשבאו אצל רבן גמליאל, אמר להן, העבודה [שבעה¹⁰³], לא הקדמתם ולא אחרתם [השעה בכלל], אלא כך היה מעשה, באותה שעה החום יצא מגופו ובקש מאתנו מים לשתות.

ושבו מעשה ברבי חנינא בן דוסא שהלך ללמוד תורה אצל רבי יוחנן בן זכאי, וחלה בנו של רבי יוחנן בן זכאי. אמר לו [רבי¹⁰⁴], חנינא בני, בקש עליו רחמים [ואז בני] יחיה. [רחב"ד] הניח ראשו בין ברכיו ובקש עליו רחמים, וחיה. אמר רבי יוחנן בן זכאי, אם בן זכאי [פי' אם אני] הייתי מניח ראשי בין ברכי [בתפילה] כל היום כולו, לא היו מתייחסים אלי [פי' אל תפילתי]. אמרה לו אשתו, וכי חנינא גדול ממך. אמר לה, לא, אלא הוא דומה כעבדי לפני המלך [בן בית, נכנס ויוצא שלא ברשות], ואני דומה כשר לפני המלך [שאינו רגיל לבא לפניו].

ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, אל יתפלל אדם¹⁰⁵ אלא בבית שיש שם חלונות¹⁰⁶ [שגורמין לו שיכוין לבו, שהוא מסתכל כלפי שמים ולבו נכנע], שנאמר "וכיון פתיון ליה בעליתיה נגד ירושלם". אמר רב כהנא, מי שמתפלל בבקעה¹⁰⁷ [פי' מקום פתוח] זה חוצפה¹⁰⁸ [שכשהוא במקום צניעות חלה עליו אימת מלך, ולבו נשבר]. ואמר רב כהנא, מי שמפשיט חטאיו¹⁰⁹ [לרבים¹¹⁰], הוא חוצפה [שנראה שאינו נכלם בדבר], שנאמר "אשרי נשוי פשע כסוי חטאיו".

הדרן עלך אין עומדין.

⁹⁶ **אם סדורה [קך פירש רש"י CHECK THE NUSACH] תפילתי בפ"י.** מטרור בסוד ח"י טרפות, כנגד ח"י ברכות, טריפה אינה חיה, לכן אמר זה חי' כו' (אגדות הגר"א).

⁹⁷ לשון אחר, מלשון טורפין לו תפלתו בפניו, פי' התפלה שהתפללו עליו מטורפת וטרודה ממנו ואינה מקובלת.

⁹⁸ רש"י סוטה ז ע"ב.

אחרות להראשונים ז"ל ודעת רש"י ותוס' ז"ל שאם הכניס במוץ אפי' ימרח אח"כ הכל ביחד שוב אין מתחייב מה"ת מיהו מדרבנן אסור אכילת קבע כמו לפני גמ"מ ואפי' מירחן בבית ובאכילת קבע אסור אפי' זרה מעט [מיהו להפוסקים לעיל ה"ב סקט"ז דבחיטין ושעורין א"צ ראיית פה"ב אם מירחן בבית חייב ואסור אפי' עראי] וכן הסכימו הרבה ראשונים והאי הכניסן במוץ לאו דוקא דה"ה קודם מירוח או קודם העמדת ערימה שאם מירח או העמיד ערימה בבית פטורין ואף אם חזר והוציאן ומירחן פטורין [מלבד בדברים שדרך להכניסן לבית ולגמור מלאכתן כמו קישואין בזה אין ראיית פה"ב פוטרת לפני גמ"מ כנ"ל בה"ד] אך דעת הר"ש דדוקא במוץ שהמוץ מכסה ואין הגרעין רואה את הפתח בשעת כניסתו לבית ולכן לא מקרי ראיית פה"ב אבל בפירות שאין להן מוץ שמכסה חייב אפי' מירחן בבית וכן אם הסיר את המוץ לפני ראיית פה"ב והכניסה בבית ומירחה שם חייב אבל רוב הראשונים חולקים ע"ז. ואם הוציאן מהבית במוץ ומירחן והכניסן עוד הפעם דעת הרשב"ם דפטורה ג"כ שאין כניסה אחר כניסה ואפי' בחטים ושעורים [א"נ חטים ושעורים באמת מירוח לבד קובע בלי כניסה לבית אבל כניסה במוץ גריעא טפי וכיון דמרחינהו בבית פטורין] ודעת רבנו אפרים שאם הוציאן ומירחן וחזר והכניסן חייבין מיהו אם מירחן בבית פטורין ומותר אפי' אכילת קבע לאדם כיון ששוב א"א להן לבא לידי חיוב וכן הסכים הרשב"א בתשובה וכתב הרשב"א שגם רבנו אפרים מודה במכניס שבליים במוץ כיון שיכול להוציאן ולמרחן ולבא לידי חיוב וכן אם יאכלם מלילות יבא לידי חיוב אין פטור אלא עראי. ודעת הרמב"ן וריטב"א ור"ן דאף אם מירחן בבית חייבין בחטים ושעורים שא"צ ראיית פה"ב והגורן קובע בהן ואין פטור אלא בשלא מירחן בבית ולא העמיד ערימה של כל התבואה אלא שזורה מעט מעט ואוכל ואם זרה מעט ולא הי' דעתו לזרות יותר אף אם חזר והוסיף לזרות ועשה ערימה מכולן מ"מ הראשון פטור ומותר לאכל ממנו אפי' קבע כיון שלא יכול לבא לידי חיוב דאורייתא, ואף אם יהי' מקח ושבת לא יתחייב שכבר פקע טבלו ולכן אם זרה מקצתו והעמיד ערימה לא מקרי גמ"מ ולא מהני לי' תו צירוף כיון שלא עשה גורנו כדעבדי אינשי ודוקא שהי' בדעתו לדוש ולזרות מקצתן אבל אם דעתו לגמור תבואתו אלא שנטל מקצתו לאכל קודם שיגמור אף אם זרה מקצת מיוחד לאכלן ונמלך אח"כ וצירפן עם השאר חייבין אף הראשונים כיון שדעתו לעשות כל תבואתו גורן בשעת דישה אין מחשבת אכילה מבדילתן מן הגורן ואם זרה מעט ומעמיד ערימה בשביל איזה צורך ועביד כדעבדי אינשי ודאי חשיב גמ"מ ואף בהכניס במוץ זרה מעט בבית והעמיד ערימה כה"ג חשיב גמ"מ [וכל דחשיב גמ"מ לחייב אם נעשה ביד גוי ואח"כ לקחן ישראל מידו פטור משום מירוח גוי וכל דלא חשיב גמ"מ אי לקחן ישראל וגמרו חייב מיהו היכא דביד ישראל א"א לבא עוד לידי חיוב כי נעשה ביד גוי נמי מפטר] ואם זרה מקצתו בשדה לאכל דעת הר"ן שאם הכניס לבית אחר שזרה בחוץ והעמיד כרי ממקצתו בבית חייב דהכנסת בית חשיב כמירוח אבל אם הכניסו לבית וזרה בבית ועשה כרי ממקצתו פטור ושאר הראשונים לא חילקו בזה ושיעור כרי אין לו שיעור ואפי' מעט, וכן בהכניס שבליים לעשות מהן עיסה אם מירחן לפני שהכניסן נטבלו ודוקא בזורה ע"מ לאכל לא מקרי גורן ואפשר דאף באומר זה זרה אני אוכל שנעשה אכילת קבע מ"מ לא מקרי גורן רק אם זרה להניח אז מקרי גורן בכה"ג, והרי דזורה ע"מ לאכל לא מקרי גורן הוא דוקא בנוטל את המעט מהצבור אבל כשהופרש המעט מהצבור במעשה מיוחדת כמו הכניס שבליים לבית לעשות עיסה נידונין בפ"ע ואם הכניס הכל לבית ומשתמש בהן מעט מעט אינו גורן וכ"ז בחטים ושעורים אבל בשאר פירות שצריך ראיית פה"ב לא מהני גמ"מ בבית גם לדעת רמב"ן ר"ן וריטב"א מיהו בקשואין וכדומה מהני התחלת השפשוף בבית כיון שדרך

א עי' שו"ע (אר"ח סי' צ ס"ח): הוב"ד לעיל הערה .
 ב ובהלכות גדולות מפרש לה בשליח ציבור משום טירחא דצבורא, אבל יחיד הדר (רש"י).
 ג עי' שו"ע (אר"ח צא ס"ו): דרך החכמים ותלמידיהם שלא יתפללו אלא כשהם עטופים. הגה: ובעת זעם יש לחבק הידים בשעת התפלה כעבדא קמיה מאריה, ובעת שלום יש להתקשט בבגדים נאים להתפלל.
 ד כי בק"ש איתא בזוהר פ' פנחס מאן דמיחדא בק"ש חדוא זמינא ליה שנאמר אנכי אשמח בה'. כי שמע ואחד ס"ת ע"ד, והם אותיות גדולים, ונשאר אשמ"ת. וזהו עבדו את ה', וזו היא עבודה תפלה, ביראה, וגילו זהו ק"ש ברעדה, וזהו במקום גילה כו'. ואמר שם אלן ארבעה בתי דתפילין כו', וז"ש כאן **אנא תפילין מנחנא**, ב' שינ"ן שבתפילין, כמ"ש ש"ש אנכי על אמרתך. כי השמחה היא יחוד ימינא ושמאלא, כמ"ש נהרות ימחאו כף, וזהו ספיקת כפים בשעת שמחה. ופי' הפסוק כי יש מים רעים ומים מתוקים ולעתיד ירפאו כל המים, וזהו ימחאו כף (אגדות הגר"א).
 ה עי' שו"ע (י"ד סי' שלא ספ"ד): מותר להערים על התבואה להכניסה במוץ, כדי שתהיה בהמתו אוכלת ופטורה מן המעשר. וזורה מעט מעט אחר שהכניס לבית, ופטור לעולם מן התרומה ומן המעשרות, שהרי אינו מתחיל לגמור הכל.
 ש"ך: מותר כו'. שאין הבית קובע מה"ת אלא משנגמרה בכרי אבל לפני מירוח אין ראיית הבית קובעת דגבי תרומה ומעשר כתב דגן ראשית דגן והוא המירוח לפיכך כשמכניסם לבית קודם מירוח לא הוקבע למעשר מן התורה ורבנן הוא דאסרו באכילת קבע בדבר שלא נגמרה מלאכתו אבל אכילת עראי לא אסרו מ"מ אסור לאדם להערים להכניס תבואתו לבית בעודו במוץ קודם מירוח כדי שיאכל ממנה הרבה פעמים מעט מעט כדי שתפטר תבואה זו לעולם מן התרומה ומן המעשרות אבל להאכילה לבהמתו עראי אפילו כמה פעמים לא גזור.
 עי' רמב"ם (מעשר פ"ג ה"ו): מותר להערים על התבואה להכניסה במוץ כדי שתהיה בהמתו אוכלת ופטורה מן המעשר, וזורה מעט מעט אחר שהכניס לביתו ופטור לעולם מן התרומה ומן המעשרות שהרי אינו מתחיל לגמור הכל.
 דרך אמונה: מותר להערים. ואף על גב דאין ראוי לחבר להפקיע מיד מעשר מ"מ כאן שהוא לצורך בהמה מותר וי"א דלהאכיל לה כל הפירות אסור אבל קצתם מותר וי"א שאם לא אידגן כלל מותר להכניס במוץ כיון שיכול לבא לידי חיוב אם ימרח בבית אבל אם כבר אידגן לא ויתבאר לקמן בע"ה.
 להכניסה במוץ. שהוא לפני גמ"מ ואין הבית קובע לפני גמ"מ כנ"ל ה"ד.
 כדי שתהא בהמתו אוכלת. דאכילת בהמה אפי' קבע חשובה כעראי וכיון שלא נקבע מותר לאכל עראי והבהמה אוכלת עם המוץ בלא דישה וזריי'.
 וזורה מעט מעט. היינו אם רוצה יכול גם לאכל בעצמו ואף על גב שאם אוכל בעצמו מוכרח לעשות זריי' שא"א לאדם לאכל עם המוץ זורה מעט מעט שאין זה גמ"מ ומשמע מלשון רבנו דגם קבע מותר כיון שאין דעתו לגמור וזורה מעט מעט.
 שהרי אינו מתחיל לגמור הכל. אלא שזורה רק מעט אבל אם הי' דעתו לגמור הכל מיד שמתחיל לגמור נקבע הכל כנ"ל ה"ד ואפי' המעט הזה שזרה ובא לאכל אסור באכילת קבע שמא ימלך ויצרפן אבל כשאין דעתו לגמור הכל אפי' אם חזר ונמלך וגמר הכל מ"מ המעט שזרה בתחלה כבר נפטר ומותר לאוכלו אפי' קבע בלא מעשר. והנה כ"ז דעת רבנו דס"ל דכל ההיתר הוא רק כשזורה מעט מעט ואוכל או כשאין זורה כלל ומאכיל לבהמה אבל יש בזה הרבה שיטות

להביא לבית לפני השפשוף וכן"ל ה"ד סקמ"א אבל דעת רבנו דבכל הדברים אם מירח בבית חייב דלא מקרי הכנסה ורק בזורה מעט מעט פטור, ולדינא יש להחמיר במירח בבית וכדעת רבנו ורמב"ן וריטב"א ור"ן וכן נפסק ביו"ד סי' של"א ספ"ג פ"ד ומ"מ אפשר דאין להפריש ממנו על טבל שראה פה"ב אחר מירוח אחרי שלדעת רש"י ותוס' ורבנו אפרים ורשב"ם ורשב"א הוא פטור. הכניס לבית במוץ ועדיין לא מירח לד' רשב"ם אוכל אכילת קבע כיון שא"א לבא לידי חיוב, ולדעת רבנו אפרים אינו אוכל קבע ואם כבר מירח אוכל קבע [ובכל מקום שיכול לבא לידי חיוב אם תרם תרומתו תרומה מה"ת ובמקום שא"א לבא לידי חיוב כבר נפטר ואם תרם אין תרומתו תרומה]. אבל לדעת התוס' לענין אכילת קבע כיון שאסרו חכמים קודם גמ"מ לא מהני שום עצה להפקיע איסורו והלכך אם מירח בבית אסור לאכל קבע ואם תרם תרומתו תרומה מדרבנן ודוקא לענין אכילת בהמה שהיא אכילת עראי מהני ההערמה וה"ה לאדם לאכילת עראי, ואף לד' רמב"ן דהערמה מיירי במירח מקצתו וכן"ל יש נ"מ במחלוקת זו לדעת התוס' לא מפטר מעט שזרה אלא מה"ת ולכן מותר אכילת עראי אבל אכילת קבע עדיין אסור עד שיתקן. וכתב הרמב"ן בשם הראב"ד דשבליים רכים הראוים למלילות ודאי אפשר להן לבא לידי חיוב בבית בנמלך עליהן למלילות ועדיף ממירחן דבמירחן אין זה אורח"י להביא לבית קודם מירוח אבל למלילות אורח"י הוא, ואף על גב דבשעת הבאה חשב לעשות מהן עיסה והבאתן לאו כאורח"י מ"מ כי נמלך למלילות הוי אורח"י למפרע. ויש להסתפק בהביא במוץ דרך גגות וגמר בבית אי חשיב ראיית פה"ב וכן בהביא גוי דרך גגות וחזר ולקח ממנו ישראל ושכר ביתו או שהביא אח"כ ישראל לביתו. דברים שדרכן להביא לבית ואח"כ לגמור מלאכתן כמו קישואין אין בזה חסרון של הכניס במוץ שלו לרוב הראשונים וכן"ל. ה' דגן וחזר ועירב בו תבן והכניסו פטור דה"ל כמכניסו במוץ שלו אבל אחר שראה פה"ב או במוליך לשוק שא"צ ראיית פה"ב לא מהני עירוב תבן כיון שכבר נתחייב ועוד יתבאר בדינים אלו בה"כ ע"ש.

^י עי' רמב"ם (מעילה פ"ב ה"א): כל דמי שחיטת הקדשים אין מועלין בו בין לפני כפרה בין לאחר כפרה עד שיצא לנחל קדרון יצא לנחל קדרון מועלין בו מפני שהיה נמכר לגנות ודמיו הקדש, אבל המקיז דם לבהמת קדשים הרי הוא אסור בהנייה ומועלין בו הואיל ואינה יכולה לחיות בלא דם הרי הוא כגופה. +/השגת הראב"ד/ יצא לנחל קדרון. א"א אותה מעילה אינה אלא מדרבנן והכי איתא ביומא.

אבן האזל הלכות מעילה פ"ב ה"א
כל דמי שחיטת הקדשים אין מועלין בו בין לפני כפרה בין לאחר כפרה עד שיצא לנחל קדרון, יצא לנחל קדרון מועלין בו מפני שהיה נמכר לגנות ודמיו הקדש, אבל המקיז דם לבהמת קדשים הרי הוא אסור בהנייה ומועלין בו הואיל ואינה יכולה להיות בלא דם הרי הוא כגופה. השגת הראב"ד יצא לנחל קדרון, א"א אותה מעילה אינה אלא מדרבנן והכי איתא ביומא.

כתב הכ"מ על מש"כ הראב"ד והכי איתא ביומא דהוא בפ' הוציאו לו דף נ"ט, משמע מדבריו דהרמב"ם אינו חולק בזה וזה תימה, דהא במעילה דף ב' ע"ב על הא דאמר מאי מועלין בהן מדרבנן אמר הגמ' מאי איכא בין דאורייתא לדרבנן, דאורייתא משלמין חומש דרבנן לא, וא"כ איך כתב הרמב"ם בסתם דמועלין בהן, דבסתמא משמע דמדאורייתא מועלין ומשלמין חומש, והנה מה שכתבו הראב"ד והכ"מ דהכי איתא שם דאינה אלא מדרבנן, זהו מה דאמר שם הגמ' בהא דתניא מועלין בדמים, דברי ר"מ ור"ש וחכ"א אין מועלין בהן, עד כאן לא פליגי אלא מדרבנן אבל מדאורייתא אין מועלין בהן, ופירש"י מ"ד מועלין מדרבנן קאמר לשלם קרן אבל מדאורייתא להוסיף חומש לא, וכ' התוס' דאי מדאורייתא לא יצאו מידי מעילה היאך נמכרין לגננין לזבל,

ואח"כ הביאו שרבינו חיים פירש דיצא לנחל קדרון מועלין מדאורייתא לפי שבית דין מקדישין אותו, ולפי פירושו הא דב"ד מקדישין אותו נקרא מדרבנן, אבל המעילה הוא מדאורייתא דע"ז שב"ד מקדישין נעשה קדשי בדה"ב, ומה שיש כח לב"ד לעשות הדם לקדשי בדה"ב כתב בשיח יצחק שם דהוא משום דלב"ד מתנה להקדישו קדושת דמים, וכן כתב בס' חזון נחום פ"ג דמעילה בשם הר"י קורקוס בכת"י ומשמע דהיינו שהמקדיש את הקרבן הקדיש על דעת ב"ד והתנו ב"ד שיהי' כלול בהקדשו גם דין זה שכשיצא הדם לנחל קדרון יהי' קדוש קדושת בדה"ב.

ולכאורה קשה היכן מצינו שאפשר שתי קדושות בבהמה אחת אך יש לומר דהא מצינו שבקרבן גמור יכול להקדישו לבדה"ב הקדש עליו שיהי' צריך המקריב לפדותו מדה"ב קודם שיקריבנו כדתנן בתמורה דף ל"ב, לכן אפשר גם הקדש זה שאף שלא הקדישו להקדש עליו שלא יוכל להקריבו קודם שיפדנו, מ"מ יכול להקדישו שאחר שיושחט ויצא הדם לנחל קדרון יהי' הדם קדוש לבדה"ב, וכשנמכר הדם לגננין זהו פדיתו שפודין אותו ויצא לחולין והדמים לבדה"ב, ומבואר דזהו שיטת הרמב"ם שכתב בסתם שמועלין בו.

הואיל ואינה יכולה להיות בלא דם הרי הוא כגופה. התוס' במעילה דף י"ב בד"ה המקיז הקשו דהא כתיב לכפר ודרשינן לכפרה נתתיו ולא למעילה ותיירצו דה"מ בדם שחיטה דחזיא לכפרה, וכן כתב שם רש"י דכיון דלא חזי לזריקה חשיב כגופה דבהמה, ומה שכתב הרמב"ם כאן הואיל ואינה יכולה לחיות אינו מבורר אם זהו טעם מספיק לחלק מדם שחיטה דהא במקיז דם אינו דוקא אם נהנה בשעת הקזה דהא אם הקיז אפי' לרפואת הבהמה ואח"כ נהנה מועלין בהדם, וא"כ במה חלוק מדם שחיטה, אכן זה הטעם מבואר שם בגמ' על מה דמותיב רב המנונא מחלב המוקדשין דאין מועלין בו, ומשני כי קאמרינן לגבי דם דלא מתקיימא בלא דם, אבל חלב דקא מקיימא בלא חלב לא, ולפ"ז צריך לבאר דזהו כונת הרמב"ם כאן, אבל לשון הרמב"ם לא משמע שבא לחלק מדם לחלב שלא הוזכר בכאן, אלא בפ"ג הל' י"ב וכאן כתב דבדם שחיטה אין מועלין.

והנה שמעתי להקשות על הך דינא דהמקיז דם דמ"ש מקדשים שמתו דיצא מידי מעילה ד"ת רק מדרבנן מועלין בהם וכאן משמע דמועלין מעילה גמורה לחייב חומש ואשם, ודם זה שהוקז במה הוא חשוב יותר מקדשים שמתו דהוא ג"כ אינו ראוי להקברה, ואמרתיו בזה דכמו דאפשר להוציא דם ע"י הקזה כן יש מציאות להכניסו חזרה להבהמה ע"י כלי המוכשר לכך וכמו שעושיין היום, לכן כל זמן שהבהמה חיה אין להדם דין מת, אלא דזה ודאי דזה הדם לא נתמעט מקרא דלכפר ולא למעילה, דכל זמן שלא היה עליו דין הכשר שחיטה אינו ראוי לכפרה, אבל אינו כמו מת דהוי כגוף הבהמה, ולפ"ז העירני א' מגדולי הישיבה דשייך סברה זו דהדם חשוב כגוף הבהמה גם לחלק מדם שחיטה לדם הקזה דאף דודאי צריך לדרשא דלכפר דלא נימא דכיון דעומד לזריקה מועלין בו אבל בזה שפיר חלוק מדם הקזה דבדם הקזה אנו אומרים דגם עכשיו לאחר ההקזה הוא חשוב כגופה, אבל דם שחיטה אחר שחיטה ודאי לא שייך זה, וא"כ מיושב דברי הרמב"ם שקבע זה כאן, אף דעיקר סברא זו נאמר בגמ' לחלק בין דם לחלב, אבל ממילא שייך זה גם לכאן לחלק בין דם הקזה לדם שחיטה.

^י עי' שו"ע (או"ח סי' צג ס"ב): הוב"ד לעיל הערה 7.
^ח פי' סיפור מעשה שהוא צריך, כמו סח לו כל אותו המאורע. והן ששה דברים. **עצלות** היא מרה לבנה. **קלות ראש** היא מרה אדומה. **שיחה** היא מרה ירוקה. וכנגדן ג' במרה שחורה, **עצבות ושחוק** ו**דברים בטלים**. והוא צמאון אשר אין בה מים, והבור רק אין בו מים, ויעבידו מצרים

את בני ישראל בפרך. והיא רביעית של ארבעה אבות נזיקין (אגדות הגר"א).

^ט כמ"ש עבדו את ה' בשמחה. והיא בחינת התפלה (אגדות הגר"א).

^י כמ"ש לעיל תרי מכתבן מלייהו בספר הזכרונות, ספר זכרון, ומתוך כך הם נשארים יחד (אגדות הגר"א).

^{יא} ששני דרגין הן באשה, אורח ובעל הבית, ונקראין איש ואדם, וכן בארץ, ולכן כאן אמר עבר איש, וכאן אמר [ישב] אדם. וכי מאחר דלא עבר איך ישב. שהוא עושה אותה אשה (אגדות הגר"א).

^{יב} ששני דרגין הן בתפלה, פה ולב, כמו שאכתוב למטה (אגדות הגר"א).

^{יג} עי' שר"ע (או"ח סי' צח ס"א): המתפלל צריך שיכוין בלבו פירוש המלות שמוציא בשפתיו. ויחשוב כאלו שכינה כנגדו. ויסיר כל המחשבות הטורדות אותו עד שתשאר מחשבתו וכוונתו זכה בתפלתו. ויחשוב כאלו היה מדבר לפני מלך בשר ודם היה מסדר דבריו ומכוין בהם יפה לבל יכשל, ק"ו = קל וחומר = לפני מלך הקדוש ברוך הוא שהוא חוקר כל המחשבות. וכך היו עושים חסידים ואנשי מעשה, שהיו מתבודדים ומכוונים בתפלתם עד שהיו מגיעים להתפשטות הגשמות ולהתגברות כח השכלי, עד שהיו מגיעים קרוב למעלת הנבואה. ואם תבא לו מחשבה אחרת בתוך התפלה, ישתוק עד שתתבטל המחשבה. וצריך שיחשוב בדברים המכניעים הלב ומכוונים אותו לאביו שבשמים, ולא יחשוב בדברים שיש בהם קלות ראש. הגה: ויחשוב קודם התפלה מרוממות האל יתעלה ובשפלות האדם, ויסיר כל תענוגי האדם מלבו (הר"י ריש פרק אין עומדין). ואסור לאדם לנשק בניו הקטנים בבהכ"נ, כדי לקבוע בלבו שאין אהבה כאהבת המקום (בנימין זאב סי' קס"ג ואגודה פ' כיצד מברכין).

משנה ברורה: פירוש המילות - ואל יכוין האדם בשמות ויחודים רק יתפלל כפשוטו להבין הדברים בכוונת הלב אם לא מי שהוא בא בסוד ד' ויודע לכוין ביה בלבא ורעותא ודחילו דאל"ה ח"ו מקלקל בזה הרבה עיין מ"א בשם הזוהר ובתשובת רש"ל סימן צ"ח כתב באורך והעיד על הר"ש שאמר אחרי שלמד סתרי הקבלה שהוא מתפלל כתינוק בן יומו. ועיין בפני יהושע ר"פ א"ע שכתב דאלו הכוונות המבוארים כאן בשר"ע א"א לכוין בשעת התפלה רק קודם ובתפלה צריך לכוין פירוש המלות עי"ש.

יشتוק וכו' - ובספר הגן כתב לבטל מחשבה רעה בשעת התפילה יאמר ג"פ פי פי פי [הוא ר"ת פלטי יוסף דהם התגברו על יצר לבם וכדאיתא בסנהדרין דף כ"א ע"ב] ואח"כ ירוק ג"פ ולא ירוק לגמרי רק בדרך נחת והלשון תהא בין שפתיים בשעת הרקיקה ובודאי תלך המחשבה וכתב המ"א ע"ז ואין נ"ל לעשות זה בתוך תפילת י"ח דהוי הפסק ומי יודע אם רפואה בדוקה היא. ובספר א"ר הביא בשם קיצור של"ה וז"ל סגולה להעביר מחשבת חוץ שקודם תפילה יעביר ג"פ יד ימינו על מצחו ויאמר בכל פעם לב טהור ברא לי אלהים ורוח נכון חדש בקרבי וכן אם בא לו מחשבת חוץ בתוך התפילה ישתוק מעט ויעביר ימינו על מצחו ויהרהר פסוק הנ"ל עכ"ל.

בניו הקטנים - בשל"ה קורא תגר על המביאים ילדים לבהכ"נ והיינו קטנים שעדיין לא הגיעו לחינוך מטעם כי הילדים משחקים ומרקדים בבהכ"נ ומחללים קדושת בהכ"נ וגם מבלבלים דעת המתפללים ועוד גם כי יזקינו לא יסורו ממנהגם הרע אשר נתחנכו בילדותם להשתגע ולבזות קדושת בהכ"נ אבל כשהגיעו לחינוך אדרבה יביאנו אתו לבהכ"נ וילמדוהו אורחות חיים לישב באימה וביראה ולא יניחו לזוז ממקומו ויזרזוהו לענות אמן וקדיש וקדושה עי"ש בסוף עניני תפילה וקה"ת. ועיין בתנא דבי אליהו ח"א פ"ג גודל העונש שיש להאב שמניח את בנו לענות דברים של הבל ותפלות בבהכ"נ.

^{יד} עי' שר"ע (או"ח סי' נג ס"א): ש"צ שמאריך בתפלתו כדי שישמעו קולו ערב, אם הוא מחמת ששמח בלבו על שנותן הודאה להש"י בנעימה, תבא עליו ברכה. והוא שיתפלל בכבוד ראש ועומד באימה וביראה. אבל אם מכוין להשמיע קולו, ושמח בקולו, ה"ז מגונה. ומ"מ כל שמאריך בתפלתו לא טוב עושה מפני טורח הצבור.

משנה ברורה: ש"ץ - מי שיש לו קול נעים ירנן להקב"ה ולא שאר רננות ואם רקק יקנח פיו ואח"כ יתפלל [ס"ח סי' רנ"א].

מגונה - איתא בס"ח בשעה שרשב"ג יצא לדין ליהרג אמר לר' ישמעאל כה"ג אחי מפני מה אני יוצא ליהרג א"ל שמא היית דורש ברבים ושמח לבך ונהנית מד"ת א"ל אחי נחמתני.

הצבור - כתב בים של שלמה סי' נ' אסור לו להאריך שלא ברצון הקהל אפילו בשבת וי"ט ואף ברצון הקהל יותר מדאי מגונה כי אין זה לא מחציו לד' ולא מחציו לכס. כתב שכנה"ג בשם תשובת ר"י ברונא ש"ץ שנפסל קולו אם נשמע כאלו הוא מרתת ושבור פסול. עוד כתב אם שני חזנים שוים כהן קודם ללוי לוי לישראל ות"ח קודם לע"ה אפילו הוא כהן וכו"ש לוי.

^{טו} הן בשני היכלין ב' וד', להתגבר על דינא (אגדות הגר"א).

^{טז} עי' שר"ע (או"ח סי' צ ס"ד): צריך לפתוח פתחים או חלונות כנגד ירושלים, כדי להתפלל כנגדן, וטוב שיהיו בבהכ"נ י"ב חלונות.

משנה ברורה: או חלונות - ואפילו בבהכ"נ כשמתפלל עם הצבור נכון ליזהר בזה וכו"ש כשמתפלל בבית ביחיד דצריך ליזהר בזה לכתחילה וכדאיתא בגמרא דלא יתפלל אדם אלא בבית שיש בו חלונות ואף על גב דצריך שיתן עיניו למטה וכמ"ש סימן צ"ב ס"ב ומה נ"מ בהחלונות מ"מ כשנתבטלה כוונתו ישא עיניו לשמים לעורר הכוונה. י"ב חלונות - לאיזה צד שירצה ובתנאי שיהיה גם בצד שמתפלל לקבל ירושלים [פמ"ג].

^{יז} עי' שר"ע (או"ח סי' קיט ס"א): אם רצה להוסיף בכל ברכה מהאמצעית, מעין הברכה, מוסיף. כיצד, היה לו חולה מבקש עליו רחמים בברכת רפאנו. היה צריך פרנסה, מבקש עליה בברכת השנים. הגה: וכשהוא מוסיף, יתחיל בברכה ואח"כ מוסיף, אבל לא יוסיף ואח"כ יתחיל הברכה (טור סי' תקס"ז). ובשומע תפלה יכול לשאול כל צרכיו, שהיא כוללת כל הבקשות. ולהר"ר יונה, כשמוסיף בברכה מעין אותה ברכה אם מוסיף אותו בשביל כל ישראל, אומר אותו בלשון רבים ולא בלשון יחיד, ולא יוסיף אלא בסוף הברכה ולא באמצע. ואם שואל צרכיו ממש, כגון שיש לו חולה בתוך ביתו או שהוא צריך לפרנסה, יכול לשאול אפי' באמצע הברכה, והוא שישאל בלשון יחיד ולא בלשון רבים. ובברכת שומע תפלה וכן בסוף התפלה בין קודם יהיו לרצון בין אחריו יכול לשאול בין בלשון יחיד בין בלשון רבים, בין צרכיו ממש בין צרכי רבים.

משנה ברורה: היה לו חולה - עי' בפמ"ג שכ' דדוקא אם ה' לו וכן בפרנסה דוקא אם צריך לפרנסה אבל אינו רשאי לבקש רחמים בברכה מאמצעיות על העתיד שלא יחלה ושלל יחסר לחמו וכו"ה ג משא"כ בש"ת אפי' על העתיד רשאי לבקש.

רחמים - ע' פר"ח דמיייתי מזוהר פרשת וישלח הצילני נא וכו' דבתפלה בעי לפרושי מילי כדקא יאות עי"ש. המבקש רחמים ע"ח א"צ להזכיר שמו שנאמר אל נא רפא נא לה ולא הזכיר שם מרים וה"מ בפניו אבל שלא בפניו צריך להזכיר שמו.

יתחיל בברכה - דצריך לעשות עיקר ממטבע שטבעו חכמים ובקשה שלו תהיה טפילה ולא להיפך. וכתב הפמ"ג דצריך להקדים ולומר מאמר שלם מענין הברכה כגון אם רוצה לבקש שיתן לו ד' דעה יקדים ויאמר אתה חונן לאדם דעת אבל לא תיבת אתה לבד וכו"ה ג בכל הברכות.

צרכיו - טוב להתודות בש"ת ויאמר חטאתי עויתי פשעתי. ולשאל על מזונותיו אפילו אם הוא עשיר. ואם יש לו עון מחודש מזכירו בפירוש בתפלה הקודמת אצלו ויאמר התפילה בהכנעה ועכ"פ בקול בוכים ויקבל עליו שלא לעשות עוד כזה מדעתו ואם לאו אז מקטרגים עליו ח"ו מלמעלה ועיין במש"כ בסימן קכ"ב סק"ח בשם הח"א. בשביל כל ישראל - וה"ה בשביל רבים.

ולא בלשון יחיד - כיון שהוא אומרה בשביל רבים. בסוף הברכה - עיין בפמ"ג סימן קכ"ב במ"ז שמצדד לומר דדוקא קודם שאמר בא"י אבל לאח"כ נראה דאסור (ועי"ש דאינו ברור לו דבר זה).

ולא באמצע - שכששואל צרכי רבים באמצע הברכה נראה כמוסיף על המטבע שתקנו חכמים. בד"א ביחיד אבל בצבור מותרים ולכן אומרים סליחות באמצע ברכת סלח לנו וכן באמצע ברכה אמצעית של יוה"כ.

ולא בלשון רבים - דאף שהתירוהו לשאול אפילו באמצע הברכה כיון שצריך לו לפי שעה אם יאמרנה ג"כ בלשון רבים יהיה נראה כמוסיף על המטבע שטבעו חכמים ועיין בסימן תקס"ו ס"ד דטוב ליזהר לכתחילה בכ"ז כדברי הר"ר יונה.

שומע תפלה - וב"ח כתב דלהרר"י ש"ת דומה לשאר ברכות לענין זה דבאמצע אסור לשאול בלשון רבים. קודם יהיו וכו' - עיין לקמן בסימן קכ"ב במ"ב ס"ק ז' מה שנכתוב שם: י

י" עי' שו"ע (או"ח סי' צט ס"א): שתה יין כדי רביעית, אל יתפלל עד שיסיר יינו. ואם שתה יותר, אם הוא יכול לדבר לפני המלך, אם התפלל תפלתו תפלה, ואם אינו יכול לדבר לפני המלך, אם התפלל תפלתו תועבה וצריך לחזור ולהתפלל כשיסיר יינו מעליו. ואפילו אם עבר זמן התפלה, משלים אותה בתפלה שאחריה, כדן שוגג. הגה: ודין ק"ש כדן תפלה, אבל שאר ברכות יכול לברך אף על פי שהוא שכור, (מרדכי ריש פרק הדר הגה' מיימוני פ"ד מהלכות תפלה).

משנה ברורה: שתה יין - ונראה דה"ה שאר משקין המשכרים וכפי מה שכתב הט"ז לקמן בסימן קכ"ח ס"ק ל"ה לענין נשיאת כפים ואפילו לדעת המ"א שם דמיקל בנשיאת כפים מסתברא דתפילה חמירה ואסור כמו ביין כ"כ בספר מגן גיבורים עי"ש ולפי דעת הט"ז לקמן הנ"ל לא בעינן בשאר משקין שיעור רביעית עי"ש ולי נראה דמ"מ בעינן שיהא בו כדי לשכר ברביעית יין.

כדי רביעית - דוקא אם שתאו בבת אחת אבל בשני פעמים או שמזגו במעט מים מותר ואם שתה יותר מרביעית בכל גווני אסור עד שיסיר יינו מעליו וכדלקמן בסימן קכ"ח סל"ח. וכ"ז כשיכול לדבר לפני המלך דאל"ה אין שייך לענינינו דאיירי בתפלה שום חילוק בזה. כתב המ"א בשם הסמ"ק יין שבתוך הסעודה אינו משכר ועיין עוד שם וכתב הפמ"ג דכ"ז הכל לפי מה שמבין בדעתו.

אל יתפלל - ואפילו אם עי"ז יעבור זמן תפלה פר"ח. ועיין בסוף הסימן בשם הים של שלמה דעכשיו שבלא"ה אין מכונין כ"כ בתפלה אין לחוש כ"כ להחמיר אם ע"י המתנתו יעבור זמן תפלה.

עד שיסיר יינו - ואף אם רגיל לשתות הרבה ואינו שיכור כלל ברביעית אפ"ה לא יתפלל לכתחלה אם שתה רביעית יין [ברכי יוסף].

תועבה - והוי כאלו עובד עכו"ם ואם אינו מתפלל בשעת שכרות ניצל מכל צרה. ש"ס.

כדן שוגג - ואפילו התחיל לשתות אחר שהגיע זמנה שהיה סבור שיהיה לו שהות להתפלל לאחר שיפוג מן היין המועט שהתחיל לשתות בדיעה מיושבת ואח"כ נמשך לב להמשתה ושכח על התפלה ונשתכר כ"כ עד שלא נשאר לו שהות להפיג את יינו טרם עבור זמן התפלה ג"כ שוגג מיקרי ומיהו ודאי אם הוא סמוך למנחה ויעבור הזמן ודאי אם

ישתכר שלא יוכל להפיג את יינו בזמן קצר כזה מזיד הוי לכו"ע ואין לו תשלומין.

ודין ק"ש - וברכות ק"ש ג"כ דינם כק"ש. א"ר. כדן תפלה - היינו דאף שתוי אסור לכתחלה בק"ש והלבוש כתב דיש מקילין בק"ש אף אם הוא שכור דשאני תפלה שהוא בקשת צרכיו וכ"כ בלקוטי הרמב"ן בסופו אכן בביאור הגר"א הרחיב לבאר דברי הירושלמי שיש בענין זה ולפי דבריו מסקנת הירושלמי לאסור שכור בק"ש ע"כ יש ליזהר לכתחילה שלא לבוא לידי כך ובדיעבד אם נשתכר אין לפטור את עצמו מק"ש משום זה וכעין שכתב המ"א לקמן בסימן קפ"ה לענין בהמ"ז ואם יפוג יינו עד שלא עבר זמן ק"ש יחזור ויקרא הפרשיות.

אבל שאר ברכות - כלל בזה אף בהמ"ז שהיא דאורייתא ועיין לקמן בסי' קפ"ה ובמה שכתבתי שם. יכול לברך - אבל אין מצרפין אותו למנין עשרה ולענין ג' לזימון אפשר דשרי.

שהוא שכור - עיין בביאור הגר"א ולפי דבריו יש להחמיר לכתחילה בשיכור שאינו יכול לדבר לפני המלך אף בשאר ברכות וכ"כ הפמ"ג יו"ד סימן א' ס"ק ל"ה במשבצות זהב וכ"ז כשלא הגיע לשכרותו של לוט דאל"ה כשוטה יחשב לגמרי לכו"ע ופטור אז מכל המצות ע"כ אפילו בדיעבד אם קרא אז ובירך לא מיפטר בכך שהרי פטור היה באותה שעה וחייב אח"כ לחזור ולקרות ולברך. פר"ח ופמ"ג.

כמ"ש גם בלא דעת נפש לא טוב, והיא התפלה כידוע, כמ"ש ואשפוך את נפשי (אגדות הגר"א).

י' עי' שו"ע (או"ח סי' קב ס"א): אסור לישב בתוך ד' אמות של מתפלל. בין מלפניו בין מן הצדדין (בין מלאחריו), (תוס' ומרדכי ואשרי פ' אין עומדין) צריך להרחיק ד' אמות. ואם עוסק בדברים שהם מתקוני התפלות, ואפילו בפרק איזהו מקומן, אינו צריך להרחיק. ויש מתיר בעוסק בתורה, אף על פי שאינו מתקוני התפלות. ויש מי שאומר דה"מ מן הצד, אבל כנגדו אפילו כמלא עיניו אסור, אפילו עוסק בק"ש.

משנה ברורה: אסור לישב - וגם סמיכה אסור אך סמיכה במקצת שאם ינטל יוכל לעמוד יש להקל במקום הדחק.

בתוך ד"א - ואפילו כשהוא יושב באלכסון די בד"א ולא בעינן הד"א עם האלכסון מ"א ועיין בפמ"ג. כתב הח"א אם המתפלל עומד בצד אחד מדבר שהוא קבוע גבוה י' ורחב ד' מותר לישב בצד השני דהא מפסיק רשות אבל לעבור מצד השני אפשר אם אינו גבוה כ"כ שלא יוכל להסתכל בצד השני אסור וכן פסק בהלק"ט וכן מצדד הפמ"ג בסימן צ' סק"ה שיש להחמיר לעבור באלמעמרע נגד המתפלל אף שהוא רשות בפני עצמו ולישב מתיר ברשות אחרת אפילו בתוך ד"א [בסימן זה סק"ב במשב"ז].

של מתפלל - ואפילו אם המתפלל עומד בתחנונים שלאחר התפלה כ"ז שלא פסע וה"ה לענין שלא לעבור נגד המתפלל.

ובין מלאחריו - וכן הסכימו האחרונים. בפ' איזהו מקומן - וה"ה אם עוסק בפרקים במנחה בשבת ג"כ מותר לישב בצד המתפלל.

ויש מתיר וכו' - דס"ל דלא אסרו חכמים לישב בצד המתפלל אלא כשיושב ודומם דנראה כאלו אינו רוצה לקבל עליו עומ"ש אבל כשהוא יושב ועוסק בתורה הרי הוא כמקבל עליו עומ"ש. ועיין באחרונים דטוב להחמיר לעמוד כדעה הראשונה אם לא במקום הדחק ובלאחריו נ"ל שאין להחמיר בזה.

בעוסק בתורה - דוקא אם מוציא ד"ת בשפתיו אבל מהרהר בלבו אינו מועיל ואפילו בעניני תיקוני התפילות דאתו למיחשדיה שאינו מקבל עליו עומ"ש.

אבל כנגדו וכו' - מפני שנראה כמשתחוה לו ולפ"ז דוקא לישב אסור אבל לעמוד מותר ואפילו בתוך ד"א ואולי אף לעמוד ס"ל דאסור דעי"ז מתבטל כונתו.

אפילו עוסק וכו' - פי' היושב נגד המתפלל עוסק בק"ש. ועיין בפר"ח שפסק כדעה קמיתא דאין חילוק בין מלפניו ובין מן הצדדין ושאר אחרונים כתבו שטוב להחמיר כהיש מי שאומר. ונ"ל שבעמידה חוץ לד"א בודאי אין להחמיר ואולי אף בתוך ד"א וכן"ל בסק"ח. שהיא תופסת ד' אמות, שנבנית מהם כידוע (אגדות הגר"א).

כ עי' שו"ע (יו"ד סי' רמב ס"ד): אסור לאדם להורות לפני רבו לעולם, וכל המורה לפניו חייב מיתה. הגה: ואפילו נטילת רשות לא מהני תוך שלשה פרסאות, אם הוא רבו מובהק. ואם הוא רחוק מרבו י"ב מיל, ושאל לו אדם דבר הלכה בדרך מקרה, יכול להשיב. אבל לקבוע עצמו להוראה ולישב ולהורות, אפילו הוא בסוף העולם, אסור להורות עד שימות רבו או עד שיתן לו רשות. הגה: וכל זה ברבו מובהק, אבל בתלמיד חבר, אפילו תוך שלשה פרסאות שרי. וי"א דמ"מ לפני רבו ממש אסור, ואפילו שלא בפניו ממש, אם התחילו בכבוד הרב לומר שישאלו לרב, או שהרב מופלג בחכמה וזקנה, אין להורות בעירו. וי"א דתלמיד גמור תוך י"ב מיל חייב מיתה, אם הוא מורה. חוץ ל"ב מיל, פטור אבל אסור. הגה: וי"א דדוקא ברגיל לבא לעירו של תלמיד. אבל אם אינו רגיל לבא שם, רק בדרך אקראי, מותר, כל שהוא חוץ לג' פרסאות. תלמיד חבר תוך י"ב מיל, פטור אבל אסור. וחוץ ל"ב מיל, מותר. אף על פי שנטל רשות מרב אחד, לא סגי, עד שיטול רשות מכל רבותיו המובהקים. הגה: והאי מובהקים לא מיירי כשאר רבו מובהק שרוב חכמתו ממנו, דא"כ לא אפשר להיות לו הרבה רבותיו מובהקים, אלא ר"ל תלמיד גמור, לאפוקי תלמיד חבר דהיינו שנתגדל בתורה ונעשה חבר לרבו, דהיינו שהוא קרוב להיות גדול כרבו. מיהו יש חולקין וסבירא להו דאי קבל רשות מרבו אחד, מהני להורות חוץ לג' פרסאות. אבל תוך ג' פרסאות, לא מהני ליה. וי"א דכל שאינו רבו מובהק, דהיינו שאין רוב חכמתו ממנו, תלמיד חבר הוא.

מאיר הדעה: לפני רבו - לכן ראוי לכל מי שהגיע להוראה שלא יורה שום הוראה בלתי עיון תחלה בספר. כי רבותינו הן הן הספרים אשר נתפשטו בקרב ישראל כו' ובר מן דין ראוי לעשות כן במקום שאין בני תורה שלא יחשדו כו' ע"ש וכו' הגאון בעל פרי מגדים בראש ספרו על אור"ח וע"ש סדר הנהגות הוראות אור"ח באריכות (פ"ת).

שלוש פרסאות - וי"א דנטילת רשות מהני אפי' תוך ג' פרסאות (ש"ך).

ואם הוא רחוק מרבו - אם היה רבו חוץ לג"פ והורה הוראה להכשיר הבהמה ואח"כ בא רבו תוך ג' פרסאות והבהמה קיימת, כל שהתחיל, כגון שהוא נושא ונותן בהוראה עדיין ונודע לו שבא רבו תוך ג"פ מותר להורות בלי שאלה לרבו, ועיקר רק אם כבר הורה, אבל אם הוא באמצע לדון, ואילו יודע לאן הדברים נוטים, ורבו חזר תוך ג' פרסאות, צריך לשאול לרבו, אמנם היכא שהרב מחל על כבודו דינו אמת, וממדת חסידות בכל ענין יש לשאול (פ"ת).

וכל זה ברבו מובהק - וי"א דאפי' תלמיד חבר אסור תוך ג' כדלקמן (ש"ך).

וי"א כו' ממש כו' - האי "ממש" לא מדובר על רבו אלא א"לפניו" כלומר ד"לפניו" ממש אפילו תלמיד חבר אסור (ש"ך).

וי"א דתלמיד גמור כו' - וי"א אלו אין מחלקים בין דרך מקרה לקבע (ש"ך).

וי"א דדוקא ברגיל לבא - שם לקצים כגון ביום השוק או בב' וה' שם ונראה דיום השוק דומיא דב' וה' היינו יום ראשון דשבוע, אבל יום השוק דשנה, כגון יריד, לא מיקרי רגיל (ש"ך).

אבל אם אינו רגיל כו' - מותר כל שהוא חוץ לג' פרסאות. אפי' הוא רבו מובהק (ש"ך).

וחוץ ל"ב מיל מותר כו' - אפי' בלא נטילת רשות דמכל מקום צריך נטילת רשות ועיין במהרי"ק סימן ק"ע האריך ליישב דבריהם (ש"ך).

אף על פי שנטל רשות כו' - אתלמיד גמור קאי וכדמסיים "עד שיטול רשות מכל רבותיו המובהקים", אבל בתלמיד חבר מספיק בנטילת רשות מרבו. ואם יש לו רב א' מובהק והאחרים אינם מובהקים, צריך שיטול רשות מרבו המובהק (ש"ך).

תלמיד גמור - י"א דאפילו לא למד רוב חכמתו ממנו כל שלא נתגדל להיות קרוב לרבו מיקרי תלמידו ואין עיקר כזה אלא דבעינן שיהא רבו מובהק שרוב חכמתו ממנו אבל אין רוב חכמתו ממנו א"צ לנהוג בו שום כבוד רק לענין קריעה שקורע עליו כעל מי שמתאבל עליו ועומד מפניו, אבל להורות לפניו או לקבוע לו מדרש לעצמו וכן המתערעם על רבו והמהרהר אחר רבו, כל הדברים האלו אין נוהגין, כיון שאין רוב חכמתו ממנו, וכל שלא למד ממנו רוב חכמתו הרי הוא כתלמיד חבר, אמנם אם למד רוב חכמתו ממנו אם אח"כ נתחכם כמותו הוי תלמיד חבר. ומש"כ שאי אפשר כמה רבותיו מובהקים, יש לומר שלמד אצל זה רוב חכמתו במקרא ואצל זה רוב חכמתו במשנה ואצל זה רוב חכמתו בש"ס ואצל זה רוב חכמתו במדרש ואגדות ואצל זה רוב חכמתו בקבלה (ש"ך).

מהני להורות - י"א דחוץ לג' פרסאות אבל תוך ג' פרסאות לא מהני ליה רשות מרב א', אבל מכל רבותיו אם אין לו רק רב אחד מהני, אבל יש חולקין דתוך ג' לא מהני נטילת רשות כדלעיל ס"ק ד' (ש"ך).

כא כי האיילנית אין לה דדים (אגדות הגר"א).
כב כי הזיווג אינו לבטלה כידוע, אלא טענה על היניקה, ולזה לא טענה על שנבראה ללא צורך (אגדות הגר"א).

כג עי' שו"ע (אור"ח סי' רפח ס"ד): מותר להתענות בו תענית חלום כדי שיקרע גזר דינו. וצריך להתענות ביום ראשון, כדי שיתכפר לו מה שביטל עונג שבת. ואם תשש כחו ואינו יכול להתענות ב' ימים רצופים, לא יתענה ביום א' ויתענה אח"כ. הגה: וכו' ש אם היה ביום א' חנוכה או ר"ח או פורים או יום טוב אפילו יום טוב שני של גלויות שאין להתענות עד אח"כ. וי"א מי שישן שינת צהרים וחלם לו חלום רע, יתענה מחצי היום עד חצי הלילה ואז יבדיל, וביום הראשון יתענה כאילו התענה כל יום השבת.

משנה ברורה: מותר להתענות - ואם חבירו ראה עליו חלום רע בשבת וסיפר לו לא יתענה אבל אם אירע כן בחול יתענה [כנה"ג מ"ב ומ"א וא"ר עיין שם] ועיין לעיל בסימן ר"כ במ"א סק"ב דמי שחלם לו חלום קשה על חבירו יתענה והביאו כאן גם הא"ר ע"ש ומשמע שהחולם בעצמו יתענה כיון שהוא בחול ואולי דשם מיירי שאינו רוצה לספר לו לצערו.

תענית חלום - וגם יבלה כל היום בתורה ובתפלה ויתכפר לו ובסדר היום כתב דיוכל להתודות על עונותיו כשמתענה כמו בחול. ועיין לעיל בסימן ר"כ במ"ב דעוברות ומניקות אין להורות להן להתענות אפילו בחול אלא יתנו פדיון נפשם לצדקה ובפרט אם הן חלושות בודאי אין להן להחמיר על עצמן. כתב הט"ז אם הרבה ביום וחלם לו בלילה מענין ההרהור אין לו להתענות בשבת דההרהור גרם זה ולא הראוהו מן השמים.

ביום ראשון - ואם ביום ראשון הוא תענית חובה כגון י"ז בתמוז וכדומה או אפילו תענית יחיד שנהג בו חובה כגון שיש לו מנהג קבוע תמיד להתענות יום ראשון של סליחות אינו עולה לו כיון שאף אם לא היה מתענה בשבת היה מתענה יום זה וצריך ליתן יום אחר ויש חולקין ע"ז וס"ל דאף תענית חובה שהוא ביום ראשון עולה לו ויכוין ביום התענית חובה שיהיה לו כפרה על מה שהתענה ביום השבת ומי שקשה לו התענית יכול לסמוך על המקילין דעולה לו.

חנוכה וכו' - דוקא אלו הימים שמדינא אסור להתענות בהם אבל אם יום ראשון הוא יום שאיסור התענית בו אינו אלא מנהג כגון יומי דניסן או סיון או אסרו חג או בין יוה"כ לסוכות וכה"ג יכול להתענות בהם תענית לתעניתו וגם אם התענה בהם תענית חלום א"צ למיתב אח"כ תענית לתעניתו אבל המתענה תענית חלום בר"ח וחנוכה ופורים וי"ט שני של גליות וחזה"מ צריך למיתב תענית לתעניתו [אחרונים].

או ר"ח - ודוקא שאר ראשי חדשים אבל בר"ח ניסן דעת המ"א דיכול להתענות בו מפני שהוא תענית צדיקים עסי' תק"פ ובתו"ש חולק עליו דהא כתב המ"א שם לקמן דמי שאינו רגיל להתענות תענית צדיקים ואירע לו איזו צרה ח"ו אל יתענה בו.

עד אח"כ - וצריך בכל זה להקדים כל מה שיכול.

מחצי היום - ואעפ"כ אינו מתפלל עננו אח"כ.

עד חצי הלילה - ויש מקילין שלא יתענה רק עד הלילה ויש לסמוך ע"ז כשהיה יום טוב במוצאי שבת [א"ר] ואם חלם לו בתחלת הלילה וננער השל"ה החמיר שלא לטעום גם בלילה והביאו המ"א בסי' תקס"ד והא"ר צידד להתיר שהתענית אינו מתחיל רק כשיאיר היום.

וביום ראשון יתענה - ואפילו אם חלם לו אחר שכבר קיים סעודה ג' אחר חצי היום וא"כ אפילו בלא החלום אי בעי שלא לאכול עוד הרשות בידו מ"מ כיון שהתענה לשם תענית עבירה היא בידו וצריך למיתב תענית ע"ז.

כ"ד ר"ל כלפי מעלה בג"ר, כמ"ש שרפים עומדים ממעל לו, כי ג' בני חיי ומזוני על ה', השלך על ה' יהבך כו', וכאן ותתפלל על ה', וכן אז תתענה על ה'. וזהו הטחת דברים במקום שאין רשות לדבר שם, כמ"ש [פ"ק דס"ן] ואם רץ לבך כו', רצוא ושוב וע"ד זה נכרת ברית. וז"ש ואמר ר' אלעזר אליהו הטיח דברים כו' שנאמר ואתה הסבות. כי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, אלא למעלה מן השמים. ומאיפה אנו לומדים שחזר כו' (ל"ב ע"א) דכתיב ואשר הרעותי. אשר הוצאתיך כו', אשר אה"ה. וז"ש אלמלא ג' מקראות הללו כו'. ג' יצירן, אשר כנ"ל, ביד היוצר הוא היוצר, ולב אבן כו' (אגדות הגר"א).

כ"ה עי' שו"ע (או"ח סי' צג ס"א): ישהה שעה אחת קודם שיקום להתפלל, כדי שיכוין לבו למקום. ושעה אחת אחר התפלה, שלא תהא נראית עליו כמשאוי שממהר לצאת ממנה.

משנה ברורה: שעה אחת - תר"י הוכיחו מגמרא דאע"ג דבכל מקום דאמרין שעה פי' שעה מועטת הכא פי' שעה אחת מ"ב שעות ביום ומיהו זה לחסידים ולשאר עם די בשעה מועטת שישא קודם שיתחיל שהוא כדי הילוך ח' טפחים כמ"ש"כ בסימן צ' סוף ס"כ עי"ש. כתב בסדר היום אם יכול להתעכב עד שלא ישאר עשרה בבה"כ טוב לו עי"ש טעמו גם כי הישיבה בבה"כ הוא מצוה בפני עצמה. שיכוין - האר"י ז"ל היה מתפלל מתוך הסידור כדי שיכוין מאוד גם שלא להבליע נקודה והכל לפי מה שמרגיש האדם בנפשו.

כ"ו עי' שו"ע (או"ח סי' קד ס"א): לא יפסיק בתפלתו. ואפילו מלך ישראל שואל בשלומו, לא ישיבנו. אבל מלך עובדי כוכבים, אם אפשר לו לקצר דהיינו שיאמר תחלת הברכה וסופה קודם שיגיע אליו, יקצר. או אם אפשר לו שיטה מן הדרך, יטה ולא יפסיק בדיבור, ואם אי אפשר לו, יפסיק.

משנה ברורה: לא יפסיק - ואפילו רמיזה בעלמא אסור אם לא לתינוק הבוכה מותר לו לרמז לו בידיו כדי שישתוק ולא יטרידו מתפלתו ואם אינו מועיל ירחיק את עצמו ממנו ולא ידבר עמו. וכן אדם נכבד שעומד בתפלה והש"ץ ממתין עליו באמירת קדיש או קדושה והוא אינו מרוצה בכך שימתנו עליו וזה מטרידתו בתפלה מותר לו לרמז לש"ץ שיתפלל כדרכו [ש"ת].

בתפלתו - ואפילו במקום הפסד ממון אין לו להפסיק. כתב הח"א [כלל כ"ה ס"ט] העומד בתפלה ונסתפק באיזה דין איך יתפלל כגון ששכח איזה דבר בתפלה מותר לילך ממקומו למקום מיוחד ולעייין שם בספר ואם מותר לשאול הדין צ"ע ונ"ל דמותר.

עובד גלולים - וה"ה אנס דעלמא ומתיירא שמא יהרגנו. או אם אפשר - וטוב יותר לקצר בדאפשר משיטה מן הדרך [ב"ח וא"ר] אבל הפמ"ג כתב יש להתיישב בזה דמשמע דהליכה לצורך התפלה לא הוי הפסק.

ואם א"א לו יפסיק - ר"ל שמותר אפילו לשאול לו בשלומו כשמסער שבלתי זה אפשר שיהיה בסכנה וכ"ש שמותר להשיב לו [א"ר].

כ"ז עי' שו"ע (או"ח סי' קד ס"ב): היה מתפלל בדרך ובאה בהמה או קרון כנגדו, יטה מן הדרך ולא יפסיק. אבל בענין אחר, אין לצאת ממקומו עד שיגמור תפלתו, אא"כ הוא בתחנונים שלאחר התפלה.

משנה ברורה: מן הדרך - ר"ל אף דהוא סכנתא שלא יבוא הבהמה והקרון עליו מ"מ כיון דאפשר לו להנצל מזה ע"י שיטה מן הדרך אסור להפסיק בדבור לומר לאיש אחר שיכה במקל להבהמה ולגעור בבעל הקרון שלא יבוא כנגדו.

בענין אחר - וסימן צ' סכ"ז שאני שהוא צורך תפלה. אין לצאת - ויש לגעור בחזנים שעוקרין ממקומן ביוה"כ כשמגיעין אל ואנחנו כורעים ובסדר עבודה וכדאיתא בסי' תרכ"א ס"ד בהג"ה אלא מעמידין לו שטענדער כנהוג בינו לתיבה ובעבודה מסלקין השטענדער וא"צ לעקור רגליו.

בתחנונים - דאז מותר אם העקירה לצורך מצוה קצת כגון מה שאנו נוהגין בש"ץ שתיכף אחר חזרת התפלה עוקר רגליו ויושב לתחנון במקומות שנוהגין לומר תחנון בישיבה וכן עולה לבימה לקריאת התורה אף שלא הגיע עדיין להקדיש שעם תתקבל שפוסע בו הג' פסיעות או כגון מה דאמרין בגמרא בר"ע שהיה אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת מרוב כריעות והשתחויות והיינו בתחנונים שלאחר התפלה אבל שלא לצורך אסור להאדם לזוז ממקומו עד שיפסע הג' פסיעות [מ"א]. כתב הע"ת לאחר שסיים התפלה קודם שאמר עושה שלום אין איסור אם עקר רגליו למצוה קצת כגון שכיבדו אותו לפתיחת ארון הקודש בעת שאומרים אבינו מלכנו שהעולם חושבים זה קצת למצוה ומ"מ נראה דיש לומר קודם לכן יהיו לרצון וגו'.

כ"ח יש לדייק שפסוקים אלה מדברים בסכנה שלא ראיתם כל תמונה, אמנם עי' גר"א בסוף חו"מ וז"ל השו"ע.

כ"ט לכאורה האי אותה שעה אין לו פי' כלל, דאדרבא קודם שנשך אותו, אוי לו לאדם. אך ידוע הוא מ"ש אם ישוך הנחש בלא לחש, שאין לו רשות בעצמו בלא גזר מלמעלה, אך בשעת המשלחת אין מבחין כו', כמ"ש יש נספה בלא משפט. ולכן קודם המעשה לא אמרו אוי לו לאדם, כי תלוי בהשגחה, כמ"ש אם ישוך כו', אך כהיום אחר המעשה ראו שנשך לר"ח, וראו שמה שנשך הוא בודאי שלא בהשגחה, אלא (על דבר) [ע"ד - על דרך] הפ' ויש נספה בלא משפט, לכן אמרו אוי לו לאדם כו' (אגדות הגר"א).

ל' עי' שו"ע (או"ח סי' קיד ס"א): מתחילין לומר בברכה שניה: משיב הרוח ומוריד הגשם, בתפלת מוסף של יום טוב האחרון של חג, ואין פוסקין עד תפלת מוסף של יום טוב הראשון של פסח.

משנה ברורה: בברכה שניה - מפני שיש בה תחיית המתים והגשמים הם חיים לעולם כתחיית המתים.

בתפילת מוסף וכו' - והיה ראוי להזכיר לרצות לפני הש"י מיו"ט הראשון של חג שנידונין בו על המים אלא לפי שהגשמים הם סימן קללה בחג הסוכות שא"א לישוב בסוכה בשעת הגשם אין מזכירין הגשם עד עבור ז' ימי ישיבה בסוכה וראוי היה מן הדין להתחיל להזכיר מיד בליל יום טוב האחרון אלא לפי שבתפלת ערבית אין כל העם בבהכ"נ נמצא זה מזכיר וזה אין מזכיר ויעשו אגודות אגודות ולמה

אין מזכירין בשחרית יש שכתבו מפני שאסור להזכיר הגשם עד שיכריז הש"ץ או השמש בקול רם מוריד הגשם קודם התפלה וכדלקמיה וזה א"א להכריז בשחרית מפני שצריך לסמוך גאולה לתפלה ועוד טעם אחר עיין בט"ז. ואם טעה והזכיר משיב הרוח ומוריד הגשם במעריב של שמ"ע או בשחרית אינו חוזר.

עד תפלת מוסף - הטעם דאין פוסקין מבערב הוא ג"כ כנ"ל שלא יהיה דבר מעורב ביניהם שזה מזכיר וזה אינו מזכיר אבל עתה שפוסקין במוסף ידעו הכל ע"י הש"ץ או השמש שמכריז קודם תפלת מוסף מוריד הטל שהכרזת הזכרת הטל סימן הוא להם להפסקת הזכרת הגשם עוד וזה הוא למנהג ספרד שנוהגין לומר מוריד הטל במקום מוריד הגשם בימות החמה אבל במדינותינו שאין נוהגין לומר מוריד הטל בימות החמה וא"א להכריז בלשון זה ולהכריז להדיא שיפסקו מלומר מוריד הגשם ג"כ אין נכון מפני שנראה כממאנים בגשמים ע"ד שאמרו אין מתפללין על רוב טובה ע"כ פסק הרמ"א בס"ג שנוהגין שלא להפסיק מלהזכיר גשם עד תפלת המנחה ששמעו כבר מש"ץ שפסק בתפלת מוסף אבל בתפלת מוסף כל הקהל וגם הש"ץ מזכירין הגשם בתפילת לחש כדי שלא יהיה דבר מעורב בין הצבור ואם טעה במעריב של פסח או בשחרית ומוסף ולא הזכיר משיב הרוח ומוה"ג לכו"ע אין חוזר.

לא נוסח רש"י "ושואלים" פי' על הגשמים.

לב עי' שו"ע (או"ח סי' קיז ס"א): ברכת השנים, צריך לומר בה בימות הגשמים: ותן טל ומטר, ומתחילין לשאול מטר בחוצה לארץ בתפלת ערבית של יום ס' אחר תקופת תשרי, (ויום התקופה הוא בכלל הס' הגה"מ פ"ב), ובארץ ישראל מתחילין לשאול מליל ז' במרחשון, ושואלין עד תפלת המנחה של ערב יום טוב הראשון של פסח, ומשם ואילך פוסקין מלשאול.

משנה ברורה: השנים - הנוסח ושבענו מטובך [מ"א בשם הרא"ש ורש"ל] ובסידור האר"י כתוב מטובה. בתפילת ערבית - עיין בבה"ל.

של יום ס' - כלומר בתפילת ערבית שמתחיל יום ס' ואז יכריז השמש לאחר הקדיש קודם התפלה טל ומטר בכדי שידעו לומר ותן טל ומטר ואם לא הכריז אעפ"כ יאמרו. הס' - כלומר יום שנפלה בו התקופה מחשבים מכלל הס' אפילו אם התקופה נופלת בחצי יום או אח"כ רק שיהא קצת קודם הלילה ולעולם ב' ימים בין התקופה להשאלה דאם התקופה ביום א' השאלה בתפילת ערבית השייכה ליום ד'.

ובא"י וכו' - לפי ששם צריך לגשמים לפי שגבוה הוא מכל הארצות משא"כ בגולה ואנו בכל חו"ל בתר בני גולה דבבל אזלינן. בן א"י בחו"ל או להיפך אם דעתו בתוך שנה לחזור שואל כמקומו ואם דעתו אחר שנה שואל כמקום שהוא שם אף על פי שיש לו אשה ובנים בביתו כ"כ הפר"ח והביאו הפמ"ג ובספר ברכי יוסף הסכים בשם כמה גדולים לדעת מהר"ז גוטה ומהר"י מולכו דכל אחד ישאל כבני העיר הנמצא בה ודלא כהפר"ח עי"ש ולכאורה מדברי הבה"ט משמע דהם מיירי דוקא באין דעתו לחזור וצריך לעיין בתשובת דבר שמואל ובס' יד אהרן כי שם מקורם.

מליל ז' וכו' - ובדיעבד אם לא שאל מחזירין אותו ואינו דומה לערבית של ר"ח דשם הטעם משום דאין מקדשין החודש בלילה [כ"כ בספר ברכ"י ובספר זכור לאברהם מצדד שלא לחזור בדיעבד וכדעת הלק"ט ח"א סימן ע"ג וכמו בהזכרה עי"ש אבל מדברי כמה אחרונים שראיתי לא משמע כן].

ושואלים עד וכו' - כלומר ועד בכלל ואין חילוק בפסיקה בין א"י לחו"ל.

לב עי' שו"ע (או"ח סי' רצד ס"א): הוב"ד לעיל הערה. יד כי היא התחלת האמצעות, והיא כנגד כולן, כמ"ש [נדרים מא.]. דעת קנית מה חסרת. וכמ"ש וקונה הכל (אגדות הגר"א).

לה ובירושלמי אמרו עוד שנאמר אז תבין יראת כו'. והענין כי שני דעות הן בין אלו הג' שמות, ולו נתכנו עלילות, סהדותא דאו"א, כי בן רבקה הוא (אגדות הגר"א). יו כי הוא איש בער ולא ידע, דאסתרס. אסור ליתן לו רחמים כמ"ש הקשיח בניה ללא לה כו' כי השה כו', שמשם הרחמים. שלכן ג' מדות בישראל, רחמנים, והשני ג"ח, והשלישי ביישנים מקום היראה והבושה, והשני עולם חסד יבנה (אגדות הגר"א).

לז כמ"ש גדולים מעשי צדיקים כו' מקדש ה' כוננו ידך. והענין בחכמה יסד ארץ, כונן שמים בתבונה, ובדעתו תהומות נבקעו, עליון ותחתון, שמים וארץ, ובו נבנה ב"ה, שלכן היה יודע בצלאל לצרף האותיות שנבראו בהן שמים וארץ, ר"ל לחברן ולשלבן יחד, והוא הדעת, לכן נתנה בשתי אותיות, בין א"ד להוי', לכן כל אדם שיש בו דעה כאילו כו'. לכן בג' דברים נבנה ב"ה ומשכן. וד' שמות אל אלהים ה' דבר ויקרא ארץ, שהיא הרביעית, וביניהן ג' חיבורים, ב' הדעות והמקדש, כי אל דעות כו' כנ"ל (אגדות הגר"א).

לח כמ"ש ולו נתכנו עלילות כו' (אגדות הגר"א).

לט ביאור הגר"א - משלי פרק יא פסוק י וכאשר הוא מיטב לצדיקים אז כל העיר שמחה אבל עדיין אינן מרננין ומשבחין להקב"ה אך אח"כ כאשר נוקם מהעומדים עליהם אז הם מרננין ומשבחים להקב"ה מ שהוא הראשון בין אל לה', והשני בסוד נצח ישראל לא ישקר כו', בין אל להופיע, פורה דרכי כו' (אגדות הגר"א).

מא עי' שו"ע (או"ח סי' קיד ס"ה): הוב"ד לעיל הערה.

מב עי' שו"ע (או"ח סי' קיז ס"ד): הוב"ד לעיל הערה.

מג עי' שו"ע (או"ח סי' רו ס"ו): נטל בידו פרי לאוכלו ובירך עליו, ונפל מידו ונאבד או נמאס, צריך לחזור ולברך אף על פי שהיה מאותו מין לפניו יותר כשברך על הראשון. הגה: רק שלא היה עליו דעתו לאוכלו (הגהות מיימוני פ"ד וכל בו ואבודרהם ותשובת מהר"ל סי' צ"ב). וצריך לומר: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד על שהוציא ש"ש לבטלה. ואם אמר כשנפל: ברוך אתה ה', ולא אמר אלהינו, יסיים ויאמר: למדני חוקיך (תהילים קיט, יב), שיהא נראה כקורא פסוק ואין כאן מוציא ש"ש לבטלה. אבל העומד על אמת המים מברך ושותה, אף על פי שהמים ששותה לא היו לפניו כשברך, מפני שלכך נתכוון תחילה. הגה: ועיין לעיל סי' ר"ט סעיף א' אם ברך בטעות מה דינו.

משנה ברורה: או נמאס - וה"ה במצאו שנרקב ואינו ראוי לאכילה כלל ונוטל אחר דאם עדיין קצת ראוי לאכילה צריך לאכול ממנו כדי שלא יהא ברכתו לבטלה [עט"ז]. אף על פי שהיה וכו' - ר"ל אפ"ה לא אמרינן דיהיה חל ברכתו על הכל והטעם עיין בה"ל.

רק שלא היה דעתו - ר"ל שלא היה דעתו בפירוש בשעת ברכה על כולם רק בסתמא דאם היה בדעתו בשעת ברכה לאכול גם השאר א"צ לחזור ולברך [ואפילו כשלא היה מונח לפניו אז על השלחן] ועיין בבה"ל דיש כמה ראשונים שסוברין דאפילו בסתמא ג"כ א"צ לחזור ולברך דכיון שהיה מונח לפניו על השלחן הוי כדעתו בהדיא על הכל. וספק ברכות להקל. בירך על פירות ובעודו מברך הביאו לו פירות יותר יפים יאכל מהראשונים תחלה כיון שברך עליהם אף שהיה דעתו לפטור היפים. ואם לא היה דעתו לפטור היפים צריך לחזור ולברך עליהם [מ"א] והא"ר מצדד דא"צ לחזור ולברך כיון שהוא מין אחד. בירך על המים ושמע שיש מת בעיר ישתה מעט מן המים וישפוך השאר ואם אמרו לו שהתקופה נופלת ויש אז חשש סכנה לשתות המים ימתין מעט עד שתעבור התקופה ואח"כ ישתה ואפילו למ"ד שיש חשש סכנה אף בכה"ג כיון שהיו אז המים תלושים מן הקרקע אפ"ה ש"ד כי שומר מצוה לא ידע דבר רע.

עי' שו"ע (או"ח סי' רטו ס"ד): כל המברך ברכה שאינה צריכה, הר"ז נושא שם שמים לשוא, והרי הוא כנשבע לשוא ואסור לענות אחריו אמן.

משנה ברורה: ברכה שאינה צריכה - כגון שמברך בתוך הסעודה על דברים שנפטרו כבר ע"י ברכת המוציא דזו הברכה שלא לצורך היא כלל ועוד כתבו הפוסקים דאפילו אם עכשיו לא היה הברכה לבטלה ג"כ היא לפעמים בכלל ברכה שאינה צריכה כגון אם שלחנו ערוך לפניו ודעתו לילך וליטול ידיו ולאכול ולקוח קודם הנטילה ומברך על דברים שדעתו לאכול בתוך הסעודה ג"כ אסור דגורם ברכה שאינה צריכה וכל"ש המפסיק בין הברכה לעשיה דגורם שתבטל הברכה הראשונה לגמרי בודאי אסור ועיין לעיל בסימן מ"ו במ"ב סק"ד ובמ"א בסימן זה לענין השלמת מאה ברכות בשבת.

לשוא - ר"ל אף שהוא מברך כסדר נוסח הברכה בדרך הודאה ושבח כיון שאינה צריכה וכל"ש אם הזכיר שם השם לבטלה ח"ו ולא דוקא שם של ד' אותיות ה"ה שארי השמות ג"כ בכלל איסור הזה. וה"ה אם הוציא השם בלשון לעז לבטלה דהיינו שלא בדרך שבח והודאה ג"כ יש איסור (אחרונים). כתב הא"ר בשם ס"ח אם תשמע שחברך מזכיר השם אל תכנס תוך דבריו לומר עשה לי כך וכך שהרי עי"ז ישתוק לשמוע דבריו ואתה גורם שיוציא שם שמים לבטלה אבל אם תשמע שחברך הזכיר שם השם לקלל את חברו אז תפסיק דבריו כי יחטא כשיקלל.

כנשבע לשוא - הוא לשון הרמב"ם ומקורו ממה דאיתא בגמרא כל המברך ברכה שא"צ עובר משום לא תשא את שם וגו' ומ"מ דעת כמה ראשונים דעיקר האיסור הוא מדרבנן כיון שהוא מזכירו בברכה דרך שבח והודאה וקרא אסמכתא בעלמא אבל אם הוא מזכירו להשם ח"ו לבטלה בלא ברכה לכו"ע יש בו איסור תורה שהוא עובר על מ"ע דאת ה' אלהיך תירא שהיא אזהרה למוציא שם שמים לבטלה כדאיתא בתמורה [דף ד'] כי זהו מכלל היראה שלא להזכיר שמו הגדול כ"א בדרך שבח והודאה מה שמחויב אבל לא לבטלה. ומ"מ בין לדעת הרמב"ם ובין לשארי פוסקים אם נסתפק לו על איזה ברכה אם בירך או לא אם הוא דבר שהוא דאורייתא חוזר ומברך ואם הוא דרבנן לא יחזור ויברך ומשמע מכמה אחרונים דאיסור יש בדבר לחזור ולברך. כתבו האחרונים דאפילו יש ספק ספיקא להצריך ברכה כגון ספק אכל כזית או לא ואת"ל לא אכל שמא הלכה דעל בריה אפילו פחות מכזית מברכין אפ"ה ספיקו להקל ולא יברך.

ואסור לענות אחריו - דלא עדיף מתינוק שמזכיר השם דרך לימודו דלא עשה איסור בהזכרתו ואפ"ה אין לענות אמן אחריו דאין שם ברכה עלה כ"ש זה דעשה איסור דהוציא ש"ש לבטלה [הגר"א].

ע"י שו"ע (או"ח סי' קיג ס"ט): אין להוסיף על תארו של הקדוש ברוך הוא, יותר מהאל הגדול הגבור והנורא. ודוקא בתפלה, מפני שאין לשנות ממטבע שטבעו חכמים, אבל בתחנונים או בקשות ושבחים שאדם אומר מעצמו, לית לן בה. ומכל מקום נכון למי שירצה להאריך בשבחי המקום, שיאמר אותו בפסוקים.

מגן אברהם: אין להוסיף. והא דאמר' אמת ויציב וכו' לא קאי על ה' אלהיכם אלא על הדבר הזה [תו' דף י"ב] האומר על קן צפור יגיעו רחמיך משתקין אותו שאין מצות המקום רחמנות אלא גזירות [רמב"ם פ"ט מתפלה משנה פ"ה דברכות] וא"י שם שאם אמר על הטוב יזכר שמך ג"כ משתקין אותו שחייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה.

פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן קיג ס"ק ז ז אין. עיין מ"א. תוספות ברכות י"ב א' ד"ה אמת, יע"ש. ויציב כו' ונאמן הכל קאי על הדבר הזה, ועיין סימן ס"ו. ולפי מה שכתב בשו"ע דוקא בתפלה אתי שפיר, ומיהו הפירוש אמת. ט"ז: אין להוסיף כו'. לפי שא"א לסיים בכולו שבחא דמרן ב"ה והני תלת אמרינן להו כיון דאמרינהו משה רבינו ואתו אנשי כנסת הגדולה ותקנוהו בתפלה.

פרי מגדים אורח חיים משבצות זהב סימן קיג ס"ק ז אין. עיין ט"ז. עיין ב"י [ד"ה האל] בשם מורה נבוכים [ח"א פרק נט] המשל שאמרו חז"ל [ברכות לג, ב] ומקלסין בשל כסף, לפי שהם בחוקו יתברך חסירות. והיינו שאלו ג' שבחים צריך לאומרם דרך שלילה.

מ"ה ע"י שו"ע (או"ח סי' קכח ס"כ): אם ש"צ כהן, אם יש שם כהנים אחרים, לא ישא את כפיו. (ולא יאמרו לו לעלות או ליטול ידיו, אבל אם אמרו לו צריך לעלות, דהוא עובר בעשה אם אינו עולה) (מרדכי פרק הקורא עומד והגהות מיימוני פרק ט"ו דתפלה ואגור). ואפ"י אין שם כהן אלא הוא, לא ישא את כפיו אלא"כ מובטח לו שיחזור לתפלתו בלא טירוף דעת, שאם הוא מובטח בכך כיון שאין שם כהן אלא הוא ישא את כפיו כדי שלא תבטל נשיאות כפיים. וכיצד יעשה, יעקור רגליו מעט בעבודה. ויאמר עד ולך נאה להודות. ויעלה לדוכן ויברך ברכת כהנים. ויקרא לו אחר. ומסיים החזן: שים שלום. ואם המקרא כוון לתפלת ש"צ מתחלה ועד סוף, עדיף טפי שיסיים המקרא שים שלום.

משנה ברורה: לא ישא - שמא לא יוכל לכוין לחזור לשים שלום שדעתו מטורפת מאימת הצבור ואפילו אם בטוח הוא בעצמו שלא תטרף דעתו ג"כ לא רצו חכמים להקל בזה לעקור ממקומו ולעלות לדוכן היכי שיש כהנים אחרים בביהכ"נ ולא תבטל הנשיאת כפיים. את כפיו - אלא הוא עומד ואחר שאינו כהן מקרא כמ"ש סכ"ב.

אבל אם א"ל וכו' - ומיירי כשאמרו לו בברכת רצה או קודם לכן אבל אם אמרו לו אחר סיום ברכת רצה אינו רשאי לעלות כמ"ש ס"ח [מ"א וש"א] ועיין לעיל בסק"ט דעת א"ר בשם מהר"מ מיניץ בזה.

דהא עובר בעשה - ומפני זה צדדו. האחרונים דאפילו אם אינו מובטח לחזור לתפלתו ג"כ יעלה לדוכן דמפני חשש טירוף ובלבול התפלה שכל עיקרה אינה אלא מד"ס אין לו לעבור על עשה דאורייתא ובפרט השתא שמתפללין מתוך הסידור בודאי יעלה.

מובטח לו שיחזור - ולדידן שמתפללין מתוך הסידור הוי כמובטח לו שיחזור לתפלתו. ומ"מ כשיש כהנים אחרים לא יעקור רגליו דהא אף במובטח לא שרינן אלא בדליכא כהן אחר.

מעט בעבודה - לילך לצד הדוכן והטעם משום הא דאיתא לעיל בס"ח ע"ש.

ויעלה לדוכן - היינו שיעקור רגליו לגמרי ויעמוד על הדוכן פנים נגד פנים כדין.

ויברך ב"כ ויקרא לו אחר - היינו. שיברך ברכת אשר קדשנו וכו' ואח"כ מקריא לו אחר תיבה בתיבה. אבל אין לומר שמקריא לו תיבת כהנים בתחלה דהא כיון שאין שם אלא הוא הרי פסקינן לעיל בס"י דלאחד אינו קורא כהנים.

עדיף טפי - קאי. על מובטח הנזכר מתחלה וקאמר דאע"ג דבמובטח החזן עצמו יורד אח"כ מן הדוכן ומסיים שים שלום כ"ז הוא אם המקרא לא כוון לשמוע תפלת הש"ץ מתחלה ועד סוף וכ"ש כששח באמצע ולכך לא יכול לסיים שים שלום דהא חסרו לו הברכות שלפניה אבל אם המקרא כוון מתחלה ועד סוף הרי שומע כעונה ולכן עדיף טפי שהוא בעצמו יסיים גם שים שלום כדי שלא תהיה התפלה מופסקת בהליכת הש"ץ מהדוכן למקומו לפני התיבה. וה"ה דצריך שיכוין הש"ץ לשמוע מה שאומר המקרא שים שלום דאל"כ תהיה תפלת הש"ץ מתחלתה עד שים שלום בלבד.

שיסיים המקרא שים שלום - ודעת הגר"א בביאורו דטוב יותר שיסיים הש"ץ בעצמו תמיד וכן בדה"ח וח"א וש"א כולם הזכירו בסתמא שיסיים החזן בעצמו ולא הזכירו עצה זו המבוארת בשו"ע.

מ"ו בזה מקבל יותר התפלה, שאין מעיינין עליו, ולא נתנה התפלה אלא בידו של הקב"ה (אגדות הגר"א).

^{מז} עי' שר'ע (או"ח סי' קיג ס"א): אלו ברכות ששוחין בהם: באבות תחלה וסוף, ובהודאה תחלה וסוף. ואם בא לשחות בסוף כל ברכה, או בתחלתה, מלמדין אותו שלא ישחה. אבל באמצעיתן, יכול לשחות.

משנה ברורה: ובהודאה תחלה וסוף - היינו בתחלת מודים ולבסוף כשמיסים בא"י הטוב שמך.

שלא ישחה - כדי שלא יבא לעקור תקנת חכמים שלא יאמרו כ"א מחמיר כמו שהוא רוצה וגם דחיישין ליוהרא שמחזיק עצמו יותר כשר משאר הצבור.

אבל באמצעיתן וכו' - וכן סתמו הרבה אחרונים דלא כיפה מראה שגמגם לאסור.

יכול לשחות - שאין לחוש שיבואו לעקור תקנת חכמי עי"ז כיון שחכמי לא תקנו כלל לשחות באמצע שום ברכה.

^{מח} עי' שר'ע (או"ח סי' קא ס"א): הוב"ד לעיל הערה 1.

^{מט} עי' רמב"ם (דעות פ"ו ה"ב): מצות עשה להדבק בחכמים ותלמידיהם כדי ללמוד ממעשיהם כענין שנאמר ובו תדבק, וכי אפשר לאדם להדבק בשכינה, אלא כך אמרו חכמים בפירוש מצוה זו הדבק בחכמים ותלמידיהם, לפיכך צריך אדם להשתדל שישא בת תלמיד חכם וישיא בתו לתלמיד חכם ולאכול ולשתות עם תלמידי חכמים ולעשות פרקמטיא לתלמיד חכם ולהתחבר להן בכל מיני חבור שנאמר ולדבקה בו, וכן צוו חכמים ואמרו והוי מתאבק בעפר רגליהם ושותה בצמא את דבריהם.

ג' אותיות השם. אבל ת"ח עצמן כו'. שהוא אות יו"ד של שם, אות רביעי, שם עין לא ראתה. וז"ש ר"ל זו עדן. וריב"ל אמר זה יין. זהו דעת עליון, סוד ה' ליראיו. וז"ש מששת ימי בראשית. שהוא גנוז בששת הימים (אגדות הגר"א).

^י עי' רמב"ם (תשובה פרק ח הלכה ז

וכמה כמה /כ' קמוצה/ דוד והתאוה לחיי העולם הבא שנאמר לולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ חיים, כבר הודיעונו החכמים הראשונים שטובת העולם הבא אין כח באדם להשיגה על בוריה ואין יודע גדלה ויפיה ועצמה אלא הקדוש ברוך הוא לבדו, ושכל הטובות שמתנבאים בהם הנביאים לישראל אינן אלא לדברים שבגוף שנהנין בהן ישראל לימות המשיח בזמן שתשוב הממשלה לישראל אבל טובת חיי העולם הבא אין לה ערך ודמיון ולא דמוה הנביאים כדי שלא יפחתו אותה בדמיון, הוא שישעיהו אמר עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו, כלומר הטובה שלא ראתה אותה עין נביא ולא ראה אותה אלא אלהים, עשה אותה האלהים לאדם שמחכה לו, אמרו חכמים כל הנביאים כולן לא נביאו אלא ד לימות המשיח אבל העולם הבא עין לא ראתה אלהים זולתך.

^{נא} אלו ואלו דברי אלהים חיים, כי שני ימות המשיח הן כו' (אגדות הגר"א).

^{נב} ואלו ואלו דברי אלהים חיים, כי תשובה תשוב ה', וב' הה"ן הן, וכמ"ש נאם הגבר הקם על, שהקים עולה של תשובה, רזא דעולה קודש קדשים (אגדות הגר"א).

^{נז} עי' רמב"ם (תשובה פרק ז הלכה ד

ואל ידמה אדם בעל תשובה שהוא מרוחק ממעלת הצדיקים מפני העונות והחטאות שעשה, אין הדבר כן אלא אהוב ונחמד הוא לפני הבורא כאילו לא חטא מעולם, ולא עוד אלא ששכרו הרבה שהרי טעם טעם החטא ופירש ממנו וכבש יצרו, אמרו חכמים מקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורין יכולין לעמוד בו, כלומר מעלתן גדולה ממעלת אלו שלא חטאו מעולם מפני שהן כובשים יצרם יותר מהם.

^{נד} הוא בסוד סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם, שלום עליון ותחתון. ואמר ואידך מאי רחוק. מפרש ב' שלומות דו"ג, ב' בריתות, פסח ומילה, קנא קנאתי, בגדי זהב ולבן, לכן נתן לו ברית שלום בתחלה בארץ, ואח"כ עלה לשמים (אגדות הגר"א).

^{נה} רש"י תענית כד ע"א.

^{נו} כי הוא בדרגא דתפלה, שומע בקול עבדו, וכמ"ש כעבד הבא ליטול פרס כו', וכמ"ש ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש כי עני הוא בג' תפלות, ואילו הוא נושא את נפשו, כמ"ש ואשפוך את נפשי לפני ה'. וברזא דתורה הוא שר. ועוד יש דרגא שלישית ברזא דבן, בן בית (אגדות הגר"א).

^{נז} כמ"ש משגיח מן החלונות, לכן צריך להיות ג"כ למטה חלונות, כי בעובדא דלתתא כו'. והן החשמלים, י"ב תרעין דפתחא בעלמא עילאה (אגדות הגר"א).

^{נח} עי' שר'ע (או"ח סי' צ ס"ד): הוב"ד לעיל הערה טז.

^{נט} כמ"ש מן המצר קראתי כו'. ועוד שצריך בית כמ"ש בר"מ (אגדות הגר"א).

^ס עי' שר'ע (או"ח סי' צ ס"ה): לא יתפלל במקום פרוץ, כמו בשדה, מפני שכשהוא במקום צניעות חלה עליו אימת מלך ולבו נשבר.

משנה ברורה: אין לדבר וכו' - דע"ז אין תחנתו שמתחנן בנ"א מתקבלת כ"כ ודוקא כשמפסיק ועוסק בדברים אחרים לגמרי אבל שיחה בעלמא לית לן בה [ודוקא שלא בעת שש"ץ חוזר התפלה דאז צריך לשתוק ולהאזין היטב כל ברכה וברכה כדלעיל בסימן קכ"ד ס"ד] וכ"ש דלדבר קדושה כגון מה שמפסיקין בתחנונות כגון והוא רחום בודאי מותר להפסיק ואפילו בתוך נ"א ג"כ מותר לענות איש"ר וכל דבר קדושה [אחרונים].

בין תפלה וכו' - מיהו אם עבר ודבר פשיטא דצריך ליפול על פניו. מותר להתפלל במקום אחד וליפול במקום אחר ואך שלא יפסיק באמצע.

כשנופל על פניו - הנה נפילת אפים שנהגו בה בימים הראשונים היה בדרך קידה דהיינו ליפול על פניו ארצה ושלא בפישוט ידים ורגלים ועכשיו לא נהגו ליפול על פניהם ממש אלא בהטיית הראש וכיסוי הפנים בלבד. ונוהגים לכסות הפנים בבגד ולא די כיסוי היד שנופל פניו עליה לפי שהיד והפנים גוף אחד הם ואין הגוף יכול לכסות את עצמו [מ"א].

על צד שמאל - לפי שמצינו כשאדם מתפלל שכינה מימינו שנא' ה' צלך על יד ימינך ונמצא כשהוא מוטה על שמאלו פניו כלפי שכינה ואם היה מוטה על יד ימינו היה להיפך ולא יתכן לעבד להיות אחורי פניו כלפי אדוניו.

על צד ימין - כי השכינה נגד האדם ונמצא שמאל השכינה כנגד ימינו וכשהוא מטה על ימינו והשכינה כנגדו יכוין שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקיני.

והעיקר וכו' - וכן דעת הט"ז ומ"א שאין לשנות ממנהג זה וכן נהגו העולם (ואפילו להגר"א דסובר דהעיקר כהמחבר דתמיד על שמאל מ"מ אם מתפלל בביהמ"ד והעולם נוהגין כהרמ"א מ"מ אסור לשנות משום לא תתגודדו). וש"ץ העומד מימין הארון טוב שיטה ראשו מעט כלפי הארון.

ובערבית - ר"ל לצד ערבית דהיינו במנחה שאין אנו נוהגין להניח תפילין ומי שמניח תפילין גם שם יפול על ימינו ועיין בח"א שמצדד דאז יוכל לסמוך על דעת הגר"א וליפול על שמאלו.

לפי מנהגו - ובמדינות אלו נוהגין לומר רחום וחנן וכו'. לומר ואנחנו לא נדע - לפי שהתפללנו בכל ענין שיוכל אדם להתפלל בישיבה ובעמידה ובנפילת אפים כמו שעשה משה רבינו ע"ה שנא' ואשב בהר וגו' ואנכי עמדתי בהר וגו' ואתפלל לפני ה' וגו' ומאחר שאין בנו כח להתפלל בע"א אנו אומרים ואנחנו לא נדע מה נעשה וכו' וראוי לומר ואנחנו לא נדע בישיבה מה נעשה בעמידה (של"ה ואחרונים).

^{סא} עי' שר'ע (או"ח סי' תרז ס"ב): אין צריך לפרט החטא. ואם רצה לפרט, הרשות בידו. ואם מתודה בלחש, נכון לפרט החטא. הגה: אבל כשמתפלל בקול רם, או ש"צ כשחוזר התפלה, אין לפרט החטא. ומה שאומרים על חטא

בסדר א' ב' לא מקרי פורט, הואיל והכל אומרים בשוה אינו
אלא כנוסח התפלה (ד"ע).

משנה ברורה: א"צ לפרט - אלא כשיאמר סתם חטאתי
יצא ידי מצות וידוי.

הרשות בידו - הנה מדכתב אח"כ ואם מתודה בלחש
משמע דרישא איירי במתודה בקול רם ואף דהרמ"א כתב
בהג"ה דבקול רם אין לפרט החטא משמע דאיסורא נמי
איכא התם מיירי בחטא שאינו מפורסם לרבים ומפני שאין
זה כבוד המקום שמגלה לרבים שחטא כנגדו אבל בחטא
המפורסם לרבים רשות בידו לפרטו ברבים אפילו בקול רם.
בלחש נכון לפרט - ובזה אין חילוק בין מפורסם לשאינו
מפורסם דהכל גלוי לפני המקום.

החטא - כדי שיתבייש יותר כשמזכיר חטאיו ואכתי
מקרי כסוי חטאה כיון שאינו נשמע לבני אדם.

אין לפרט החטא - מדסתם משמע דאפילו בעון שבין
אדם לחבירו ג"כ אסור.